

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓSTÁRSASÁG.

SZERKEZTETI

CSATÓ PÁL,

LEVÉLEZŐ TAG.

1836DIKI

X.

MÁSODIK KÖTET.

KÉT KÖMETSZETTEL.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1836.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

Philosophia.

- Az álom' philosophiája Prof. NYIRY István. *Lap.*
1.

Természettudomány.

- I. — Természettörténeti műszótan és létszerirat.
Dr. PÓLYA József. 55.
II. — Bevezetés a' növények' organographiájába.
Agardh után. BRASSAI Sámuel. 91.

Életírás.

- Emlékezet báró Tott Ferenczre Báro LAKOS János. 129.

Literaturatörténet.

- Az angol szépliteratura' történeteinek veleje. Eichhorn
és Wachler után. Sup. KIS János. 160.

LITERATURA.

A. Magyar literatura.

- I. — Magyar bibliographia 1835-ről 195.
II. — Pótlékok az 1831—4diki magyar bibliographiához.
Dr. SCHEDEL Ferencz. 207.

- III. — Báro Hormayr József' *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*' című, bécsi folyóírásában előforduló 's vagy Magyarországot és nemzetet érdeklő vagy magyar tudósok által irt értékezések. GYURIKOVITS György. 214.

B. Franczia literatura.

- A' franczia szépliteratura 1835ben. A' France littéraire után CSATÓ Pál. 221.

VEGYES KÖZLÉSEK.

- I. — Romai felírások Sopronban. Báro OCSKAY Ferencz. 246.
 II. — Az ugy nevezett *Pócsi Szűz Mária*' képe a' Sz.-Istváni főtemplomban Bécsben. Dr. RUMY Károly. 249.
 III. — A' lemásolásnak egy legújabb módja.
 KARÁCSONY Lázár. 250.

T U D O M Á N Y T Á R.

TIZEDIK KÖTET.

T U D O M Á N Y T Á R.

T I Z E D I K K Ö T E T.

P H I L O S O P H I A.

AZ ÁLOM' PHILOSOPHIÁJA.

1. §.

Azon mennyei — legalább bizony földfeletti — tulajdonok, mellyeket a' philosophiának teljes hatalma az emberi lélekre ruház, mind olyanok, mellyek ébreni 's egészséges állapotunkra tartoznak. Úgy de ezen állapotunk nekünk nem eredeti, mert a' mi létünknek eredetét nem ébreni tulajdonok fogják fel. Hogy' van tehát, hogy mi azokról, mellyek már felsőbb rendűek, elemisen folyvást bölcsekedni készek vagyunk? — Nem lehet mondani, hogy az illy tudományaink tökéletes alaposok 's elemisek lennének. De hát bizonyosoknak, megfoghatóknak lehet-e az illyeket tartani?

Ébrenlétünk' lelki alaptulajdonának az előterjesztést (repraesentatiót) teszik a' logicában rendszerint. Innen a' többszeres előterjesztést megfogásnak (conceptusnak), majd ezen fogalmak' öszvetéletét 's viszonyát ítéletnek, az ítéletek' öszverakását okoskodásnak nevezik. Könnyű ezeket öszverakni, ha az előterjesztés adva van; könnyű megérteni, ha az előterjesztést érthetjük. De az előterjesztés' tehetsége már tapasztalaton túli; ennek lehetőségét magyarázni metaphysicára tartozó. Hogy' kezdjük tehát elemis logikai tudományunkat azon, mellynek megfogása mély és messze menő metaphysicára való? Így teszi az első adatottunk' megfoghatatlansága az egész öszverakásunkat, tudományainkat meg-

foghatatlanná. Így fognak mindig hiányosabbak lenni ösméreteink, minél fentebb lévő tárgyakon, és nem az egyszerűen kezdjük vizsgálódásainkat.

2. §.

Mechanicai, chemiai, életműszeri és akaratí mozgások.

Hogy azon szemfényvesztéseket, mellyek a tapasztalati lélektudományban álomi 's ébreni állapotunkban feltűnnek, valamennyire felvilágosítsuk: múlhatatlanúl mozgástudományi elveken kell kezdenünk. Nem azon mechanikai elemeken, mellyeket a' mathesisi, vagy physicali tudományok tanítanak; hanem azon mozgásokon, mellyek chemiaiak és életműszeriek (organici m.).

Rokonságokon, vonszódásokon, 's ellökéseken építik a' chemiai, azokon igyekeznek magyarázni az életműszeri mozgásokat is. De még ezeknél felebb való mozgások is lehetnek. A' chemiai és életműszeri mozgások mind *külső körületektől* eredhetnek. Ha adatnak vonszódó 's ellökő tárgyak: úgy vonzás, lökés áll elő. *Kül* alkalom kell ezekre. De itt nekünk olly mozgás' ellátására kellene igyekezni, mellyek nem külalkalmaktól jönnének, hanem egyenesen csak *belsőktől* támadnának. Bizonyosan vannak illy mozgások is. Mert, hogy kezemet mozgatom, hogy újjaim a' papiroson betűk' leírásában mozognak, megállnak, és ismét mozdúlnak; ezt a' mozgást eredetileg, sem a' vonzó, sem az ellökő erőkből, sem más külső mozdulásalkalmakból soha ki nem magyarázom. Ezen igen nehéz elfejtésű, belső eredetű mozgást *akaratszerinti* mozgásnak nevezik. Mi legyen ez az akaratszerinti mozgás, azon kívül, hogy annak eredete csak belső, csak tagadólag határozhatjuk meg: hogy olly mozgás ez, melly nem mechanikai, nem is chemiai, sem nem életműszeri rokonságokból jó.

3. §.

Materiai egység.

Ezen mozgások' különbözőseit következteiből 's munkálatjaiból (productumaiból) is megismerhetjük.

1. A' mechanikai mozgásnak, az emelés -, nyomás -, lökésnek 'sat. munkálatjai, a' mathesis' tárgyai, 's jól ismeretesek.

2. A' chemiai mozgások' productumai főképp a' leülepitésekben láttatnak. — Már a' chemiai leülepitések világosan elválasztják a' formáknak azon irányait, melylyeken fog majd a' természet az életműszerességbe is menni. Mert minél inkább *egyre*, egy megkülönböztetettre intéztetik a' leülepités, annál szembetűnőbbben különbözik az ülepítettnek formája.

a) Tudjuk, hogy ha öszveállítás nélkül való, eloszló, folyós test az oldozatok' leverője: rendes szegü 's lapú jegesedések, kristályozatok állnak elő, mellyeket *Havi* után a' rendszerénti vagy alsóbb stereometriai formákon le lehet írni, mint az alsóbb geometriai figurákra tartozókat. Még a' folyós leverőben egység nincs, 's ezen nem egyre intézett leülepités' példányidomjai alsóbb stereometriaiak.

b) De ha egy olly leülepitő tömeget teszünk az oldozatba, melly öszveáll és egységet formál: a' leülepitettnek formája egészen más, és épen nem az alsóbb geometriai lesz. Tudjuk, hogy így állnak elő az igen meglepő fa-, 's más növényi életműszeri formák (a' dendritikonok), mellyek a' felsőbb geometriára, 's különösen az úgy nevezett algebrai görbevonatokra (*curvae algebraicae vel transcendentes*) tartoznak.

Mi különbség van tehát az egyszerű stereometriai kristályozatok' formálódásai, és a' felsőbb transcendentális görbék' képei között ezen formáló igyekezetek' kifejtéseiben? — Csak az, hogy a' transcendentális a' növényi formák, (mellyeknek legalább cycloisi (epi- és hypo-) formáit az ismeretes *Suardi*' pennájával leírhatjuk), az olly ülepedések' munkálatjai, mellyek egyre vitetnek, egyre igyekeznek. — Ha a' salétromsavas ezüstolvadékat üveg táblákra, karikába vagy négy-szögbe terjesztjük el, 's ezeknek aljára híganyt (kénesőt), másikra darabka rezet, másra vasat, czint, czin-

ket — 'sat. teszünk: igen szép ezüst, de más-más növényi formák fognak az üveg táblán elterülni.

4. §.

Erői egység.

A' növénydedi ülepítésekben a' leverő (praecipitáló) mozgás csak tömegi (materialis) egységre irányzódik; mégis más-más, elláthatatlanul különböző formák állnak elő. Hátha azon egy, melly az illy ülepítő 's választó viseletekbe vonzza a' formáló igyekezetet, nem materiai, de való egy, egy dynamikon, *egy erői* 's hatós pont lenne: a' formálások, idomítások még csudábbak lehetnek. Kimutatja a' *dynamica* előlegesen, mi erői egység lehet az, a' mi itt kerestetik. Kimutatja, hogy az a' *visszaható erő*, (*vis attractiva*), melly egyébként az egész természetben a' fő őszverakó erő szerepjét viszi (Tudom.tár VI. 255. lev. 7d. §.). Itt nekünk elég csak arra lenni figyelmeseknek, hogy az az egység, a' mire a' formáló igyekezet törekszik, szükségképen két fő irányzatu: 1. *Vagy tömegi* egység, melly a' *materiára* vonatik, és felsőbb, áltmenő (*transcendentalis*) görbevonatokat alkot. 2. *Vagy dynamikai, erői*, melly a' tisztább *vonzó erőre* igyekezik. — Mind a' kettő csak felsőbb chemiai. A' materiai egységre igyekezők, mint láttuk, *növénymivi formák* (*vegetativumok*). Az erői egységre irányzottak, vagy a' *dynamicaiak, állatéleti idomzatokat* állitnak elő. Mert *a' mint van a' tömegi, a' materiai egység az erői egységre: úgy van a' növényélet az állati életre.*

Ez a' tanitmány igen széles tudományos mezőt nyit fel előttünk, a' két élet' különbözőzésére, de különösen, melly czélunkhoz közelebb van, az éltető és állati mozgás' valójának megismerésére. Mert

1. A' *növényi élet* materiához köttetett, a' földhöz köttetett. És noha belső, chemiai elfogadhatósága van is, de le lévén köttetve a' materiához, *mozgásra tehetségenincs*. Hogy a' növényi életben a' mozgás csak chemiai

's mechanikai, megmutatni nem szükség, mert ez igen világos.

2. Az állati élettel egészen másként van a' dolog. Az állati functiók nem a' materiához, hanem a' materiából felelevenedő erőhöz, mint erői egységhez köttetnek. Ezen csuda öszveköttetésből lehet talán majd az állati mozgást világosabban kimagyarázni. Mert bizony első és legnehezebb kérdés a' természeti öszverakásokban: mikor és miként állhat elő a' természetben a' felsőbb állati mozgás, a' chemiain és mechanicain felül? — Ezen nehéz kérdés' megfejtésében a' legfelebb gondolkozó physiologusnak is megtörik igyekezete.

5. §.

Az állati mozgás' elve.

Az állati tulajdon mozgást legvilágosabban le lehet hozni azon egységből, mellyre a' chemismus igyekezik. Ott, hol az egység materiai, a' hol tömegre, materiára igyekező fejlődések 's bontakozások vannak, minden mozgások csak mechanikai 's chemiai kényszerítésűek. Mert mindig materiai külső okból jönnek, a' miből csak mechanikai 's legfelebb chemiai mozgások keletkeznek.

De ott, hol egy erői pontra irányzódnak az elfejtő menetek (a' processusok), egészen másképen üt ki a' mozgás.

Hogy csak két egyszerű megfogású erők lehetnek, mellyek a' tér' (spatium) tiszta megfogásából jönnek ki; és hogy azon két erők között a' visszaható (az attractiv) erő az az egyetlenegy, melly tiszta fogalma szerént létezik, meg van már mutatva

1. Euclidesi, vagy geometriai monorban, az 1821ben Kassán Wigand Ottóuál kijött Prima elementa matheos intensorumban (az 1 — 11dik lev.).

2. Metaphysicai módon, még pedig a' königsbergai prof. Herbart ur'¹ szoros kétkedő monorjában (a'

¹ L. Lehrbuch zur Einleit. in die Philosophie von J. Fr. Herbart. Königsberg b. Unzer. 3dik kiadás 1834. A' Herbart ur'

Tudom.tár VI.d.köt. 252dik lev. a' 3d. §-tól a' 7dik §-ig). Ez az új Herbart-monorja a' philosophiai úton legbátorságosabban kiadhatja a' valót. — Abban áll ez, hogy feltételeinknek, mint már valóknak előre soha se bóköljunk, hanem, állhat-e, nem állhat-e — létezik-e, vagy nem létezik az, egész közönbösen hajlatlan kétkedéssel tegyük fel, 's mind addig szoros tudományos renden vizsgáljuk, míg általános léte vagy nem léte kijön. — Így van ott feltéve az oszlató erő, 's szoros tudományrenden menvén, a' 254dik lap. 5d. pontban kijött, hogy: ,eloszlató erő magában nincs, annak általánosan magában létezni lehetetlen.'

Majd azután a' térnek kevesíthető egyszerű megfogásából feltéven a' visszahatás' fogalmát az 5d. §-ban: ezen tiszta fogalomnál fogva kijött, hogy

1. A' visszahatás' szükségképeni eleme egy pont, és hogy az illy tiszta visszaható erő szükségképen egy pontban létezik.

2. Ez által a' metaphysicának fő problémája a' lét tudomány' alapja meg van fejtve, melly szerént ki van ezekből mutatva az a' *létel*, melly mást a' maga' tiszta téri fogalmán kívül fel nem teszen; és

3. A' melly lét tudományból minden tudományos öszverakásoknak, — mint a' mi jelenlegi válatunkban az állatmozgástudománynak is, megfoghatólag ki kell fejleni.

6. §.

Az állati mozgás' alaptétele.

Az állati mozgás' kimagyarázására tehát ez a' mi alaptételünk: hogy ott, hol a' chemismus által az egy pontban létező visszaható erő kezd felelevenedni, ott

alapos okoskodásait ajánlani már egykor szerencsém volt a' honi tud. olvasók előtt a' Tud. öszvesége' III. köt. 454d. lev. Hogy ujobban a' Halley csillagróli értekezés az ő monorjában alapult, — azt itt mutatom ki.

állati mozgás áll elő, azaz olly mozgás, melly nem köttetett csak a' materiához.

Világosan meg lehet ezt mutatni; mert a' materiai öszvetétel' viszonyaiból kevésbé jobban kiszabadult visszaható erő, a' materiákban lévő elterjesztő (positiv) erőre visszahúzza, és ugyanazon materia' másik factorára a' vele egynemű visszahúzóra elhárítva dolgozik. És így a' felebredt attractiva (visszahúzó) erő oka az öszvev húzás és ellökés' mozgásának. Ez az öszvev húzás és elterjesztés pedig az állati mozgás' elemje.

De hol, miként és miért elevenedhetik fela' természet' öszverakásai 's elfejtéseik között az egy létlő visszaható erő' pontja? — valamint fő kérdéseik az erőhatási természettudománynak: ugy ezekre tökéletesen megfelelni, a' legnagyobb tudományos nehezségekre tartozik. — Hosszú úton kellene ezeknek áltnézésére vezetni az olvasók' figyelmét:

1. Az egy létlő ponttól a' materialis világ' előállásáig.

2. Innen a' nehezkedő erő' feltűnéséig.

3. Továbbá a' chemiai menet' elemjéig (chemismus elementaris).

4. Majd felebb a' világosság' feltűnéséig. — És mind ezek után is épen nem könnyű 's nem rövid úton feltalálni azt, hogy mind ezen kibontakozások oda irányzódnak, hogy *minden világi felsőbb chemiai elfejtéseknél vég célja, a' tiszta visszaható erő' visszaállítás, melly által a' materiálításba eloltódott visszaható létlő pont, minden materiai öszvetétel nélkül szabadon állittassék elő, melly előállítás a' világi munkás erő' utolsó munkálatja. Ki nem látja, millyen hosszú 's szövevényes epos lehetne ezekből? — Az Odyssea csak árnyéklata lenne ennek! Túl lévén ezen hosszú tudománysorozatozás az értekezések' határain, itt csak alkalmat veszek kimutatni az ezen messze tárgyra vezető utat. Kevés és csak 103 lapokon vannak azon feltett négy nagy világi fordulatok szoros tudomány-*

renden lehozva, a' felebb említett Mathesis intensórumban¹. Különösen

1. A' materia' előállása, lehozva az egy létlő ponttól — a' hosz' (lap 18—32), a' felület' (33—50 lap) és a' hatás tömeg' (solidum intensum) öszverakásáig a' 63dik lapig.

2. A' nehezkedési erő feltűnik a' másodrendü öszverakások' első rangjába. Mi módon keletkezzék, és miként formálódjanak belőle a' világi nagy sphaerák, 's ezen sphaerák' sűrűbbödései is (a' ködfényű rendek 's fejr útak), a' 68dik laptól a' 93dikig találatnak.

3. Mi az elementaris chemismus, és 4. mi a' vilá-gosság? — ki van fejtve a' 93dik laptól a' 103dikig.

Következetek:

1. Könnyű átlátni, hogy a' mi mértékben felelevenedik valami valóban a' visszaható erő: azon mértékben kell az elterjesztő (expansiv) erőnek is ugyan abban felébredni. Mert a' materialis világban ezen két erők kötettek öszve. És így, kiszabadulván az egyik tevő (factor), a' másik is hasonlólag szabadúl.

2. Innét van, hogy az állati mozgások' tökéletesebbedésein mindig tökéletesebbek az elterjesztő kifejlések is. Az elterjesztő erő' hordozói, mint kiható erejük az állatokban tapasztalásunk alá jönnek. Mert ezek az *idegrendszerék* (systema nerveum). Mennél tökéletesebb idegrendszerü az állat, annál tökéletesebb visszaható erejü az, azaz annál nemesebb.

3. A' felébredt visszaható erő közvetlen az általa szabad expansivumokba hat. Azaz: az állati mozgás az idegrendszerék' eszközlésök által vitetik végbe.

4. Így mondhatjuk, hogy a' melly materiába úgy hathat az állati visszaható erő, hogy annak mind vonzó (negativ), mind elterjesztő (positiv) erejére dolgozhat: ezt az e' szerénti hatalma alá vett materiát az állati erő assimilálhatja, azaz magához hasonlíthatja.

¹ Néhány példányai találatnak Pesten Eggenberger ur' könyvboltjában.

5. Ekként érthetjük alaposan az állati formáló igyekezetet (a' nisus formativust).

6. Így állíthatjuk, hogy az élet a' felsőbb és folyvást megújított chemiai menet' egyre való igyekezete. (4. §.)

7. Így közelíthetünk az egy létlő visszaható pont' tanja által az álom és ébreni állapotunk' elemis ismeretéhez. Mert látjuk, hogy az állati élet' különféleségei az állati visszaható erőnek más-más lépcsőű felébredéséből erednek.

De míg ezen állati ébredések 's aluvásokhoz közelebb lépünk, az állati mozgásokról való jelenkori uralkodóbb vélekedéseket ált kell néznünk.

7. §.

Oken ur' állati mozgástanja.

Ki fogta fel a' természetphilosophiát nagyobb szerzett tapasztalással, és ki kezdte azt felebb az Oken ur' csuda semmijénél? — Távól legyen a' botránkoztatás, — az Oken' kezdete: semmi — Isten! — Az a' semmi ez, mellyben mindenek vannak; mint a' tudákosok' akarmi rangú aequatioikban: $0 = x^4 + ax^3 + bx^2 + cx + d$. Az illy semmi' formája kiadja, mint tudjuk, az igen szövényes x értékeit. Ezen ő bájos semmijébe leplezett általános valót (az absolutumot) csudálatosan ismerteti Oken. ,Sem véges, sem végetlen, — se kicsiny se nagy, — se nyugvó se mozgó, — mégis mind ez, és mind nem ez, — az örök való.' Lehrbuch der Naturphilosophie von Dr. Oken I. Jena 1809. 9 — 10dik pontjaiban. Mondják, hogy ezen munka okszakot csinált a' természetphilosophiában. Ennek pontjaira hivatkozunk a' mozgástan' előadásában. ,Az absolutum és a' zero csak tudományosan különböznek, mívóltosan egyek' (10). ,A' semmi nem egyéb, hanem a' határozatlan egység, monas indeterminata; a' tevődött semmi = a' határozott monas. És így a' semmi az absolutummal egy, — az absolutum a' mathesisi semmi.' (20). ,Semmi sem létezik csak a' semmi, — csak az absolutum, — csak az örökkévaló, —

és — minden külön létel — csallét.' (23). — Majd világosabban is beszél. ,Az öntudatú absolutam az Isten.' (32). — De ismét szédeleg a' 33ban: ,Az Isten öntudatu semmi, vagy a' létlő semmi az Isten.' A' 49dikben: ,az Isten eredeti észképében (Uridee) az általános azonság (absolute Identität) = az o = a' monas aoristos.' — Még nincs váge a' képtelenségeknek; a' 95ben mondja: ,a' létlő Isten = végetlen gömb!' 'sat.

Nem kiálthatunk - e fel ezekre a' mi nagy emlékezetü Kazinczynkkal: Lehet-e az elme nagyobb részegeedésben, mint a' melly ezeket öszvefűzheté? ¹ Bocsánat mégis az elragadtatott természetphilosophusnak! Nincs a' tudományokban nehezebb, mint a' legfelsőbb elvekre, az okfőkre felemelkedni. Majd könnyebb a' tudomány-összverakás. Eltért ugyan Oken a' még akkor egyetlenegy, és Schelling által feltett természetphilosophiai bevezetéstől; de elnézván ezen bevezetés' elragadtatásait, tapasztalatai után Oken felebb vitte a' természetphilosophiai alkalmaztatásokat. Úgy tetszván neki, hogy Schelling, a' természetphilosophia' szerkeztetője, nem ment szoros elemis renden (l. Tud.tár VI. 256. lap), — helyesebb elemis előadást próbált. De, fájdalom, felebb kapaszkodásai között Schelling úrnál sokkal lejjebb maradt.

Mind ezek mellett is sokat köszönhet az új tudományos természetphilosophia Oken urnak. A' természetphilosophia' tanjaival álttört Oken az egész természet. Mívészileg öszverakta azt, és annak számtalan különféleségeit olly rendíthetetlen alapra vitte, melly minden előttieket, még a' legjobbakat is meghaladta; mint ezt ő maga által az Isisében 's azon kívül is kijött Oken és Cuvier' rendszerei' viszonyaiból lehet látni. Ezt diadallal is kívívni elkezdette, a' jelenleg darabonként kijövő közönséges természethistoriájában.

Miként fogta fel az állati mozgás' tanját, ezen széles tudományos ismeretű tudós, — az állati mozgást,

¹ Erre fakadt ő hajdan a' Siegwart' fordítójának versei miatt.

melly bizonyosan fő alap a' természet' öszverakásában, — mind régibb, 1809ben kijött ama' Naturphilosophiajában, mind ezen jelenlegi Allgemeine Naturgeschichtéjében? — illendő, hogy itt előadjuk.

I. Oken az első állati mozgás' elemjét természet-történetileg láttatja azon mozgásban, melly által a' növény' virágjában a' nőszéskor a' himszál a' bibéhez hajlik, 's így szól az 1754dik pontjában: ,És így a' növényeknek legfelső légi vagy fényi érzékeinek kifejlődésekor, egy olly mozgás keletkezik, melly független a' materialis processusoktól (a' chemiaiaktól), — független a' földi processusoktól és így a' földi elemektől is.'

Igaz ez, de csak történetiképen. Mert épen ezen mozgást, ezen vonszódásból eredett mozgás' lehetőségét kellene elemisen kimagyarázni. Hiszen így ez nem olly felső, — ez villányi (elektroni) kifejlésből is állhat elő, — de előállhat chemiaiból is, mint a' sósav és ammoniak' füstölgése, ha egymáshoz közelítenek; — a' mikor még nem lesz felebb a' chemiaiaknál, nem a' földiekénél.

De meg lehet a' felsőbb hathatás' tanjából előlegesen mutatni, hogy: *előállván a' valókban a' nőszés, azon az úton többé a' valók nem tökéletesedhetnek.* És így ha szoros tudományrenden megyünk, a' növények' nőszéskori mozgásából semmi módon nem lehet felebbi állati mozgásra következést húzni. Mert a' nőszésnél a' felebbi tökéletesedésnek végének kell lenni. Első, de utolsó mozgás is ezen nőszési mozgás azon irányban. Ez a' növényi nőszés' kifejlődése zárja be örökre az ezen mozgásirányba mehető tökéletesebbedést.

Igaz ugyan a' mi az 1757dik pontban mondatik: ,ollyannak kell lenni a' magán álló mozgásoknak (az állatiaknak), mellyek tisztán csak polaritás által, minden tömegi vagy materiai hozzájárulás nélkül jönnek elő.' —

De épen az a' nagy problema, miként mutatjuk ki megfogható elemekből ezen tiszta ellensarkiság' (polaritás) eredését. Ha materia énlkülinek kell lenni: örök-

ből lehet azt kifejtteni. És így csak olly erőkből, melyek legegyszerűbbek, és a' tiszta hízakból megfoghatók.

Tovább mond Oken úr az 1758ban: „Az ingerlőség (Reizbarkeit) azon tiszta ellensarki serkentés (Polar-Erregung), melly minden processusra való tekintet nélkül magát mozgatja és nyugalomra teszi.”

Ezen az úton be van lopva az állati mozgás, de nincs megmutatva. — Újra botránkoztatók pedig azok, mellyeket az 1785 — 88dik pontjaiban hoz fel, mellyekben az első állati tüsszöre (Thierblase) égi naprendszeri tulajdonokat ruház. Mert az 1931diki pontban azt mondja: „Az első állati tüssző egy két végű edény, mellynek egyike vízből, másika levegőből szív, mint a' növény, de tulajdon mozgással.”

Mi tulajdon mozgással? a) Ez az ő állati mozgása csak a' víz és légben lehetne, mint a' mi földünkön; — de hogy' lehet közönségesen, — innen nem láthatjuk.

b) A' vizet másutt nyálkának (Schleimnak) mondja. Különbben a' növényi élet sem működhetik csak a' tiszta vízben.

Vége az izomi (muscularis) mozgásokat villányi processusnak mondja 2527- és 2545ben: „Az idegrendszer, úgymond, felfogja és közli a' világ' eredeti polaritását.”

8. §.

Okennek újabb mozgástanja.

II. Oken úr ezen regibb 's ifiúi tüzzel írt munkáját bizonyosan kisebb közönségnek szánta, és csak azoknak, kik a' Naturphilosophiába beavattattak. Lásuk az újabb 's amaz után 26 évekig érlelődött munkáját, melly az egész olvasó közönségre tart számot, a' most füzetenként Stuttgartban kijövő Naturgeschichtejék für alle Stände. (Még hozzánk csak 22 füzet érkezett).

Ezt a' hosszú munkát megnyitja az állatok' természetörténetén; 's kezdi jelelni a' 15. lapon az állatokat, 's a' 16dikon mondja, hogy az állat és növény közt egyetlenegy mivoltos különbség a' *mozgás*; ott inger-

rel, itt inger nélkül. — A' 17dik lapon: ,Mondhatni, hogy a' növény mozgatlan, az állat mozgó organumú organismusok. És így az állat részei' formáját változtatja, a' növény nem.' A' 20dikban: ,Az állat kettős valóú vagy kettős organismusú: növény és állat együtt. Ha t. i. gondolhatnánk állatot, mellynek csak béli volna, ez nem állat, de növény volna.'

Ezek szerint itt sincs még az állati mozgás elemisen megmutatva.

Majd később meglátjuk, hogy az állati vagy az egyre irányzott 's az egyből kijövő mozgás' tökéletes megfogását ne is keressük Okennél, sőt ne a' pantheismusra hajló német philosophusoknál is, (Tud. őszvesége III. köt. §. 306), kik az erői egyszerűségre (Tudománytár VI. köt. 253. lap. 9d. sor alólról) még eddig fel nem emelkedhettek. De azért a' millyen kicsik a' Németek az elemis egyszerű kezdetekben: olly nagyok ők az alkalmaztatásban. Oken is igen becses tanítmányokat közöl: a) az életről, b) 'a' szövetek' működéseiről, c) az izmok' mozgásairól, mellyeket itt ált kell néznünk.

a) Az élet' elemjeit új munkája' 197dik lapján kezdi előadni:

1. ,Az élet a' materia' munkássága.' — Talán inkább munkásságba tett materia. Mert a' materia, mint illyen, alvó, egymásba eloltott erőket tartó. ,Az élet mozgás, de a' mozgás nem élet.' — Ez az életmozgás, melly itt ismét csak belopatik, van épen kérdésben.

2. ,Az élő mozgásnak tulajdona a' megújítás, az ismétlés. Lehet mondani, hogy az élet a' magát megújító mozgás.' — Itt igen jól jegyzi meg, hogy a' planeták is újra meg' újra kezdik napkörüli kerülésöket. És így az egész természet élő volna, 's mint a' régiek állíták, egy nagy állat. Nem lehet ugyan ezen fogalomtól egészen irtózni; azonban mégis csak többet kell az élet' megfogásában keresni.

3. Hozzá kell tehát még tenni az élet' fogalmához azon határozást, hogy ,az magát megújító mozgás egy öni individualis testben.' — Még ezzel sem határozza

meg a' kérdésben lévő életet. Még ez a' tulajdon is elő áll egy jó repetáló órában, melyet pedig élőnek csak nem mondhatunk.

4. Így hozza be 4dik pontjába a' chemismust is: , az élet a' folyósnak a' keménybe való megújított mozgása.' — Ez is még csak valami hydraulica machina lenne, ha a' következő 5dik pontjában a' levegőit is hozzá nem tenné; a' mikor már legfelebb is egy athmo-hydraulica machinát képzeltek.

Újra felebb erőlködik a' tudós öszverakó, 's azt mondja a' 199dik lapon, hogy az élet minden elemeknek egy individualis testbe való kölcsönös befolyásainak megújított mozgása.

Az elemeket föld-, víz-, lég-, fény- vagy aethernek, és — a' mi csuda hasonlítás — ezeknek az élő testben való megfelelőit organumoknak nevezi. Sőt azt mondja a' 200dik lapon: , a' mik a' chemiai elemeszerék: szén-, savany-, víz-, fojtószerék; azok a' szövetek (Gewebe) az organismusban; — a' mik a' chemiában elemek, azok itt a' rendszerek' — 'sat.

Mig ismét sohajtva felkialtánánk, hozzuk vissza a' felebbi (6. §. 6d. köv.) egyszerű élethatározást: *az élet a' magát folyrást megújító 's egyre törekvő chemia.* Ezt az egyre való vitelt keresi illy nyugtalanúl a' pantheismus, de soha meg nem fogja azt találni. Ideje volna már a' Németországban igen kedvelt pantheismusnak nemcsak azon hibáját, mely a' Mathes. Inten-sorun (61. §. 5. Cor.) ki van mutatva, mely szerént a' szoros tudományos rendre (bátor Spinoza azt hajdan geometriai renden kezdé is) teljességgel alkalmatlan; hanem azon hijányait is szemére hányni, mely által az egyszerűkre, az egyre, mellyben áll pedig az igaz' valója — soha fel nem emelkedhetik.

b) A' 204dik lapon, mikor a' szövetek' (Gewebe) működéseit előadná: három féle mozgást hoz fel: 1. duzzadót és lohadót, mely a' melegtől függ; 2. töltöttet 's ürültet, mely a' táplálástól ered; és 3. feszeszt és ereszkedettet, mely az ingertől támad.

Ezek között az inger lévén legfőbb az állati mozgásban: ő is főképen ezen mulat, 's mondja, hogy minden inger emeli a' szövetek' működéseit. Mind a' műszeri (mechanikai) ingerekre, mint: lökés, csiklándás; — mind a' természetiekre (physicaiakra), mint: világosság, meleg, villány; — mind a' chemiaiakra, mint: savanyok-, savak-, alkalikra emelődik a' munkásság. Épen ugy emelődik a' vér' behatása által az erősebb szívdobogásra, a' nevededett lélekzésre, a' sebesebb mozgásra, járásra 'sat. Ugyanaz áll elő az idegek által a' belső ingerekre is: az öröm, vígság, meglegedés, — minden kedves érzés és gondolatra a' szövetműködés fel-emelődik.

Ugy hogy a' munkásság' vagy az életteljesség' kisebbedése, vagy a' szövetek' leereszkedése, csak az ingerek' hiányaitól jó, mellyet mind a' külső, mind a' belső ingerek' kisebbedéséből mutogat. A' külsőkre nézve: ,A' hideg nem inger, hanem a' meleginger' hiánya, — ezért van a' bőreereszkedés (libabőr). — A' setétség sem inger, csak a' világosság' hiánya. — Innen van a' szemfény' nagyobbodása, — a' bőr' sárgulása; a' víz' munkálatja sem inger (hacsak meletget vagy érzi részeket nem tart), hanem megereszti a' bőrt, mivel épen nem dolgozik bele, de még a' levegőingeres befolyást is elzárja. ' .

,Igy van a' dolog a' belső ingerekkel is. A' rettenés, tűnődés és félelem; a' szomorúság, bánat és nyomorúság; a' gyűlölség, irígység, harag, — sem vér-, sem idegingerek, hanem megfordítva, a' vér és idegek visszavonják magokat a' szövetektől, mi által ezek egyszerre elhalnak 's megereszkednek' 'sat.

c) Az elemiség' hiját Oken az alkalmaztatás' nagyságával pótolja. Azt kérdi a' 234dik lapon: Mi módon húzódnak öszve az izmok? Ennek megfejtésére, megmutatván a' regibb műszeres és chemiai vélekedések' semmiségeit (az a. és b. pontjaiban), a' c. pontjában egy galvani lánczot igyekszik öszverakni. ,Az üterek, ugy mond, világosan a' positiv, vagy, zink-erkek. De még ezzel a'

galvani láncz' csak $\frac{1}{3}$ dát ismerjük. Még a' negativ polust és a' közep indifferenst kell kimutatni. Hogy ez a' közep az izom, világos, mert ez viszi a' szenvedő, a' mozgatható szerepet. — Csak az hát a' kérdés: melyik életmívszer veszi fel a' negativ sark' szerepét, hogy bezárja a' galvani lánczot? — Tudjuk pedig, hogy a' galvani drót érvén az izmot egyik, és az izomra szolgáló ideget másik végével: az izom összehúzódik. — Tudjuk, hogy megköttetvén az ideg, ennek izma nem fog mozogni. És így: az ideg az ezüst-, az üterek a' zink sarkot, az izmok pedig a' különböző nedves lapot állítják elő.'

9. §.

Ámbár ezekkel igen világosan mutatja Oken az összehúzás és kiterjeszkedés' lehetőségeit: még sem vonhatunk innen a' valószínű mozgásra következtetéseket. Az volna még hátra, kimutatni: ezen üterek, izmok és idegekből álló, de szüntelen bezárva tartatott galvani láncz' belső munkálatai a' bezárás alatt hogyan viselik magokat? Mert jól tudjuk, hogy az összehúzás és kiterjedés csak a' láncz' bezárása és kinyitása' pillanataiban történik.

A' zárva tartott galvani láncz' belső hatásait az *Oersted'* felfedezéséből nem rég tudhatjuk. Schelling urnak erről és a' Faraday' új felfedezéséről való, 1832ben a' bajor kir. Akademia előtt tartott értekezése kijött nálunk magyarul is: 'A' Faraday' legújabb felfedezéséről — Schelling Fr. Wilh. József 's a' t. S. - Patakon 1834.' Nem lévén a' kis munka mindenütt kéznél, az Oersted' felfedezéséről szólókat a' 12dik lapról ide teszem: 'Meggjelent végre az Oersted' felfedezése, harmadik nagy ezen sorban, melly a' mágnestőt is a' Volta' oszlopának engedni tanította. Melly tüneményt mig inkább vagy kevésbbé minden gondolkodó természetvizsgáló ohajtott, azt mások eleinte szinte bosszúsággal fogadták, és csupa történetes feltalálásnak hirdetéek.'

,Hogy az oersteddi phoenomenont megérthessük, két állapotját kell az oszlopnak megkülönböztetni: az úgy nevezett *bezártat*, azaz midőn a' különböző polusok egy

vezető által köttetnek össze, 's a' nyíltat, midőn azok egymástól elválasztva vannak. — Eddig az oszlopon szemlélt tünetmények közt legközelebbiek az electricaiak voltak, de a' mellyek szintúgy mint az állati részekben okozott rángatódások, mindenkor csak az oszlop' megnyitása vagy bezáratása' pillanatában mutatkoztak. Mihelyt az oszlop bezáródott, az electricai feszültségnek minden külső jelei megszűntek. Az oszlopnak bezárt állapotú munkálatjai közzül eddig csak a' chemiait vették észre, azon substantialis változásokat, mellyeket p. o. az ércoszladékban, a' megnedvesített alkalikban, vagy savanyakban állít elő. De mi változásokat okozzon a' bezáratás alatt a' szilárd electricitást vezető az ő munkálati alá vetett testekben, még eddig teljességgel tudva nem volt. Oersted' próbatétele mutatta meg, hogy minden illy fajta testek, nemcsak a' vezető drótok, hanem az oszlop' elemei magok is a' bezáratás alatt mágnessé válnak, vagy mágnesi feszültségre biratnak'.

Azon galvanizáló láncz' formájáról tehát, mellyet Oken az ütér-, izom- és idegből alkot, csak annyit tudhatunk, hogy ezek természeti, azaz zárt állapotjokban Oersted szerint mágnességi hatásban vannak, 's belső munkájok csak mágnesség. A' mágnességből pedig még a' mozgást épen nem magyarázhatjuk ki. Csak annyit tudunk, hogy a' legnagyobb activa cohesiós (azaz hozsra, az elszakítás elleni) testek (mint a' vas) általok megmozdúlhatnak.

Nehéz tehát átlátni azt az állati izommozgás' alapját, mellyet Oken 233. lap. c. pontjában felhoz, hogy, mint a' töltött leydeni palaczk által az ezen töltéssel ellenkező villányú golyócskák húzódnak, egyenlő villányt kapva pedig ellöktenek: úgy a' galvanizált izomszálak is egymást összevonzák, 's majd ellökik, azaz összevonzódnak és kiszélesednek.

Nem lehet bátran az electricitásra a' galvanizmusra következőt húzni. Mert, noha az újabb felfedezések szerint a' galvanizmusban mind a' három, a' mágnesség, electricitas és chemismus megvan: de más-más körületek 's tekintetekben, sőt más-más kiterjedétekben (dimenziók-

ban) is. A' szív, az üterek, a' belek' mozgásai szüntelen electricai öszvehúzást és kiterjesztést mutatnak ugyan; de nem az eddig tudva lévő electrico - galvanicus szabályok szerént. Mi munkálatokat tenne az egyre irányzott chemismus a' Voltaoszlop után, — még nincs kicsinálva. Pedig csak akkor tűnhetne fel az állati mozgás a' galvanismusból 's hozzá tartozóiból világosan kimutatva.

10. §.

Akarati mozgás.

Legbelsőbben rejtezett el az akarati mozgás. — Mély titkok fedik ennek utolsó okait. Physiologiai művészhöz illő módon feszegeti ezeket Oken, mégsem fejt meg kielegítőleg. Az üterek (ugy mond a' 236d. lap., d. pont.) szüntelen mozognak ugyan, de az izmok' helyhete a' közönbös ponton lévén, természetök szerént nyugvók. És így, hogy az üterek után ne mozdulhassanak, a' másik galvani sarknak, az idegeknek, hathatósabb nyugvásuktól eredhet. Mert e' szerént az idegek, hathatósabb csendjök által, a' másik sark' nyughatatlan ütéseit egyarányba hozhatják. És mivel az idegek legkisebb befolyás által is negativitást kaphatnak, valamint szinte keves alkalomtól közönbösséget is (indifferentát): következik, hogy az izmok is ezek által igen - igen kis befolyástól is mozdíthatatnak, és újra nyughatnak.

De azt kell Oken urtól kérdeznünk: honnan jó ez a' keves befolyás is? Kivülről illetés, csipés, szúrás által, bizonyos, hogy megrándulhatnak az izmok. De itt a' puszta belső akarat után lehető mozdulást kellene ki magyarázni. Mi módon dolgozhat a' tiszta belső akarat az idegek' negativitasa' felemelésébe? — Oken urnál világosabban kellene ezt kimutatni, érthetőleg, mindazon képtelen szövevények' segédje nélkül, mellyek még mélyebbek és megfoghatatlanabbak mint maga a' kérdés. Mondjuk ki pedig világosan, hogy a' pantheismus' elvei sokkal megfoghatatlanabbak, sokkal homályosabbak, mint az általa megmutatható tanítmányok.

Mellin Encyclopaedisches Wörterbuch-ja' *Wille* czik-jében¹, az akaratot a' mendegélő, de menése' irányában egy előzménytől megakadályoztatott hangyácska' útja' változtatásából mutatja ki, mint valami figurából. Nem ütődik vissza a' hangya az előzménytől, mint a' mechanikai visszapattanások. — Miért változtatja tehát útját? Bizonyosan, úgy mond, a' hangya' előterjesztésében van az útváltoztatás' oka, 's különösen az előzménytől való félelemben.

Sok mechanikai van az ösztönök, fájdalmak 's gyönyörök után való mozgásokban; kevesebb ezen kis hangyácskáéban. Ebben nagyobb az akarat' lépcsője. Mert bizony az akaratnak is igen sok lépcsői lehetnek; 's lehet mondani, hogy *a' mint az értelem'* (az allati egy') *fejlése 's hathatósága nagyobb: úgy hathatósabb az akarat is.* A' kis hangya visszafordul az előzménytől való félelem' előterjesztéséből, mert nem érti az akadályt. De az ember értheti az akadályokat, 's a' mennyiben azokat érti, azokat annyiban meg is akarja győzni. Csak így lehet, hogy, *metus vanos et inexorabile fatum, subiiciat pedibus'.*

Valóban egy eredetű az akarat az értelemmel. Mind a' kettő belsőnkben ered. Csak következetek különböznek. Az értelem benmaradó, de az akarat külső cselekedetekben mutatja ki következetét, külsővé válik. Így lehet ösmerni az akaratot, *mint cselekedeteink' belsőinkből származott kezdhetését*; (facultas actiones in se subjective suscipiendi). — Ha ezen akarattal a' való magát igazgatni tudja: szabad akaratja van.

Mennyiben vagyunk cselekedeteinknek urai? mennyiben lehet nekünk tulajdonítani (imputare) tetteinket? ezen akarat és értelem' viszonyaiban van alapja. — A' mennyiben kifejlett az értelem (akarmi tettekre nézve), azaz: a' mennyiben értette a' tevő a' tettet, annyiban tulajdoníttathatik ez a' tevőnek. Szépek, és mély természettudományi felfedezések az Oken úréi: de ugyan miként tulajdoníthatnák

¹ Encyclopaedisches Wörterbuch d. krit. Philosophie, von O. S. A. Mellin. I—VI. B. 1797—1804ig. Züllichau und Leipzig. — Jena u. Leipz.

a' birák a' tetteket szerzőinek csak azon galvanì lánecz' gyengített 's erősebbített negativus polusából? — Bizony egyre, egy létlő visszaható erőre kell vinni utóljára az állati mozgás' alapját, — még inkább az akarati mozgás' okát. Mert a' pantheisticai gondolatok soha ki nem elégi-tenek. — Az egy létlő, reflectáló pont, mint visszaható, munkálkodik a' terjesztő erejű idegekre, 's azokat + és —ra hatalmazhatja, hogy akarati mozgások álljanak elő.

11. §.

A' mozgások utáni idegren lszerek. — I. Agyidegrenszer.

Az idegek lévén az állati mozgások' eszközlői (6. §. 3. köv.), mivel, mint már tudjuk, kétféle állati mozgások vannak: akarati 's akarat kívüli: következik, hogy két külön idegrenszereknek is kell létezni ott, hol azon két féle mozgás mutatkozik. Így jön fel előnkbe az agyidegrenszer, mint az akarati mozgások' hordozója, és a' dúczrendszer (systema gangliorum), mint az akarat sőt tudatunk kívüli mozgások' vezetője.

I. Az agyrendszer az agy' nagy tömegjével, mint állandó középpel, mint egy fő uralkodóval, van szükségépeni öszveköttetésben — ,melly az agyból, a' gerinczagyból 's azon idegekből áll, mellyek ezen velős életmivekkel vannak közvetlen öszveköttetésben.'¹ — Ezek az idegek az agytól elszigetelve nincsenek, jobbra, balra egyező mértékű synmetriai terjedések van.² — A' nagy agygyal lévén öszveköttetve, kihatásuk is igen nagy. Hogy a' legnagyobb mennyiségű terjesztő erejű az agy, (mellyből az idegek legmesszebb 's leginkább kiterjednek, noha relative legkisebb ágcsákra oszlanak), — 's épen ezért az agy az állati létlő visszaható erőnek legnagyobb hordozója 's alattvalója, — megmutatni ide nem tartozik. De mint leghathatósabb hordozója az állati erőnek, a) hogy az innen származó idegek az

¹ Instit. Physiol. organ. hum. Auct. Mich. a Lenhossék, etc. Viennae 1822. §. 72.

² Instit. Physiol. I. 133. lap' utólján.

egész állatíságon uralkodhatók, és így *b*) hogy az akarati mozgásokat is igazgathatják, és *c*) az üterek' zink sarka által az izmokban támasztott ingerelhetőséget elnyomhatják, 's majd *d*) igen kis befolyás által is (az akarat által) feleleveníthetik, azaz akarati, tudati öszvehúzást és kitejesztést okozhatnak: előleges szemlélésekből is világos.

12. §.

II. *Dúcrendszer.*

Alsóbb idegrendszer az, a' melly gyengébb lévén, az üterek' mozgását az izmokban nem olthatja el (nem indifferentiázhatja). — És így az a' rendszer, melly az akarat kívüli mozgásnak, mellyet közönségesen csupa állatnak nevezhetünk, (vegetativus mozgásnak szokták hívni) — elnöke. Könnyen átláthatjuk, hogy ezen műszeri (mechanicai) mozgás' idegei a' *dúcrendszerek*, a' ganglionok. ,A' dúcrendszer alkotására és élettanos behatására nézve az agyrendszertől úgy annyira eltávozik, hogy őt mint maga-magában megállót szükség tekinteni. Ezen rendszerhöz pedig a' nagy együttérzideg, meg' a' hasbéli fonatok tartoznak' (Bugát, Boncztud. II-285. lap). Azt mondja ezekről ama' külföldnél is becses kézi-könyv: ¹ ,A' duczrendszernek magában van eleje 's vége. Hogy ez a' rendszer sem az agytól, sem az ötödik vagy hatodik páridegektől nem származik, e' következő észrevételek mutatják: 1. A' dúcok megvannak az olly alsóbb állatoknál is, mellyekben az agynak nyoma sincs. 2. Az együttérzideg nem folyvásti egyet csinál, — 's gyakran a' mellkasi része a' hasítól világosan elválík. 3. Az együttérzidegek' szálai mindöszve nagyobb tömeget formálnak, mint azon idegszálacsok (ágacsok), mellyekkel az agyal és a' gerinczagyak öszveköttetnek, úgy hogy azoktól nem eredhetnek. Végre 4. A' duczrendszerben épen nincs azaz egyező mérték (az a' synmetria),

¹ Instit. Physiol. org. hum. I. 138 lap. — A' tudós munka a' német egyetemeknél is gyakran évszaki kézi-könyvül tüzetik ki,

mellyel az agyrendszer magát megkülönbözteti. Sőt gyakran más-másnál különbözni találhatik.⁴

A' boncztudománybeli nyak-, mellkasi és hasi együtt-érzideg' részeiből (Boncztud. 286—291. lap.) Oken úr a' 63dik levelen, csak a' felső tarkódúrczot, a' felső nyakcsigolyánál, — az alsót az alsó csigolyánál; az első vagy legnagyobb mellkasi dúrczot, 's ennek alkalmával a' nap — menny — fonatot a' hasbeli agyat, esmerteti öszveköttetésekkel; 's azt veti utánok: „Látni való innen, hogy a' mellkasi szövetek kiváltképen a' tüdőideg által az agyból, — a' has- és a' medénczefonatok pedig az együtt-érzidegtől formáltatnak. Különösen: az emésztő életmíviek még a' mellben a' 6dik borda alól, — a' vesék, és a' visszaállító (nemző) életmíviek pedig a' hasban az első ágyékcsigolyától.“

Ezen igen kiterjedő dúrczrendszernek viselete a' belső, de akaratunk alá nem eső mozgások' izgatásában áll. Mert igen keves öszveköttetése lévén ennek az agyidegekkel: az üterek' ellensarkiságának, mint már tudjuk, ellent nem állhatnak, 's így folynak önkénynt a' bél' mozgásai (motus peristalticus), — a' szív 's üterek' mozgásai után, — 's egy kevés aerostaticával a' tüdőmozdítás is. Ezen mozgások tudunkra 's érzéseinkre sem hatnak, mind addig, míg a' részek természeti állapotjaikban vannak. Mert ha valamelly belső rész változást szenvedne, csak akkor érezhetnénk azon rész' nehezebb mozgódásából jövő fájdalmat.

,Az állati (agy) rendszer szabad vezetője a' tudat-és személyességgel öszveköttött agyrendszernek, mint az egésznek egy pontba való egyesülete. A' növényi (vegetáló)¹ dúrczrendszerben a' vezetés sokképen félbe szakasztatott, — sem egy gyújtópontra vezetve, sem nem egy-

¹ Az idegrendszereket a' mozgás' mivolta után osztván el: a' különben növényinek (vegetativum) nevezetett dúrczrendszer itt állati akarat nélküli mozgás' elnökének; és azt, mellyet animalis rendszernek hívnak, az agyrendszert, akaratati mozgások' elnökének kell neveznünk.

ből kihatva. A' duczrendszerbe elszórt idegcsomók közeppontokat alkotnak ugyan, de a' mellyek kicsik, — sokak és egyenlő rangúak'.¹

13. §.

III. Együttérzideg.

A' mozgásnak két végsője' vezetőit, az akaratit és akarat kívüli mozgásoknak vezetőit, az agyrendszer- és a' duczrendszerekben már ismerjük. De határtalan a' tudás vágyja. Ki kell keresni azon közep határokat is, mellyek a' kettők között való viszonyokat közösítik. Igen világos az előtti 12. §ból ez a' közep.

1. Az együttérzideg szigeteli az állati (dúc) és akaratit mozgásokat. „A' duczrendszer' idegei közzül némelylek fél vezetők, mások vezetők, és mások épen fél szigetelők' (úgy mond az Instit. Physiol. tudós szerzője 157 §.).

2. „A' mit rendszerént sympaticus idegnek neveznek, az agyból származottnak mondanak 's a' tápláló (vegetativ) idegek' anyjának vesznek, a' két (agy- és ducz-) rendszerközti határ, 's a' félvezetésnek eszköze' ²

3. Az együttérzideg' az a' világos tulajdona, melly szerint a' has- és medenczefonatok (plexus), mellyek a' tápláló életmivre tartoznak, tőle származnak (Oken 65. lap.); és az a' mineműsege, hogy ő és több duczidegek szigetelők, félszigetelők 's vezetők is lehetnek: az együttérzideget olly közepszerre teszik, melly az agy- és a' duczrendek között mind kölcsönös mind közlő vagy elzáró határ. Úgy hogy:

4. Az agyidegek' hatásai a' duczokra, sem a' duczok' munkálatai az agyidegekre, a' fél vagy egészen szigetelő közep együttérzidegen ált nem mehetnek, mind addig,

5. míg valami változás 's befolyás által a' duczrend' munkája felemelődven, vagy az agyidegek' hathatóságai is, áltörhetnek a' fél szigetelő idegeken; mint a'

¹ Versuch ein. Darstell. d. anim. Magnetismus — von C. A. F. Kluge Wien, 1815, 231. lap.

² Kluge 228. lap.

szeszies italok — vagy, mint fogjuk látni, a' magnetizálás' kezelései által.

14. §.

Az eddigi physiologiai és boncztani felhordásokból (§. 7től 13ig) a' philosophiának egy olly képletet (schemát) kell csinálni, melly a' felsőbb állati élet' mozgásainak hordozóit (az agy-, együttérz- és dúczidegeket) minden lehető öszvetevéseiben tökéletesen előnkbe állítsa. — Az öszveszedett vázlatokból (skeletonokból) képleteket csinálni, — a' különféle adatottakat egyre vinni, — a' philosophia' kötelessége.

Világos tehát, hogy az állati mozgás' fő életmiveinek hordozói, az idegek, az akarati és kényszerített mozgásokra nézve három fő részekre oszlanak: az agy (=a), az együttérz (=e), és a' dúczrendszerre (=d); melyek közzül az agy- és a' dúczrend az akarati és kényszerített mozgásoknak viselői, az együttérzideg pedig azoknak közepeszerű helyét foglalja el.

Igaz ugyan, hogy a' hatalmas agy, mint az akarati mozgás' thronja, egy felől, más felől a' közep-tendencia nélkül való dúczrendszer, mint a' kényszerített, akaratunktól nem függő, öntudatunkba nem jövő, folyvásti mozgások' respublicája, — úgy látszik, mintha ellensarkis helyhetésűek volnának. És így őket mágnesi, vagy legfelebb galvanis schema alá vethetnők, hogy aztán ezekből további öszverakásokra mehetnénk. — De ezen alapfelvételünkkel igen nagyot hibáznánk. Mert noha úgy látszik, hogy ezek ketten: a, d, (olvassd mindig: agy- és dúczrendszer) ellensarkiak, és így mágnesi schema alá szoríthatók: mégis az ezek közt lévő e, — (olvassd most és ezután is: együttérzideg), előlegesen kimutatott talajdonai olyanok, hogy ez az e, ama' két végső a, d-ét, egymással sem mágnesi, sem galvanis schema alá hajtani nem engedi. Mert az e közep ugyan, de járvány, most egész, majd fél szigetelő, majd ismét vezető, közlő alakban tűnven fel: ez az e, mint közep, a' mágnesi közeppe (az indifferentiával) nem fér öszve.

Mert a' mágnesi közönbös közep, folyvásti öszveköttője 's közlöje és nem isolatora, nem szigetelője (hogy Schelling ural szóljak) ,ama' kettős lénynek (Doppelwesen), mellyben a' nélkül hogy magokat kirekeszteniék, — két szellem, vagy ha érthetőbb lenne, két potentiák, ellent nem állván az ő ellenességök, — kölcsönösen öszvekapcsolódnak, olly formán, hogy ha az egyik valamelly irányban felülmúlónak tetszik is, ez csak bizonyos titkos megegyezésnél fogva történik, mellynél fogva a' másik, ellenkező irányban épen úgy hatalmasabbnak mutatkozik. ' (A' Faraday' legújabb felfedezéséről. 13d. lap.) Épen nem úgy lévén a' mi aed rendszereinknek functioji, hogy az agyrendszer hatalmasabbodván, a' dúczrendszernek is szükségesképen hathatósabbnak kellene lenni: az aed-ét mágnesi képlet alá nem vonhatjuk.

Jaj volna életünknek, egészségünknek, sőt erkölcsünknek is, ha a' kényszerített dúczmozgások illy folyvásti és öntudati öszveköttetésben lennének szüntelen az akarat' királyi székevel, az agyrendszerrel. — Erkölcsünknek is mondom, mert így minden pillantatban ki volnánk téve az indulatok' dühei által való elragadtatásnak.

Azonban az e-közep a' galvani lánczba sem illik. — Mert mikor az e szigetelő, ez, mint illyen, a' Volta' hármasságába sem szükség. Mert a' két galvani sark (a' zink és ezüst) közzé nem szigetelő kell.

Úgy tetszik, hogy az aed rendszert, mikor az e szigetelő, a' leydeni palaczkhoz lehetne hasonlítani, melly ha villánynyal inkább-inkább megtöltetik, végre áltront a' palaczk' szigetelő üvegén. De tudjuk, hogy illyenkor gyakran az egész leydeni készület is öszvetőrik. De ha az e járvány szigetelő 's vezető, az aed a' villányműködések közzé sem illik teljességgel.

15. §.

Mivel tehát az aed-nek képletét az előttünk ismeretes dynamicus processusokban, (erőhatási formákban) meg nem találhatjuk: következik, hogy azoknak viszo-

nyos hatásairól más és olly öszvetételeket (combinatiokat) kell keresnünk, a' mellyek azoknak minden lehető viszonyait kimeríthetnék. — Ha valaki azt mondhatná, hogy ámbár az ismeretes aed, az állati felsőbb élet' mozgásai' 's mozgatójai' viszonyai, állandóul sem a' mágnesi, sem a' galvani, sem az electricus hatásokra nem vitethetnek az ezek körül eddig tett felfedezések szerént: de 1. lehetnek ezekben majd olly új felfedezések, mellyekre ezen életünk' mozgató elemeinket viheténdjük, — sőt 2. azon három, mágnesi, villányi 's galvani hatásokon kívül más dynamicus hatásformák is lehetnek még, a' mellyek aed hatásainkat előadándhatják. Ezeknek tisztába való tételökre nézve az 1ső ellenvetést a' Faraday' új felfedezéséről való értekezésre útasítanám; a'hol tökéletesen meg van mutatva, hogy már szerencsénkre a' mágnesség, villány- és galvanitás' minden viszonyai fel vannak fedezve. A' második kifogásra nézve meg lehet mutatni, (mint a' dynamicusok tudják), hogy a' természet' előállításában munkás kiható és visszaható erőknök lehető viszonyai a' térnek mindenik elemmértékein ki van mutatva: a'hosz a' mágnességben, a' felület villányban, a' hízak a' galvanosságban tűnik fel. — Más dimenziók pedig nem lehetnek.

16. §.

A' további öszverakásokra tehát azt kell tudnunk: az a, e, d adatott elemeknek hányféle öszvetételei lehetnek? azaz: hányféleképen lehet azokat többesítés (combinatio) által úgy öszverakni, hogy azon elemeknek minden lehető kölcsönös viszonyai kitűnjenek. Mint-hogy ezek közzül akarmellyik, a, e, vagy d rendszer, munkahatásokban felemelődhetik a' nélkül, hogy (mint a' mágnesi, electricai 's galvani processusokban) a' többiek hasonlólag felemelődnének, sőt inkább a' többi az egyik kitűnőbb mellett inkább elnyomatik: világos, hogy ezeknek lehető öszverakásaik' kérdésével a' mathematicusok' combinatioi közzé tétetünk, — egy. olly tudo-

mány' mezejére, mely szoros renden megyen és csalhatatlan.

Örökké igaz és tökéletesen kimerített öszvetételek keletkeznek innen, 's engedjék meg a' t. t. olvasók, ha némellyeket idegen környéken kell áltvezetnem, hogy ébreni és álomi állapotunk' titkos viszonyainak rejtekeibe beavathassam. Kimélve teszem ezt, 's azon széles mezejű combinatio-tudományából, melyet az újabb időkből lipsiai prof. Hindenburg ur örök alapokra tett, csak azt a' feladást fejtem itt meg, mely

Az adatott a, e, d elemeket, ismételve, egyszerű, vagy befoglalt szótári képletekbe többsíti. (Combinatio datorum elementorum a, e, d, cum repetitione, simpliciter aut involutorie lexicographice.)

Ezen feladásnak megfejtése igen egyszerű's könnyű.

Egy rendet, az egyesítés' rendét (ordinem unionum), a, e, d, leírván: tétessék ezek' eleibe az első (az a) elem. Így a' kettős fogatok' elsőbb fogatai állnak elő aa, ae, ad, (complexiones binionum). A' következő kettős fogatok folyvást úgy állnak elő, ha azon előtti fogatokban, melyekben a' két első betűk vagy elemek különböznek, az első' helyébe az azután következő tétetik. Így lesz tehát a' többi kettős rend: ee, ed, dd. Ekként jön ki a' kettősített rendből a' hármassítás, 's mindenik elsőbb rendűből a' következő nagyobb.

Példának okaért:

a	e	d	. . egyesítés' osztálya (classis unionum).	
aa	ae	ad	Kettősíté- sek. Binio- nes.	- - az a-rend (ordo alphabeticus a).
	ee	ed		- - az e-rend.
		dd		- - a' d-rend.
aaa	aae	aad	Hármassítások. Terniones.	} a' hármassítás' a rende.
	aae	aed		
		add		} az e rend.
	eee	eed		
		edd		a' d rend.
		ddd	- - -	

Ezen képletben külön vannak az egyes, kettős, hármass osztályok. De legrövidebb és legegyszerűbb előál-

lítás a' befoglalva való; az a' képlet tudniillik, mely úgy van előállítva, hogy belőle foglaló vonatokkal az előbbeni osztályokat el lehet választani. Ez a' legszebb figura fog előállani, ha az adatott aed elemeket nem egymás mellé, hanem egymás alá írjuk folyvást, és a' feltett szabályokat e' szerént alkalmaztatjuk.

1ső fogat	-- a	a	a
2dik	—	— a	a e
3dik	—	— a	a d
4dik	—	— a	e e
5dik	—	— a	e d
6dik	—	— a	d d
7dik	—	— e	e e e
8dik	—	— e	e e d
9dik	—	— e	e d d
10ik	—	— d	d d d

Itt ugyan csak a' hármásítás van előadva, de úgy, hogy ebből foglaló vonattal kitetszik az egyesítés, — ki a' kettősítés' osztálya is egy tekintettel.

Az a' talajdona ezen ismételve befoglalt többsítés' előállításának, hogy ebben azon három elemeknek a, e, d, minden háromszor ismételve lehető öszvetételei tökéletesen megvannak. És ha az ismétléseket, mint rangokat, felemelésjellel jelentjük: ebből lesz $= a^5$, a^2e , a^2d , ae^2 , aed , ad^2 , e^3 , e^2d , ed^2 , d^3 , azaz, az a, e, d-nek minden lehető hármás szorzatai (dimensioi), tíz fogatokban (complexiokban). Mellesleg meg kell említeni az algebrának elemeibe beavatottak' kedvökért, hogy ezen tíz fogatok ugyanazok, mellyek az $(a+e+d)^3$ ¹ kifejtéséből előállanak; azaz a' mellyek egy háromtagú mennyiség' harmadik rangra való felemeléséből kijőnek. Hogy tudják meg a' betűvetés' gyakorlói, hogy az előttök holtnak tetsző's tán unalmas betűk életünknek legelevenebb mozgatóira is alkalmaztathatnak 's ott is csudákat mutatnak:

17. §.

Az a, e, d egyesítéseinek jelentése.

Hogy ezen tudományos öszvetételeknek jelentéseit felvehessük: mivel már tudjuk, hogy az a az agy-

¹ $(a+e+d)^3 = a^3 + 3a^2e + 3a^2d + 3ae^2 + 6aed + 3ad^2 + e^3 + 3e^2d + 3ed^2 + d^3$. — Mint a' szám- és betűvetők tudják.

rendszer, az akarat rendszer, — a' d a' dúcrendszer, azaz a' kényszerített állati tápláló (vegetativus) mozgás' rendszere, mi jelentése lesz tehát az együttérzidegnek, az e-nek, melly az a és d között lévő közep? könnyen elláthatjuk. Mert bizonyosan tudjuk, hogy az akarat között és a' szükségesképen való vagy, kényszerítés között vannak az *ösztönök*. Az ösztönök részt vesznek a' kényszerítésből, részt az akaratból is, — vagy világosabban, az ösztönök kényszerítik akaratunkat. Jól tudja a' cselekvő philosophia, szabad akaratunknak milyen korlátlói az ösztönök. Értjük tehát azt, a' mi feltett combinatioi képletünkben legfőbb, az a, e, d elemeinknek jelentéseit, külön-külön, azaz egyesítésöket:

a = agyidegrendszer, = akarat = belső (lelki), —
a' külérzések' hatalmas közepe.

e = együttérzideg = ösztöni = közep,

d = dúcrendszer = kényszerített (műszerszámi, mechanikai mozgás) = külső, állati tápláló; az indulatoknak, 's belső érzéseknek fészke.

18. §.

Az a, e, d elemek' kettősítéseinek jelentései.

Emberi életünket mozgató a, e, d elemeknek kettősítéseire, 's felebbi többsítéseire nézve, mellyekben azoknak emeletei (potentiái) tűnnek fel: a^2 , a^3 ; e^2 , e^3 ; d^2 , d^3 , meg kell szükségesképen tudnunk:

Feltétel. Valóságos rangokra (potentiákra) csak az agyrendszer emelődhetik fel; a' többiek: e, és d csak relative, csak viszonyi nagyobbságba jöhetnek, a' mennyiben tudniillik az a munkája lenyomódik.

Megmutatás. A' felébredt visszaható erő közvetlen az általa szabad expansivumokba hat (6. §. Követk. 3.), azaz: az agyrendszerbe. Az egész természet' öszverakása pedig csak a' visszaható erő' felebbi potenciásából áll elő. — Így lett az első rendű öszverakásokban visszaható erő' első mozdulatjából az első vonati öszverakás. (Mathes. Intensorum §. 17. és köv.) — Második

mozdulatjából (momentumából) a' felület. (Math. Int. §. 22. 'sat.) Harmadikból a' tömeg (Math. Int. §. 35. 'sat.). Majd a' másod rendű öszverakásokban feltűntek e' világi nagy gömbtestek (Intens. §. 46től az 55dikig). — Továbbá ismét felsőbb mozgulatokon az eredeti chemismus és a' világosság (Int. 56. §-tól). — Mind ezen mozgulatokon a' kiható erő szenvedőleg tűnik fel, formálván magát mindig a' fő öszverakó, létlő, visszaható pontnak mozgulatjai 's hatalmai után. Mikor amaz egy létlő erő szüntelenül, munkásan, 's ezen munkái között is változatlanul marad. (Intensor. §. 40.) — És így az emberi létlő visszaható erőnek potenciái közvetlen csak az agyrendszerben mutatkoznak.

Az tehát az idegrendszerek' combinatioinak megértésére a' fő problema; vagy:

Feladás. Az agyrendszerrel öszveköttetett egy létlő visszaható erőnek potenciáit az emberi életben kimutatni.

Megfejtés. Ezen feladás' megfejtése rendkívül nehéznek tetszik. Még csak tűrhető, elnevezni éltünk' mozgása' hordozóit a, e, d-nek. De azokat arithmetikai viseletbe húzni, 's kimutatni, mit tegyen $aa=a^2$ és $aaa=a^3$ azon felsőbb functiokban (viseletekben), melyekben az a magát meghatja (magával sokszoroztatik) — szerfeletti merészségnek látszik.

Azonban maga a' már az agyrendszer' munkálatairól igen régen bölcselkedő 's tapasztalató philosophia könnyen kisegít benünket ezen nehézségek közzül. Mert ha a' tapasztalati lélektehetségek az agyrendszer által jönnek az öntudatba: a'mint vannak azon lélektehetségeinek felemelései, úgy kell lenni az agyrendszer' felemeléseinek is. Úgy de világos a' tapasztalati lélekisméretből, hogy az emberi belső lelki tehetségek közzül az alsó és legegyszerűbb az *előterjesztés*; ennek felsőbb emelete (mellyben sokszori előterjesztések működnek) az *értelem*, 's végre az értelem' felsőbbje az *okosság*. (Tud. tár I. köt. 164. lapon). Itt az emberi belső, — külső, — és közep tehetségek egy rendszeres táblában állítatnak

elő, olly módon, hogy a' gyermeki, és így az emberi legelső kornak belső tehetségéül az előterjesztés (repraesentatio) mutattatik ki. Majd mikor az előterjesztés a' későbbi vagy az ifjúi korban maga magát is meghatja, előáll annak második rangja, az *értelem'* (intellectus), melly valósággal minden dolgához értő philosophiai iskolában úgy adatik elő, mint több előterjesztésekből álló megfogásoknak (fogalmaknak, conceptusoknak) tehetsége, hatalma. — A' mint van pedig az előterjesztés az értelemre: úgy van az értelem az okosságra (Vernunft). Az okosság, úgy mond az öreg Kant, oda veti a' maga' alapját, hol az értelem' legfőbbje van, azaz az ítéletre (iudicium). Innen emelkedik felsőbb rangokra az alsóbb (ítéleteknek) hármas számuk szerint hármas ideáira, mellyekben az okosság magát soha a' tapasztalatokra le nem alázza. Mert a' tapasztalatiak már neki rangjai alatt vannak.

Következetek:

1. Az állatokban is vannak előterjesztés' elemjei. De ez az ő előterjesztésök merő tapasztalási. Elvonni azokat a' tapasztalatoktól, — a' tiszta tér és idő' előterjesztésére, tehetségök nincs. Illy előterjesztést kell értenünk az egyszerű a-n.

2. De már $a^2 =$ az értelem, nincs az állatoknál. — Ez csak az emberben van. Azonban ezen a^2 -nek is sok különbözőzései (nem potentiái, csak együtttevői, ha arithmetice szabad szállani: coefficientensei) vannak az emberi individuumokban.

3. Az $a^5 = a'$ tiszta okosság, — a' minden mértékben (dimensióban) tökéletesedett ember, mint ollyan állapot, mellyre az emberiség igyekezik. Mert ezen a^5 teljességére a' megért, meglett emberkor emelkedik fel. (Tud. tár. I. köt. 164. lap.)

4. De mi értelmök lehet a' d és e öszveköttetései-nek? — Míg ezek az a-val vannak öszveköttve, csak úgy vétethetnek, mint a' mellyek az agyrendszer' munkái' felsőbb rangjai' elnyomások miatt inkább feltűnők (mint a' feltételből láthatjuk).

19. §.

Talán megbotránkoznak sok tudós olvasók, gondolván, hogy a' tiszta lelkiekre alkalmaztatván a' mathematicai mennyiségi kifejezéseket, ezek által amazok megalacsonítottatnak egy részről, más részről képtelenségektől is tarthatnak, midőn úgy látszik, hogy a' lelkiek a' durva mennyiségi képletek alá vitetnének. — Mellyek azon mennyiségi örök igazságok, mellyek a' lelkiekben is helyet 's alkalmaztatást lelhetnek? — itt most meghatározni helye nincs. De hogy minden botránkozástól előre óvakodjunk, meg kell jegyeznünk, hogy itt azon combinatioi tízféle fogatokat csak úgy használjuk, mint segéd eszközöket az a,e,d-nek teljes és tökéletes viszonyaira; az a,e,d-nek, azaz belsönk, középsönk és külsönk' ('sat. §. 17.) kölcsönös lehető tekinteteire. És így úgy használjuk csak, mint köz helyeket. (Tudom. öszves. I. köt. §. 181.)

Illyen tulajdonaiban sok hasznát vennők az előállított tíz fogatoknak. Ha az a^5 a' meglett emberkort jelenti: a' többi fogatok az életkorok' változásait fogják mutatni az azokban uralkodó tulajdonokkal. — Ha az a^5 a' tökéletes egészséget, a' jóllétet jegyzi: majd a' többiek az idegi nyavalyák' részleteit adják elő. — Ha az a^5 az erényt kivívó akaratot teszi: a' többi fogatokban az ösztönöknek 's indulatoknak kölcsönös kihatásai tetszenek ki 'sat. Sőt ha az a,e,d rendet megfordítjuk, 's a' combinatioi befoglalást d,e,a, renddel teszszük: az állatok elosztására is találunk egy előleges'képletet.

Itt, választott tárgyunkra nézve, az a,e,d-nek, mint belsönk, középsönk és külsönk' viselőinek, azon fogatok után csak azon jelentéseit fogjuk felvenni, mellyek ébreni és álomi állapotunkra tartoznak.

20. §.

$$aaa = a^5 = \text{ébrei állapot.}$$

Az $aaa = a^5$ első fogat, az agyrendszernek tökéletet uradalmát, az akarat' ön törvényadását, a' tiszta ébreni állapotot jelentí 's teszi ki. Azt az állapotot, mellyre

kell minden okos valónak igyekezni. — Azt az állapotot, mellyben érzékeink (organa sensuum) nyitva vannak 's elrendeltetésökhöz képest működhetnek. — Nem ezen ébri (vagy ébreni) állapot' elfejtése (detailirozása) a' mi jelen válalatunk. És így nem az, mennyi érzékeink és mi módon működnek ébrenünk alatt. Mély physiologiai értekezést olvashatunk erről az Évkönyvek' II. kötetében hazánk' egyik tudós orvosától. ¹ — Zavart osztályokat csinált ezekről Oken új munkája' 251—252. lapjain. De ha itt, vagy majd valamikor jobb alkalomkor, kötelességül vennők külső érzékeinknek felosztásait: e' jelen értekezésünk' elveihez, a' *mechanicai* és *chemiai* mozgásokhoz, — csak a' *közvetetlen* és *közbevetett* befolyásokat tennők, és így állítanók elő az érzékeink' elosztásait, szorosán ragaszkodva okfőinkhez. Mert így kell lenni oly érzékeinknek, mellyek

I. Közvetetlen befolyású érzékek. Itt az érzett tárgynak immediate kell érni idegeink' végeit.

'S különösen

1. Mechanicai közvetetlen érzék = a' *tapintás*.

2. Chemiai közvetetlen érzékek: az *ízlés* és 3. *szaglás*, a' folyós és repülő testrészekre nézve.

II. Közbevetett befolyású érzékek — a' két fő eredeti erők' közbevetésökre nézve —

4. Mechanicai, — az elterjesztő (expansiv) erő' mechanicai kibatására nézve, — a' hová a' *hallás* tartozik.

5. Chemiai, — a' visszaható erő' chemiai jelenségére vagy a' világosságra nézve, — *látás*. ²

Ezek működhetnek ébreni állapotunkban. Ez az itt leírt a³, az ébren, szélesebb terjedékű, mint a' Kluge ur'

¹ Élettudományi törzdekék a' külső érzékekről. Magyar tud. Társaság' Évkönyv. II. köt. 297. lap.

² Ezen két felsőbb aestheticai érzékeinknek magyarázatjai rendkívülieknek tetszhetnek. — De az itt előadott eredeti két erők' közbevetésök nélkül soha sem fejthetjük meg azon varázslatokat, mellyek a' hangzódás, hangterjedés, — hangérzésben, — úgy nem, a' mellyek a' világoskodók, világosítottak, világosságot hordozók és világosság' érzésében feltűnnek.

1ső gradusú ébrenje, említett munkája' 89 's köv. §iban. Mert ő csak a' mágnességi ébrent vette ide, — de a' mi-
ről még itt semmi szó nem lehet.

21. §.

2dik fogat: aae=a²e, az álomru víve.

A' második fogat a²e. Itt, mint látjuk, az a² azaz az értelem öszve van téve az e-nek, azaz az ösztönöknek, egyszerű rangjával. Ezen fogatokban tehát az e az akarat mellett egy kis rést ad az ösztönöknek. Ha ezért az éber és alvási állapotunkat vesszük képlet alá: az az állapot ez, az az önkétség (spontaneitas), mellyel az álomra elrendeltetünk. Az a' *fél szendergés*, mellyben még az a² miatt a' körülünk való benyomásokat a' nyitva lévő érzekeink által érezzük 's értjük is. Ha erkölcsiekre vinnők e' fogatot: természete szerint a²e azt az állapotot tenné ki, mellyben a² értelmet az ösztön ostromlaná. Mint Medeanál: , video meliora proboque, — deteriora sequor. '—

22. §.

A' 3dik fogat: aad=a²d jelentése.

A' harmadik fogat aad=a²d; mellyben az akaratki-
vüli, kényszerített mozgások' rendszere, a' dúczrendszer, kezd feltámadni. Az álomi ösztönökre való hajlás után ugyan természet szerint az álomra való kényszerítés következik; épen úgy, mint az erkölcsiekben az ösztönöknek való engedés után az indúlatok' kényszerítése; 's hogy az a²e és a²d e' szerint egymás után következzenek, világos. De nehéz mégis ezen két álomi elemállapotokat megkülönböztetni. Öszvezavarta ezeket az állati mágnesség' classicus írója Kluge úr is, és az a²(e+d)-ét egyszerre vette a' mágnesi álomba, mágnesi álmainak 2dik gradusába, könyvének 94dik 's köv. §ban. A' természeti álomban meg kell az a²e és a²d-ét különböztetni. A' mi Klugeból az a²d-re tartozik, az: 1. A' köz melegebbedésnek a' hastól mint középtől (a' d-ből) való elterjedése. —

2. A 'szemhéjak' nebezebedésök, 's ellenállhatatlan kényszerítés, azokat lezárni. — 3. Azonban a' többi érzékek által a' külvilággal öszve van kötve, 's tud minden körülötteieket (mint valóban az a² működése mutatja). Így nevezhetjük az a²d fogatot = *fél álomnak*.

23. §.

Az álmodások' formái.

A' 4dik, 5dik és 6dik fogatok ae^2 , aed , és ad^2 , vagy ha szabad betüvetésformában egygyé tenni, $=a(e^2 + ed + d^2)$, azon állapotokat adják elő, hol az akarati agyrendeket, az érzékeket, elnyomják a' többi idegrendek. Még ugyan mutatkozik ezekben is a' szabadság' kis eleme, az első rangú a-ban, azaz, mint tudjuk, csak az előterjesztésben. Ezek közönségesen olly alvások' esetei, mellyekben a' különb-különféle álmok állnak elő az a repraesentationál fogva, mellyekre ugyan a' benne működő egyszerű a miatt kevésbbé-jobban (hamarabb 's később) emlékezhetünk. Mert hiszen ébreni előterjesztéseinkre sem emlékezünk mindig — 's ritkán tökéletesen, ha azokat értelmünk vagy okosságunk alá nem hajtjuk. 'S micsoda előterjesztések lebegnek ez álmok alatt előttünk (a^2 és a^5 nélkül)? A' gyermeki tarka képzeleteknél czifrábbak, öszvefüggetlenebbek lehetnek ezek, (Tudom.tár. I. köt. 164dik és 167dik lap) — mellyek az álmodozások' lehetéseit 's titkait felnyitják. És így főképen csak háromféle álmaink lehetnek.

24. §.

Az aee=ae² fogat = az 1ső álom' formája = a' csendes álom.

1. A' negyedik fogat szerint $aee=ae^2$ a' csendes, szelid, megszokott ösztönünket ismétlő álmok állnak elő, kedvelt ösztöneinkkel atyafis előterjesztések. — ,Furto gaudet amans, permutat navita merces.' — Ösztöneink' örömei közzül sokszor kedvetlen a' felebredés: ,Et vigil elapsas quaerit avarus opes.' Meg kell azonban jegyezni,

hogy ezek az előterjesztések nem azok a tiszták, mellyek ébreni állapotunkban, segítettve az a^2 és a^5 -tól, előnkbe tűnnek. Zavart, állati, legfelebb gyermeki képek ezek, mellyek öntudatunkba felfogódnak ugyan, de mégsem mennek fel az értelemre. És ha az a^2 öszvetételeihez közelítenek, már vége felé jár alvásunk, a' fél ébreniekhöz közelítünk.

25. §.

Az aed fogat, a' tarka álom' képei.

2. A' másod rendű álmok' formáját az aed fogat állítja elő. A' mint ez sokféleből tétetett öszve: úgy az álom is, melly ennek megfelel, sokféle előterjesztések' tarkaságaiból van rend nélkül öszveszöve. Az öszvefügés nélkül való, az aed fogatból való, tarka álmok, — mint álmok, — valóban mélyebbek azoknál, mellyek az ae^2 -ből származnak, és csak szokottabb ösztöneink körül forognak.

Ha lehet valamit tartani az álomjelentésekről, — ha az az *egység*, mellyre életünk' működései vitettetnek, a' jövendők felől való sejdítéssel is fel volna ruházva: ám hiszen itt van ez az aed álom-figurája, mellyben élünknek mind a' három factorai bejönnek. Ha ezeknek tarkaságuk, 's sokféleségökből tudunk valami vázt öszvetenni: magyarázzuk belőlök a' jövendőket! — De bizonyosabb a' jövendőket okosságunk' szabályai szerint itélgetnünk. Az okosság, okfői' (principiumai) segédjével, a' mint felül, úgy túl is hathat a' tapasztalásokon, azaz a' jelenen, — 's bizonyosabban, mint a' mi buta (csak a-t tartó) álmaink.

26. §.

Az ad^2 fogat = a' nehéz álom.

A' tudatainkkal lehető álmodozásoknak harmadik esete következik, az $add = ad^2$ -ből ösmertetve. Itt a' dúczrendszer' hathatósága szerzi álmainkat. — A' dúczrendszer a' kényszerített állati mozgások' fészke lévén, messzebb

az akarati rendszer' thrónjától, a' nehezen szelidülhető indulatoknak 's dühöknek hordozója.

Innen következik, hogy az ad^2 forma az olly álmodat fogja jelenteni, millyenek:

1. A' hasztalan törekedő nehéz álmok. — Mikor futnunk kellene és nem futhatunk, repülni és meg sem mozdulhatunk. — Ha futhatunk 's repülhetünk, az egészséges ae^2 fogat' álma leend.

2. A' nehéz nyomások (lidércz, boszorkány, alpesi nyomások), — ha valamelly dúczrend mozgalmában megakadályoztatnék, ide tartoznak.

3. Ide tartoznak az igen indultatos, és így a' szörnyetegektől irtózás' álmai is.

Meg kell jegyezni 1. Ezek csak főbb formái a' való álmodnak. Mert tudjuk, hogy ezen három fogatok, ae^2 , aed , ad^2 , valamint a' többi fogatoknak is, még annyi változtatásuk lehet, a' mennyiszer azoknak helyeit elcserélgethetjük — azaz, mint mennyi polynomialis egytt-sokszorozói vannak ezen kifejtett formában $(a+e+d)^3$ (§. 16. végére tett jegyzés szerint), — mellyeket itt, hogy a' sok betűvetésekért a' Tudománytárta tudós olvasóink tovább is ne nehezteljenek, el kell mellőznünk.

2. Könnyen átláthatjuk, hogy a' Kluge úr' mágnesi álmai között ezen természeti álmaink' tulajdonait hasztalan keressük.

27. §.

Eltérés a' lélek' halhatatlanságára.

A' következő: e^3 , e^2d , ed^2 , d^3 fogatok, a' mint minden agyidegrendszer' befolyása nélkül történnek: úgy leghomályosabb, 's legnehezebb fejthetésű tüneményeket mutathatnak. Már csak azon tulajdonai, hogy tudatnélküliek, olly szörevénybe hozhatnak, melly szerint a' mik öntudatunk nélkül történnek, — mint a' mikről épen semmit sem tudunk, — azokról okoskodnunk is tréfaság volna. Te igen különösöket álmodál alvásod alatt! — Ki meri ezt nekem mondani? — Én, a' kinek leginkább kellene azokat tudni, — épen semmit sem tudok

felölök. Ki hitethetné tehát el én velem álmaimat? — Igaz, hogy mélyen aludtál, — de hidd el, hogy a' szüntelen gondolkozó valód, a' lelked, gondolkozó tehetségét akarmi mély alvás alatt is el nem vesztheti! — — Az illyes, rég óta divatozó vetekedések mind eddig igen keves sikerűek voltak — 's a' lélektudománynak még ártottak. Nem lehetett megmutatni, hogy a' lélek gondolkozó munkásságát el nem veszti már ez életben is, 's csak a' mély álom alatt is. A' mély álomban, az ájúlásban, megszűnik a' gondolkodás egészen¹. Ezt veti Bachmann jutalomírásába ¹.

Nem lehet ezen vitatásokat könnyen 's hidegen félre tenni. Az illyes meggondolások által az a' psychologia, melly a' síron túli létre is kinéz, nagyobb ájúlásba jön, mint maga az ember akármelly szédülésben is. — Mert miként nézünk mi ki, a' lélek' halhatatlanságára támaszkodva, a' halhatatlan létre? — miért állítjuk, hogy lelkünk magát, a' halál' szédítő zavarjai után is helyre állítja, 's öntudatját a' halálban el nem veszti, ha már ez életben is egy kis szédülés, ájulás, sőt egy gyenge álom alatt is, szemünk' láttára 's öntudatunkra, semmivé van téve gondolkodása?

Igy valóban örök halálra lánczol le minket az öreg Kantnak az a' kifogása, mellyet ő a' szelíd Mendelsohnnak, a' lélek' halhatatlansága' ezen egyszerű erőségére tett: *A' lélek egyszerű, azaz rész nélküli; és így részekre oszthatatlan, romolhatatlan, halhatatlan.* Mert erre azt veté Kant, hogy, igenis, a' lélek mennyiségére (quantitasára) nézve ugyan romolhatatlan; de tulajdonságaira (qualitasára) nézve romolható, mert minden tulajdonait elveszítheti, — mint azoktól még az életben is (a' mi következő fogatú mély álmaink alatt is) megfosztathatik.

¹ Von d. Verwandtschaft d. Physik u. Psychologie; v. Dr. C. F. Bachmann, öff. Prof. d. Philos. zu Jena. — Eine Preisschrift. — Herausgeg. v. d. Societ. d. K. und Wiss. für die Prov. Utrecht. Utr. und Leipz. 1821. — 159d. lap. 11ter Grund.

Ezen kifogás állván, a' lélek, mennyiségét ugyan feltartva, mégis csak úgy elhalna, mint a' test, mellynek szintúgy elenyészhetetlenek részei (mert egy test-perczeske sem veszhet el); de azért tudjuk, hogy elvesztvén a' test élőműszeri tulajdonait, meghal.

Ha tehát még a' tapasztalat is mutathat olly lélek-állapotot, mellyben ez minden gondolkozótehetségeit elveszti ('s csak az álomban is!): mit érnek azon szemléleti igazságok, mellyeket ezen ellenvetésre mondhatunk?

1. A' testi tulajdonok elveszhetnek, mert nem egyszerű alaphoz, nem simplex substantiához köttettek. Öszvetettekhez köttettek ezek; és így eloszolván az öszvetettek, minden ahhoz csatolt élőtesti tulajdonok is elenyésznek. De a' lelki tulajdonok egyhez, egyszerűhöz köttetvén, és ezen egyszerű mivolt rømolthatatlan lévén: annak tulajdonai is, — a' mennyiben az egyetlenegy mivolthoz köttettek, elveszítethetetlenek. Ezen tiszta okoskodás' feleletének igen nagy erőt lehet adni; mert

2. Bizonyos, hogy a' testek sem vesztik el (akarmi eloszlatások után sem) azon tulajdonaikat, mellyek azokhoz *főképén* (primariae qualitates) köttettek, mert ezen tulajdonok minden testekben, sőt minden testrészececskében is megvannak. Akarmi elosztások után is megvan a' testeknek vonzásai (gravitatioi) egyszerű tulajdonok. Állandók 's örökösök ama' fő testi tulajdonok is, mellyeket az empiricus Lock olly helyesen előadott (De intellectu humano. Lib. II. cap. 8.).

3. Ha tehát azt mondhatjuk Kant után, hogy a' lélek elveszti a' halálban minden tulajdonait: ezzel csak azt az igen nagy képtelenséget állitanók: hogy *a' lélek alább való a' testnél*, alább való a' materiánál, nem veszthetvén el a' test soha is főbb tulajdonait, a' midőn a' lélek azokat elvesztheti. A' léleknek pedig a' materiánál alábbvalóságát, móta az emberek e' tárgyakról gondolkoznak, még soha senki sem állíthatta.

4. A' léleknek azon egyszerű tulajdonát, melly tőle, mint gondolkodótól, elválhatatlan 's örökké megmaradandó, ki is lehet az újabb tudományok után mutatni. Mert az a' tulajdon ez, mellyet az egyszerű megfogású *tiszta visszahatással* (reflexioval) jelentünk ki. Ezen tiszta visszahatás által a' mi gondolkodó erőnk (léleknek, egonak, önünknek nevezzük azt, mindegy) maga magának tárgya (subjectum et objectum sui est); mellyhez hasonló öntárgyazat az egész természetben nincs. Semmi sincs a' materialis világban, mi magának tárgya és subjectuma is volna. A' természeti világban minden csak tárgy. — Hogy Schelling ural szólnak: , Denn nur *was sich selbst anschaut*, tritt aus der Sphaere des bloss Angeschauten heraus. Was nicht sich selbst aus dieser Sphaere hinweg setzt, bleibt ein in fremder Anschauung Begriffenes, nach Gesetzen der Materie zu Behandelndes und zu Erklärendes. ' ¹

Másként van a' testek' vonszódásukkal. Más testekre nézve van vonszódás, mert egy testperczecke magába nem vonszódik. De a' tiszta visszaható erő, van nincs külvilág, magára visszahat szüntelen. Elmúlhatik egész testi világ, egy szempillantatban széljel oszolhatik; de a' tiszta visszaható erejű lélek (melly magát már a' materiai viszonyoktól megszabadítá (6. §. 4.) visszahatását feltartja. ²

Meghazudtolja-e tehát az empiria ezen szemléleti igazságokat? — Ha ezt cselekedhetné, gyalázatja lenne az a' philosophiának, 's méltán alacsonítottatnék le ez a' tudomány a' tapasztalások alá; — alá a' történeteknek, a' physicának; arra kárhoztatva, hogy csak az orrunk előtti dolgok körül vesződjék; a' mikor a' tudományok' sorai közzül is ki kellene a' philosophiát törölni, nem lévén érdemes, hogy nála a' régi logicánál egyéb meg-

¹ Erster Entwurf e. Systems der Naturphilosophie, für Vorlesungen. Jena u. Leipz. 201. lap.

² A' mi tapasztalásainkra nézve az ebben a' tiszta visszahatásban a' nehezség, hogy ez változó nem lévén, az idő alá, melly a' mi tapasztalatinknak, mint tudjuk, formája, nem esik.

hagyassék, annál a' logicánál, mellyről már Cartez is azt irhatá: *Quantum ad Logicam, animadverti, syllogismorum formas, aliaque fere omnia eius praecepta non tam prodesse ad ea, quae ignoramus, investiganda, quam ad ea, quae iam scimus, aliis exponenda; vel etiam, ut ars Lullii, ad copiose et sine iudicio de iis, quae nescimus, garriendum* 'sat. (Dissert. de methodo recte utendi ratione, edit. Amstel. 1692. 11dik lap.)

28. §.

Az állati mágnesség.

Még ezek mellett sem azt kérdem: mi módon állhat meg a' philosophiai okoskodás a' tapasztalás előtt? hanem, feltartva a' philosophiai érdemet, azt kell kérdenem: mi módon állhat meg a' kontár empiria, melly a' lélek' visszaható ereje' elvesztésére rövid nézeteivel még az életben is példát mutatna, — a' philosophiai örök igazságok előtt?

Hogy ezt kérđhetem, köszönet *Mesmernek*, az állati mágnesség' felfedezőjének. Mert ő ezekre a' legmélyebben rejtetett tapasztalatokat mutatá ki legelőször, olly tapasztalatokat, mellyek a' mély 's öntudatunkba soha nem jövő álmaink alatt mutatkozó lélek-munkáit szemléltára terjeszti elő a' tapasztalásnak.

Nem sokára az állati mágnesség' feltalálása 's alkalmaztatása után három iskolája alapulván ennek, Parisban Mesmer, Lyonban Barbarin, Strassburgban Puysegur alatt: ezen harmadik, a' physical és psychical hatást öszvekötvén, elhatott azon felsőbb álmokra is, mellyek a' mi e^5 , e^2d , ed^2 , és d^5 fogataink alatt következnek. Azokra tudniillik, mellyekben fővebbek a' dúczrendszerek és az együttérzideg. — A' Kluge ur' classicus munkája' szavait hozom elő: *Itt a' beteg illeteték, egyszersmind reá intézett figyelő lélekkel, csak gyengéden, vagy még a' kéznek bizonyos távolban való tartásával is. Az illy bánás után egészen más és Mesmertől azelőtt nem ismert krisisek következtek, mellyek a' legnagyobb jóléttérzéssel, a' lélekerőfelemeléssel, ön testi körülményei'*

tisztább ismeretével, valamint más azokéinak is, kik a' magnetizálóval öszveköttettek, jeleltettek ki.' (Kluge, §. 48.)

Azon álomformák, mellyek a' combinatio alá kény-szerítetttek, nem szükség, hogy azon renddel (a^2e , a^2d , ae^2 , aed , ad^2) folyvást, minden alvóknál, ugrás nélkül sorba menjenek. Elég, hogy látjuk, hogy azon álomfo-gatok megtaláltnak, külön-külön, a' tapasztalásban. De arra, hogy azok öszveséggel egymás után fejlődje-nek ki, külső körülmények szükségesek. — Hogy az e , hogy a' d rendszerek' álomalatti munkái emelődje-nek, úgy, hogy majd az agyrendszer egészen elnyo-mattatván, az e és d magok is uralkodhassanak: arra vagy 1) személyes előrei különösebb elrendeltetés, — vagy 2) külső befolyások szükségesek. — Segéd-ül kell vennem azokat, mellyek az *Instit. Physiol. organismi hum.* tudós szerzőjénél találtnak (emlit. kiadás. II. dar. 84dik lap.): 'A' mennyire a' tapasztalás-ból bizonyos, az úgy nevezett mágnesi erő vagy önként fejlik ki, vagy tetteleg hozatik elő. Az elsőbb gyakran történik a' hysterica asszonyoknál, a' melancholiás, hy-pochondriás és nehéznayavalyás, rángatódások 's más ide-gi ingerlések által elfoglaltaknál, főkép a' havi tisztu-lás' kezdetekor a' leányoknál és a' hevesen felindult embereknél. Mert ezekben történik néha, hogy a' tes-ti érzések különösen felemeltetnek, változnak, 's mág-nesi tűneményeket hoznak elő. Külső tetteleges okok is gyakran ugyanazon következeteket állítják elő, — bó-dító szerek, érczek, villány és galvanai erők. De min-deniknél hathatósabban, ha egy erősebb ember a' be-teggel (gyengébbel), bizonyos irányú kézvonogatások-kal idő szerént többször elől kezdve, rálehellés és né-zéssel 'sat., teljes lelki határozással de minden tisztá-talan kívánat nélkül, életműködést közöl, 'sat.

29. §.

7dik fogat: eee = mély álom.

Illy előkészületek után a' következő és mélyebb álomi fogatok' kimagyarázásához közelebb léphetünk. A' következő, mesés álomfogatokat kezdi a' 7dik fogat, az eee=e⁵, mellyben tehát a' közép idegrend, az együtt-érzideg, működik. E' szerint ezen e⁵ fogatnak közönséges tulajdonai:

1. Ez az álomi állapot magát sem belsőképen az a, agyrend, által, sem külsőképen a' d által nem nyilváníthatja.

2. Ez tehát mély titkú álomfogat, melly sem öntudatunkra vissza, sem a' külső jelenségek által kívültre épen nem hat. Következésképen

3. Az a' *mély-álomi* állapot ez, mellyen által semmi emlékezet nem hat. Való eredeti képe a' hajdani mesés Lethe vizének. Mély homályú ez, mellyben az agyrendszer egészen pihenvén, 's a' dúcrendszer sem tűnven fel: míg a' külső dúcrend nem erőlködik, addig ezenáalom képletek között megnyugtató mély csendű álom.

4. Ha ugy nézzük ezen mély-álmot, mint az agyrendszer' pihenesét és a' dúcrendszer' rangzatlanságát: ezen állapotra felléphetnek még a' rendes 's megújító álmok is, 's ez volna az az álom, mellyből épen semmi álminkról nem emlékezhethünk; mi gyakran megtörténik.

5. A' csendes, de mély álomból az egészséges állapotban a' tarka 's más álmakra megyünk vissza. De az elébbi §-ban felhozott két körülmények között tovább is változik az álom 's áltmegyen majd a' mágnesiekre.

6. Igen világos, hogy a' Kluge ur' 3dik gradú álma, mellyet ő a' 69dik §-ban így ír le: „Ha eddig a' beteg a' neki tett kérdésre felelt, 's felébredése után emlékezett: ezeket többé nem teheti. Minden szolításra, még a' nagy kiáltásra is éreztelen, 's ébredésekor legkisebb emlékezete sincs ezen állapotjáról.“

30. §.

Az álomjárás' fogatai közönségesen.

Az eddigi alvás' képei a' rendszerénti alvások alatt is megtalálhatnak. De a' mellyek hátra vannak a' 8—10dik fogatokban; e^2d , ed^2 , d^3 olyak, mellyekre vagy különös elrendeltetés, vagy mágnesi kezelések (manipulatiok) szükségesek. Ezek tehát csak az álomjárások' képleteihez tartoznak. Ezeknek közönséges tulajdona az, hogy bennök, éltünk' mozgatói közzül az egyik végső (az egyik extrémum), a' dúczrendszer, kevésbbé-jobban felemelés' rangjai szerént (d , d^2 , d^3) működik, a' másik végső, az agyrendszer', tetsző befolyása nélkül. Ezen kényszerített 's mechanikai mozgású d rendszernek köz tulajdona okozza azt, hogy ezen d -szernek vagy az álomjárásoknak fogatai álmaink' soraiban nem természetesek, és csak kényszerítés által jöhetnek elő.

Mi jeleneteket várhatunk előleges tudomány szerént az álomjárás' d ($e^2 + de + d^2$) fogataiból? meghatározni ide tartozik. Mert valamint azon fogatokat, mellyekben az agyrendszer működik, ugyan az a potenciáinak jelentésök által kellett előállítanunk: úgy éltünk' mozgatója' másik végén levő duczrend' rangjait is, vagy a' duczrend' hatalmasabbodásait, mit tegyenek, ki kell itt mutatni; hogy az alvásnak két végső, agy - és duczrend-szeri, részei, mellyek között az eee mélység van, mathematicai képletünkből kitéssenek.

1. Tudván tehát (a' 17. §-ból), hogy a' duczrendszer hordozója a' testi táplálásoknak, az indúlatoknak, azon belső érzéseknek, mellyek az öt külsőknek és az agygyal öszveköttetteknek tétetnek rendszerént ellenökbe: következik, hogy a' mint az a² agyrendszer' hatalma a' felemelésjel' (exponens) lejobb szállásával, a' külső érzékek' hatásai 's az akarati mozgások elenyésznek: úgy az agyrend' működése nélkül elevenedő duczrendszer, nagyobb-nagyobb potenciája szerént, a' belső érzéseket (sensus internus) inkább-inkább ébreszti. De mi ébresztés lehet ez? mert az ébredést rendszerént az

agyrendre értjük; mi felszerkenés? mikor nem a' kül, hanem a' bel világra támadunk fel mintegy, — mellynek szokatlan vidékei előttünk ismeretlenek.

2. Az új belső világ' felnyílásakor az új 's ismeretlen tárgyak - és érzésmódokhoz épen úgy kell szokni az ezen fogatokban alvóknak, mint a' szemeit megnyitott vakon születettnek a' látás' módjának és világosság' tárgyainak varázslataihoz. Gyakorlás által többet-többet ismerhet ezekben az alvó. Miket ismer meg a' mágnesi alvó? majd megtanít reá felvett classicus írónk Kluge, meg az állati mágnességre figyelők is.

Ha még kétszerte szorosabban lehetett volna is ezen okoskodásainkat mathematicai formákra alapítani, mégsem bátorkodtunk volna, még ezelőtt nem régen, ezekkel honi tudósaink előtt fellépni, félvén, hogy a' rosták 's serpenyők szaporodnak literatúránkban; félvén a' meg nem hallgattatástól, a' nem olvastatástól. — De szerencsénkre honunkban is feltűntek a' természeti állati mágnesség' példái, — a' többek között két hiteles helyeken, Egerben 's Debreczenben. Ugy tartom, hogy már nem a' hitelről, hanem csak a' felvilágosításról lehet a' kérdés.

3. Álomjárásai érzéseik' módját, lehetőségét, még kevésbbé tudhatják a' betegek, mint az ébreni érzés és előterjesztés' módjait tudhatjuk. Hasztalan gyötrik az illy psychologiai kérdésekkel az álmjárókat. Nincs olly dúcrendrang, mellyben ezekre megfeleljenek. — Nem tudom, hogy'? — nem tudom, mivel? és hol? Mindenik álmjárásai lépcsőn illy feleleteket szedhetett öszve Kluge. És így akarmi világos látóban is (clairvoyant) nincs olly világos érzésmód, mint az ébreniben. Mert ébren tudjuk legalább, hol és mivel látunk, hallunk, szaglunk, tapintunk 'sat.

4. A' dúcrend által való mágnesi belső felszerkenésnek, természet szerint, abban is kell az agyrendszeri ébrentől-különbözni, hogy az agyrendi ébren egy hatalmas közepre (centrumra), az agyra, vitettetik; a' mágnesi felszerkenés pedig a' széljel szórt, közep nél-

küli dúcrendszerre. — Mert tudhatjuk, hogy minél hatalmasabb a' közepre vonzás, annál kisebb határú 's körű az elterjesztő, kiható erő. Mert minden illyes kihatási erők a' hatalmas centrum körül tartóztatnak. Így van az agyrendszerben. Az agyrendszerből széljel ágaznak ugyan 's az egész testen uralkodnak az igen-igen vékonyra 's végre az izmokban észrevehetetlen szálcokra oszlott idegek; de épen azért, hogy az agycentrum igen nagy, ezen idegek' kihatása nem messze tart a' bőrön kívül. Más érezhető tárgyakból kell kihatni a' szagnak, a' világosságának, a' hangrezkedtetésnek 'sat., hogy kül érzékeink által azokat észrevegyük.

De a' dúcrendszer' serkenésekor másképen 's csudában fog hatni érzésünk. A' dúcrendszerben nem lévén centrum: azon *idegi kihatáskörök*, mellyeket már (mint a' villányi, mágnesi erőknek, mint a' világoskodókból, szagoskodókból 'sat. való kihatásokat) az egész tudós világ elösmért, sokkal messzebb hathatnak ki, nem lévén olly közepök, mellyre azok hatalmasabban visszatartóztatnának. (Mint az egész universum' centralis tömegéről mondhatják, hogy annak olly hatalmas visszahuzó erejűnek kell lenni, melly szerént a' világosságot is visszatartóztatja, 's következésképen az setét és láthatatlan.)

5. A' dúcrendszer' érzései tehát messzebb és mélyebben hathatnak, mint az agyrendszeri öt érzéseink. Mert a' dúcrend' ideglényi kihatásköre nagyobb, mint az agyé. — Minthogy már az idegeket kell illetni az érzett tárgynak, vagy közvetlen vagy közvetve, a' két fő világi ki- és visszaható erők által (20. §.): következik, hogy a' dúcrend' nagy kihatásköreit mindezen érzéki illetések könnyebben érdekelhetik a' dúcglényegi kihatás által; és hogy nem szükség a' dúcrend által való álomi érzéseket különös érzékeinkre (szemre, fülre, orra 'sat.) vinni. Mert a' dúcidegi kihatásköröket az érezhető tárgyak a' testen kívül távolra is érhetik a' mágnesi álom alatt, nem úgy mint ébren, mikor már a' dúcrend' hathatósabbsága elnyomatik.

Ezekből áll az állati mágnesség' csuda tüneményei-
nek magyarázása.

31. §.

*Az álom' 8dik, az álmjárás' 1ső fogatja: eed. — Kluge'
4dik lépcsője.*

A' 8dik álomfogat e²d, az álmjárás' 1ső, és a' Kluge' 9dik lépcsője, mellyben az állati külső mozgású d dúcrendszer működik, melly d sok belső érzekeinknek fészke; és így ezen d' munkálatja az a²d-ben inkább feltűnhető, mint azon fogatokban, mellyekben a' hatalmas a agyrenddel tétetik öszve. Ezen e²d fogatról a' már a' 30. §ban előre megmondottakat bizonyítja Kluge: ,A' mély álomból (az e³ ból) az alvó magához jön, de mivel a' külső érzekek zárva, csak a' belső érzések' formái maradnak meg, az alvó belsőképen serken fel, 's ez a' belső ébredés halkan megyen. (§. 99, 100.) — A' has' tájéka az érzések' helye, mellyeket gyakorlások által ösmerhet jobban. (§. 103, 104.) Ha villányvezetők zárna is a' tárgyat, azokon ált is fog majd érezhetni. (§. 105.) Majd az egész testén elterül ez a' hatás, mint koe-naesthesia, mint köz érzék; lát, de nem szemmel, hall, de nem füllel'. (Mint §. 30. 5dik pontunkban.) Mind az öt érzekeken áltmegyen Kluge. Leírja, mi czifra látás tünik itt fel. (§. 106 — 109.) A' hallást 110 — 112. §-ban. Az izlést és szaglást 114 — 115. §-ban. De mivel a' dúcrend' felszerkenésében a' dúcidegszer' kihatási köre messze kihat 's a' tárgyakkal mintegy eleikbe megyen, mint ha tapintó idegvégi khatások által a' tapintó' érzekei igen meghosszúlnának, az álmjárás' tactus' csudáit sok példakkal mutogatja. Mint érez 1) más embereket, 2) magnetizálóját, némelly különös dolgokat, mágneskövet, érczeket, a' villányosokat; mint illeti őt a' villányság, galvanitás; — 's 3) mi módon érdeklik az égi testek' állásai; a' 116 — 126. §-ban.

Igazágtalanok volnánk az egri mágnesi alvónk' tudós orvosához, ki a' betegség' lefolyását nagy gonddal

leirta, de méltatlanok is honi olvasóinkhoz, ha ezen közeli példát értekezésünk közzé be nem szőnök. ¹

Ítt a' mágnesi álom, azaz a' mi e²d fogatunk' tüneményei, hamar előjöttek. Decemb. 10dikén nehéznayvalya mutatkozván, 11dikén már ezek között duczrendszeri erőltetett tagmozgalmak, táncz, dobolás, 'sat. következnek. 14dikén (lap. 10.) feltűnik az e⁵ mély álom, mellyből az e²d-re ébredéz, megismervén a' vele öszvekötésbe jötteket. (lap. 11.) — Hosszan tartottak az e²d fogati tünemények. Ide tartoznak: a' has' tájáról érzett czukros víz (12. lap.), az óramutató' hol létének megmondása (12. lap.). E' hosszú betegség alatt az e⁵ mély álom visszakerült ugyan gyakran, de ebből újra az álomjárófogatok tűntek elő. — 18dikban a' harang' hangja érdeklé szerfelett; ugyanakkor délben a' még az épületen kívül lévő látogatót az e²d által megismeré, 's estve előre tudta, hogy a' toronyba harangozók mentek. Az illy 1ső rendű e²d álomfogatok szinte naponként előkerültek.

32. §.

Az álom' 9dik és az álomjárás' 2dik fogatja = a' Kluge' 5dik lépcsője.

A' duczrend' első rangja, d, az agyrend' egyszerű repraesentatiójának felel meg. Tudjuk pedig, hogy ha a' repraesentatio magát meghatja, azaz, ha az előterjesztés ismeri magát (magára visszahat), értelemmé lesz. (18. §. Feladás.) Épen így van a' duczrend' felsőbb eme-

¹ Magyar és latin nyelven jött ki. Csak a' latin példány van előttem: *Historia catalepticos compositae, somnambulismique per se evoluti, observata per Mich. Hanák, Med. D., I. Comitatus Heves. honorar., A. - Episcopalis Civ. Agriensis Ord. Physicum. Agriae 1832. Typis Lyc.* Ezen példány' lapjaira mutatnak az utasítások. — A' debreczeni álomjáró' betegségéről csak némelly kedvelt hazai ujságunkban lehet tudósításokat látni; még öszvefüggő orvosi tudósítások felöle nincsenek. Pedig az illyekben elsőbbek a' mágnesi álom' természetét értő orvosok; — ugy gondolkozhatik felölök a' philosophia.

letű működése. Még a' d álomjáróelem a' belső érzések által észrevett külsőket hozott az előterjesztés alá, a' d² már magára a' maga' subjectumára is visszahat. És így az ed² = a' maga' szemlélésének fogatja. (Kluge 136 §.) Ezen maga' ismerete, maga' értése által, megismeri az alvó beteg nyavalyája' helyét és tulajdonságát; sőt ösztöne támad gyógymódjait is kikeresni. (Kl. §. 137.) Mágnesi álmának kezdetét, tartósságát, úgy betegségének következő változásait, több hónapokra előre megmondja. (§. 138.) A' vele öszveköttetésben lévőknak belső változásait is ilyen formán láthatja. (§. 139.) — A' mágnetizáló' indulatai közöltetnek az álomjáróval, 's mindezeket a' hasából érezni állítja. (Kluge §. 140.) —

Illy múltakat elnéző tehetséget mutat a' mi egri látónk Dec. 16dikán, minekutána ekkor az e²d-én áltment, a' 12dik lapon. A' 13dik lapon lévő kérdésekre csak az ed² felelhet. Így emelődött fel 19dikén a' gyógy-ösztönre, 's magának gyógyszereket rendelhete a' 17d. lapon; 20dikban messzeterjedt d²-je, 's megmondta, hol van az azelőtti éjjel katonatársaitól megölt katoná' holtteste, 's mindenben úgy találtatott. A' következő napokon mind szokottabb lett előtte az ed⁵ forma.

33. §.

Az álom' 10dik fogatja, az álomjárás' 3dik és utolsó fogatja.

Az utolsó lehetséges álomforma = d⁵ következik. A' mint a' külső érzések' előterjesztéseiből (= a. §. 18. Felad.) és értéséből (a²) az okosság magát felemel: úgy kell emelődni a' belső dúczi érzésekből (d) a' maga' belső ismerésének = d², mint még részletekből, a' d⁵-nak, azaz a' közönséges kihatási ismeretnek, annak, a' melyet már semmi különös nem határoz.

E' szerint a' d⁵-ban alvó rendkívüli világgal látja a' közönségest, a' múltat, jelent és ennek távolabbjait is. Kérdetvén, mint tudják ezt? mintha valaki mondaná nekik, felelik. (Kluge §. 148.) Orvoslás' módjai mellett gyógyszereiket meghatározzák, 's ezekben a'

külvilág által kevésbé akadályoztatnak. (§. 150.) Ezen rendeleteket a' felsőbb ok és okozati viszonyba is (az okossági causalitasba. (§. 151.) Ezt az orvostulajdont másokra is alkalmazhatja. (§. 154.) — Mint a' múltra, ugy tehetsége támad a' jövendőre is; 's ezen jövendőllő álmójárási tulajdont hosszasán mutogatja Kluge §. 155 — 158.

A' mi egri szenvedőnk is felemeltetett ezen legfelsőbb d⁵ lépcsőre. Először Januar. 21dikén, 39d. lapon. Az itt előhozott tiszta feleletek a' d⁵ hatalmát mutatják. Ettől fogva gyakran felemelteték ezen duczrend' legfelsőbb rangjára. — Majd mindennapi előforduló álmójárása közt a' jövendő krisiseit beszéli, mint 31dikén 49d. lap.; az 51dik lapon; 's Jan. 31dikén 'sat. a' d³ felemelkedése csuda orvosi szerek' rendeléseiben mutatkozott, mellyek a' következő álmójárási - meglepettetései között még jobban kifejlének.

34. §.

Illy csudákkal teljes az álmó' pályája, a' legkisebb szenderedéstől addig a' lépcsőig, hol az emberi életműködés a' duczrend' legfelebb emelésével mintegy magán kívül teszi magát. Nagy 's az elyseum' mesés, tarka téreihez hasonló csuda mező nyílik itt mindenütt, melyekről különösen okoskodni, az értekezések' határain túl hat. Itt még meg kell mutatni: I. Mi úton ébredünk fel 's térünk vissza ezen messze vidékről. — II. Mi viszonya van az álmójárási exaltatioinak, 's a' hatalmas agyrendszer' ébreni működéseinek.

I. Két része levén az álomphilosophiának: 1) a' természetes álmó' pályái, az e⁵ hetedik fogatig; 2) ezen túl az álmójárási szenvedélyes előállása; az ébrenhez való visszatérést is két körületek közt kell felvenni.

1) A' természeti álmó' legmélyebb 's legfőbbjéből (az e³ ből) sem egyszerre, hanem lépcsőnként megyen vissza az ébren felé, először az álmok' tarkaságukra, majd a' fél álmokra. Innen van, hogy akarmi mélyen aludtunk, (az e³ ban) mégis felszerkenéskor valami álo-

mi képecskék lebegnek előttünk, melyly a' mély alvásban nem történhetik. De a' mint nem szükség mindig az a^2e , a^2d , ae^2 , aed , ad^2 fogatokon elaludni: ugy épen nem szükség ezen fogatokon sorban felébredni.

2) A' mint a' mágnesi felsőbb álmok az e^5 mélységen túl mennek: úgy az ébren felé vissza is mulhatatlanul ezen titkos e^5 Lethéjén kell álhajózni a' kül világra, 's így közelíteni a' hold' csendes fényű világából a' minden ál fényeket meghomályosító naphoz, az agyrendszer' főuralkodásához. De ezen visszajöretelek között sem mindenik lépcsőt ismételni, sem azokon soká mulatni nem szükség.

35. §.

II. Az álmjárás és ébreni viszony.

Minden álmjárás az ébrenre az e^5 titkos fogaton jöven által: ezen e^5 -ban, mint feledékenység' fogatjában, mindenek, melylyek még a' mágnesi alvó előtt világosak voltak, elmaradnak, 's az ébreni világosságra ált nem jönek. Az álmjárásban feltűnt álmok ébrenünkör elő nem hozattatnak, 's azon csuda képekre nem emlékezünk. Bájos határ az e^5 . Álttörnek ugyan ezen a' hatalmas agyrendszeri ébrenünknek emlekezetei az álmjárásig, mert a' mágnesi álmokor ébrenünk' ideáira emlekezünk: de vissza fele a' gyenge dúczrend' benyomásai csak az e^5 -tól, az e^2d , ed^2 , és d^5 fogatjában maradnak. Ébrenünk' hathatóságának a' mesés álmok' vidékeire való ilyen kiterjedése a' tapasztalati lélektudományban azt mutatja meg világosan, hogy ébreni, és ettől legmesszebbi mágnesi álmaink ugyanazon egytől, ugyanazon egy visszaható erőtől, van. De az már nagyon különös, hogy, megfordítva, ébrenünkben álmjárási előterjesztéseinkre nem emlékezünk. — Ha csak ezen önemlekezetünkéből kellene ítélni, el kellene tagadnunk álmjárási csuda 's igen szélesen terjedő gondolkozásainkat, 's azt kellene állítanunk, hogy a' lélek csak az álm alatt is buta gondolkozatlanságban van. Köszönet a' mágnesi oskoláknak, hogy ezt illy világo-

san megczáfolták. — Igen hatalmasan viszi a' gondolkozás a' maga' hármás potenciája' szerepjét (a , a^2 , a^3) a' mély álomjárás alatt is (d , d^2 , d^3 viseleteiben) szemünk előtt. Ugy hogy, noha az álomjárók ébrenöktör azokra nem emlékeznek, mégis épen nem igaz a' Bachman ur' feltétele, hogy a' gondolkozás a' mély áloban megszűnne. — A' mi egri betegünk még az e^3 titkos mélységei alatt való állapotját is tudja. Maga magyarázza ki azt a' 49dik lapon. Elenyészik az alatt, úgy mond, minden ideák és tárgyak' ismerete. Ismeri tehát ezen ön állapotját is; és így ez a' mélység sincs tiszta öntudat nélkül.

Miért nem emlékezünk tehát ébren korunkban tisztán az álomjárási rendkívüli eszméleteinkre? — Az e^3 feledékenység' áltjövetelén kívül, ott kell ennek 'okát keresni, hogy ébrenkorunki sok ezer apró és kis hatású benyomásokra sem emlékezünk. Hány keves erejű előterjesztések futnak el figyelmünk elől ébreni állapotunkban is? Ellene mondhatatlan feltétel, hogy *a' hatóságabb érzések eloltják a' gyengébbeket* (sensatio fortior exstinguit debiliorem). Az agyrendszer' igen hatalmas működése véghetetlenül hathatóságabb lévén a' gyenge dúcrendszer' benyomásai felett: mikor a' duczrend' igen csekély hatása után az agyrendszer' nagy hatalma felkél, elmosza a' gyenge álomjárási képeket, mint a' gyertya - 's holdvilág' képeit semmivé teszi a' nap' világa. Mégis tehát teljességgel nem emlekezhetik - e az illy gyenge dúczi kihatás által támasztott benyomásokra a' hatalmas létlő visszaható erőnk? megmutatni nem lehet. Ugy látszik, hogy nem tudjuk még azon módot, melly által az álomjárási benyomások ébrenkorunkban visszahozattathatnak. De valóban előhozattatnának, mint már Klugenek 165 és 167diki lapjain a' Nasse és Mouillesaux' indítványaikból is gyaníthatjuk.

NYIRY István.

TERMÉSZETTUDOMÁNY.

I. — TERMÉSZETTÖRTÉNETI MŰSZÓTAN ÉS LÉTSZERÍRAT.

(ORISMÓLOGIA ET ORGANOGRAPHIA
HISTORIAE NATURALIS.)

Si les hommes définissaient les mots, dont ils se servent, il y aurait moins de disputes; car ce n'est pas assez d'être entendu, il faut encore qu'on ne puisse pas être mal interprété.

Voltaire.

Meggyőződve arról, hogy közérthető természettörténetünk addig, míg meghatározott természettörténeti nyelvünk nem lesz, nem lehet; — hogy a' természettörténetnek még csak olvasásához sem foghat sikerrel, ki annak saját nyelvét nem érti: ¹ a' természettörténeti műszótant és létszeríratot olly célból dolgoztam ki néhány év előtt, hogy azt az 1834dik esztendő' első havában jelentett nagy Természettörténet mellett kiadjam. De hazámiai' részvégtlensége miatt e' szándékom nem létesülhete.

Ha mind kéziratban maradásra van is rendelve dolgozatom: ² magamnak mégis a' haza' sajátjával, tudniillik a' magyar nyelvvel, bánásomrol számot adni tartozom.

¹ — „physiographiam qui colit, ullo pacto metam perfectionis cognitionis falicius non attinget, quam si aliquot dies terminis perdiscendis tribuerit“.

² A' magyar könyvek' keletéről ítélve mást nem reménylhetni.

Minthogy minden élőnyelv' természettörténeti műszavai jobbadán a' deák 's görög nyelvbéli műszók' kaptájára készülnek: a' magyarban én is, mennyire nyelvünk' szelleme engedé, kaptának a' deák 's görögöt vettem. Innen lett az, hogy a' névmások' különböző végzeteit (l. Bévezetés), az öszszókat 's egyebeket a' deák-görög minta után képeztem, p. o. *fűrészült: serratus, a, um; egytermékű: monocarpus, u, um; termékkörv: pericarpium* 'sat., mert csak így leheete nyelvünkbe is a' deák-görögben annyira diszlő consequentiát behozni, megtartani.

Az előttem műszavakat alkotó magyar természettörténetírók¹ egyike sem terjesztette elébe az egész természettörténetben előjövő tárgyakat. E' miatt dolgozatjaikba azon hiba csúszott be, hogy igen számos szavakat ferdéül használtak el. Én, ki a' természet' három orszá-gabeli műszavakat egyszersmind szedtem öszve, e' hibát kerülni szándékoztam.

Hol a' műszó' jelentésénél fogva új, a' magyar munkákban nem találtató fogalom jött elő: ott annak kijelölésére vagy a' tárgynak megfelelő szó' törzsökét csupán avagy illő raggal ellátva; vagy illy hibítván, az első-ségi jogon, új magyar hangzású szót alkalmaztam.² El nem hallgathatom itt azoni bámulásomat, hogy nyelvünket a' műszók' képzésére szintolly alkalmasnak találtam, mint az oskola olta is annyira megszokott deák-görögöt; egyszersmind gazdagabbnak lelém, mint a' deákot vagy görögöt egyenként. — Nem kell minden szokatlan szót újnak nézni; a' mi első tekintettel annak látszik, nem mind az. Példaül a' „*hom*“ szót hozom föl. „*Hom*“ = *sin-ciput*. E' szó megvan ezen ösztételben: *hom-pora*, melly

¹ Benkő Ferencz: Werner Ábrahámnak a' Köveknék és Értzeknek külső Megermértető Jegyeikről. Kolosvárott. 1784.

Diószegi és Fazekas: Magyar Fűvészkönyv. I. II. Rész. Debreczenben. 1807.

² Az új szavak' (sic!) képzésében követett szabályokat is apródonként hozzá fogom e' munkámhoz jegyezgetni, hogy belőle ne egyszerű — hanem etymologica műszótan legyen.

használtatik, *homnak pora'* helyett, 's ámbár egy szókép mondatik ki, de hom' porá-nak kellene lenni.

Midőn egy deák és egy görög ugyanazon jelentésű szót (p. o. *folium* és *phyllum*) különböző értelemben találtam vala használnak, 's a' magyarban már hasonló jelentésűre semmikép sem akadhaték: hasonló licentia-kép a' vidéki ¹ (provincialis) különböző szójétést különböző, de hasonló fogalom' előterjesztésére vettem föl, p. o. bög, csög; göcs, göb.

Ha valaki bizonyos szó' jelentésének meghatározásában fölakadna, és azt más, hasonló fogalom' jelentésére alkalmasabbnak vélné: arról ítéletét addig függeszse föl, míg a' sok hasonjelentésűeket öszve nem hasonlította. Ha ismét másnak az egész műszavak' öszvesége nem volna ínyére: azt bizonyossá teszem arról, hogy azokat nem olly czélból dolgoztam ki, mintha az itt adottakat az egész közönségre szándékoznám tukmálni; csak utat akartam törni a' későbbieknek ², hogy ők

¹ Sajnálom e' tekintethen, hogy hazám' kevés vidékével vagyok ösmeretes. E' hiányt mégis jobbadán kipótolta tiszt. tud. Kassai József úr' igen jeles magyar-diák szókönyve.

² Pest, Aprilis 13. 1836. Tek. tud. Dr. Frivaldszky úr' a' m. tudós Társaság' Évkönyveiben leírt rovarak' bélyegzésében már az általam elébb kidolgozott (1834 elején) műszótant használta.

T. t. Vajda Péter ur szinte leírta saját használatára a' műszótan' deák utalóját (index) 1835. nyarán, és mint a' mai datum alatt kezemhez vett *Füvészet'* első részéből látom, azt úgy, a' mint az akkor volt, ámbár nevemet csak két helyt említé, egészen elfogadta. (De azért nem minden a' *Füvészetben* előjövő műszó sajátom. E' tekintetben a' két munka' valamikori öszvehasonlítása majd elég fölvilágosítást szolgáltat). 1835 nyara óta, mivel minden sajtó alá készülő érdekes munkáimat többször szoktam áldolgozni, a' műszótant is kétszer dolgoztam ált, 's megvallom, csak *azolta irtam belé* a' névmások' végzeteire nézve azon *egész* consequentiát, mellyet a' deák-görögben leltem (mit tekintve szinte nyereség, hogy 1834ben részvevője a' természettörténet-írási vállalatnak elég számmal nem találkozók); azolts több műszavakon, okoknál fogva, változtatást

e' nyomon kevesebb fáradsággal 's talán több szerencsével szolgáljanak köz hazánknak. Szerettem volna, ha olly kedvező körülmények közt élnek, hogy nemcsak időmet, hanem értékeimet is áldozhatnám a' közjónak, munkám' deák utalóját (index), a' debreczeni Fűvészeket követve, magán kinyomtattatni, azon kérve ahhoz értő honomfiait, hogy valamennyin e' *tudományos nyelvünkre* nézve nem kis fontosságú műszavakat hányják, vessék meg, 's kiki igazításait köz helyt velem tudassa. De —

E' jelen műszótan csupán a' szorosb értelemben vett természettörténetben (mineralogia, botanica, zoologia) előforduló régibb-újabb műszavakat tárgyazza, 's értel-möket a' leginkább divatló (I. Literatura) írók után fejezi ki.

Betűrendbe van szedve, úgy mindazáltal, hogy mindenik létszeri műszó alatt a' létszer' részei 'sat. is említettnek, vagy előadatnak. E' tekintetben különbözik e' munka a' csupa szótári előadástól, 's valamennyire a'

tettem, p. o. *csira* embryo helyett (nem *csira*, mint a' Fűvészet 14 lapján, *β.* nyomtatva van, mivel akkor is már *csira* szót spado, hermaphroditus-nak használtam), *emöd*, *emde'* szót választottam. *Tally* = *spermophorum* most nálam nincs többé, helyette *talj* jön elő, és valamint a' *tal* ezelőtt, az is *podium*-ot teszen; a' *spermophorum* pedig a' göröggé, *magvívöncz'*, *petevívöncz'*, *„tártány'* lett. Illyenek továbbá: forrács = *strophiola*, most már = *raphe*; púpos = *gibbosus*, most *hoporcsos*, tarka = *variegatus*, most = *ezifra*; köldökény most köldökécz, (mert az — ion görög végzet kicsinyítő) 'sat. Némelly szók hibásan irattak le; p. o. *termékköro* termékkörv h., *szelernye* szekernye h., *tetönködö* tetözködö helyett.

Ez utolsó szó a' *fastigiatus*-'t tevé ki, javításom után az *atus'* végzet miatt nem is maradhat tetözködönek, hanem *te-tejült'*-re változott. Ide tartoznak: csupka, czupka helyett; tollász, toklász h.; dornós, dornó; domós, domó (nógrádi szó) h., 'sat.

Továbbá, minthogy a' rejtve mátkás v. Iopvanószó növények' és az ásványok' műszavai a' leírásakor a' textusból *mind* kiszedve nem voltak: a' mi e' részben enyim, akkor lehet meg-látni, ha majd az én munkám is nyomtatást ér.

rendszereshez is szít; belőle tehát, nem számítván a keresgetési időt, ha kinek tetszik, szinte rendszerileg olvashatja az egész műszótant, p. o. *állat* szót vevén, a határozat (definitio) után a *részek*, mellyekből az áll, neveztetnek meg; ezek között vagynak (p. o.) a *végtagok*; ha ezekről kívántatik bővebb ösmeret, azon szót kell fölkeresni, 's i. t. az utolsó porczikáig.

A' könnyenérthetős végett a' műszavak alatti magyarázatban a' *linnéi* rövidségtől eltértem.

A' közműszavak' általános vagy elvont jelentése azok' szótári helyén előadatik ugyan, de egyszersmind az alkalmazott a' létszerek' leírása alatt is előfordúl¹, 's erre utalnak az általános jelentés után következő számok, p. o.

tárcsált: peltatus, a, um,

lapos, téres test, középre eső ezupkával. I. Kötnök. II. 2. 'sat.

Itt a' szám (II. 2.) annyit jelent, hogy ezen létszeri műszó alatt *kötnök: connectivum*, a' bélyegeket' IIDik rendében a' 2dik sorban előfordúl a' *tárcsált*, alkalmaztatva a' *kötnökre*, 's magyarázva, millyen a' *tárcsált kötnök*.

BEVEZETÉS.

I.

Minden, a' mi a' nagy természetben létez, az emberre nézve csak annyiban érdekes, mennyiben az ennek figyelmét magára vonja.

Ezen figyelem kezdete a' természetteli ösmerkedésnek, mellynél a' legelső tételek közzé a' *névadás* vagy *elnevezés* tartozik.

II.

Azon testek 's ezek' részei, mellyek az ember' érzékeire hasonló vagy különböző tüneményekkel hatnak,

¹ A' könnyenérthetős és világosság pótolják ezen *isméltési* hibát.

ugyanazon, vagy különböző névvel jeleltetnek meg, p. o. állat, láb, hús, csont, fa, ág, gyümölcs 'sat.

A' közönséges ember a' testek' kitünőbb részeinek elnevezésével beelégszik; nem az, ki valamely fölvelt tárgyat minden apróságaival kifürkészni szeret; ennek, hogy azoknak minden, még a' legkisebb, részökön is észrevett szemléleteit másokkal közölhesse, valamennyi illyes, a' közéletben ki nem jelelt, részek' elnevezése nélkül magát érthetővé tenni alig lehet, vagy azokat hosszas körülírással és számtalan ismétlésekkel kell pótolnia.

III.

Mihelyt tehát az ember a' természettel közelebbről 's egyszersmind szélesebben is ösmerkedik: szüksége van, a' még előtte ösmeretlen tárgyoknak 's ezek' részeinek nevet —, azon neveknek, mellyek idővel a' nép' szájában bitangokká lettek, bizonyos értelmet 's meghatározott jelentést adni.

Igy apródonként a' természet' bővebb ösmerete tudományyá, a' természeti testeknek 's ezek' részeinek elnevezései műszavakká alakúlnak.

IV.

A' MŰSZAVAKRÓL ÁLTALJÁBAN.

Műszavaknak a' természettudományban (természetan = scientia naturae) *minden a' természeti tárgyak 's ezek' bélyegeinek kijelelése végett fölvelt 's meghatározott értelmű szók neveztetnek.*

A' műszavak közt azók, mellyek több, különböző részekre illenek 's általános jelentésűek, a' *bélyegző* vagy *közműszavak*, — *termini technici communes s. abstracti.* Illyenek a' névmások: kukora, göndör, saja 'sat. —

Azok, mellyek csak egyes természeti testekre vagy azok' részeire kizárólag illenek: *saját műszavak* — *termini technici proprii.* Illyenek a' főnevek: ágyék, falám, rügy 'sat. Ez utolsók, a' mennyiben a' természeti testek' létszereit tárgyazzák, *létszeriratiaknak*, — *termini organographici*, — is mondatnak.

V.

Általjában a' műszavak' öszvesége, — különösen azon tan, melly a' természet' leírásában előforduló műszavakat jelentéseikkel együtt öszvegyűjtve 's rendszeresen egybeállítva adja elő, — azok' képzésére 's alkalmazására útmutatást szolgáltat: *természettudományi műszótannak = terminologia* —, *orismologia* —, *glossologia scientiae naturalis* — neveztetik.

Azon része e' tannak, melly a' létszereket (organa) írja le: *létszeríratnak = organographia* — hívatik.

VI.

A' műszavakat öszvesen kétfélekép' szokás előadni, t. i. *rendszeres*, vagy *szótári* (ABCz) renddel.

A' műszavak' rendszeres előadásában, melly kitűntetőleg *műszótannak* mondatik, legelsőbb' a' köz műszakat elvonva (abstracte) szokás előtárni, 's a' tannak e' részét *köz műszótannak*, — *orismologia generalis*, — *universalis*, — *communis*, — mondani.

Az ide tartozó műszavak a' természeti tárgyak' *korát*, *helybeli viszonyait*, *nagyságát*, *számát*, *létszereik' jelenlétét* vagy *hiányát*, *fekvetét*, *rendezetét*, *irányját*, *öszfüggését*, *idomát*, *fölepét* (fölületét), *súlyját*, *állományját* (consistentia), *szilánkságát*, *fényét*, *színét*, *átlviláglását*, *melegségét*, *hidegségét*, *vilálatját* (phosphorescentia), *villanyságát* (electricitas), *ízét*, *szagát*, 'sat. bélyegzik.

Ezek után a' *különös műszótanban* — *orismologia specialis*, *partialis*, *propria*¹, — mint a' rendszeri műszótan' másik részében, minden egyes természeti testekre, vagy ezek' részeire, változásaira kizárólag illő elnevezések 's bélyegek' íratnak le a' szerént, a' mint azok nagyobb vagy kisebb fontosságú létszerek' nevei vagy tulajdonai, 's egymáshoz alkotásoknál fogva közelebb vagy tovább állanak.

• ¹ Ezt Kirby: *külbonczolatnak = anatomia exterior* nevezi.

E' műszótani rész *különös létszerírat* — *organographia specialis* — nevet is visel.

A' szótári rendnél mindenik nemzeti nyelv' ABCz-je használtatik.

VII.

Mindenik előadási módnak megvan tulajdon saját-sága és a' másik fölött elsősege. Ha a' műszótant nem vesszük egyébnek, mint a' mi, *tudományi nyelvnél*: különösnek teszik annak rendszeres külseje; ha meggondoljuk, hogy minden benne előforduló műszóra a' folytonos gyakorlás' hijánya miatt idővel a' legélénkebb emlékezet sem eszmél, annak fölkeresése pedig a' hely's utaló' bizonytalansága miatt sok időbe kerül, 's végre az egész tan egyes szavak' értelmének könyvnélküli megtanulásában alapszik: annak, ki a' természettudományi leírásokat, kevesebb gyakorlás mellett, folyvást érteni akarja, jobban ínyére esik a' nem értett műszónak hamar fölatalálhatása, a' min az ABCz-rend könnyen segít.

A' rendszeres műszótan mindazáltal, mivel minden egymáshoz hasonló tárgyakat egymástól különbözőekkel egymás mellett idézget elő, — az ismétléseket vagy kihagyásokat legczélszerűbben kikerülteti, — az egész természet' tárgyait mintegy egy pillanattal végig futva tárja elő, — tudományi alakjával vonzó: a' köztanításnál a' használásra alkalmasabb.

VIII.

A' MŰSZAVAKRÓL KÜLÖNÖSEN.

SZABÁLYOK.

1.

Minden állandólag különböző létszer és ennek minden saját része tulajdon nevet kapjon. *Szem*, oculus, *Mél*, pupilla. *Zugoly*, — *szugoly*: canthus oculi.

2.

Az egymástól csak tetszőleg különböző, de egyéb-kép' azon alkotású és működésű létszereknek más létszerek' neveit adni tilos; p. o. a' rovarak' első lábát karnak nevezni:

3.

Ugyanazon szóval két különböző tárgy soha se neveztessek el. E' szabályra nem ügyelés miatt már eddig is nem csekély a' zavar, mint p. o. a' fűvirág' részeinek elnevezésében.

4.

Az ösztett műszók között az, melly a' fő sajátságot jeleli ki, hátul álljon, p. o. sárgazöld: flavo-viridis.

5.

Az idegen nyelvekben két idegen nyelvbeli szó ne tétessék össze, p. o. terminologia egy deák ,*terminus*' és egy görög ,*λογος*' szóból; ilyenek: insectologia, biphyllus, taxicornis; — hanem az öszszók ugyanazon nyelvbeli legyenek: bismologia v. horismologia (terminologia helyett), entomologia (insectologia h.), diphyllus (biphyllus h.), taxiceros (taxicornis h.).

6.

Minden természeti tárgy' bélyegző sajátságai, ha ezek több tárgyakra is illenek, *névmással*, nem pedig egy *főnévvel* tétessenek ki; hibáznék p. o. ki az *úszó lábakat* — pedes natatorii — *uszanyoknak*: *pinnæ* nevezné.

7.

A' névmások' (adiectiva) végzetei általjában ezen jelentéssel használtassanak:

a) — ú, — ű: = us, — ius, — alis, — is,
miséget jelentsen, p. o. egyajú: univalvis, e
(minek aja csak egy van); kétkaréjú v. kétkara-

jú: bilobus, a, um; sokvirú: multiflorus, a, um; polyanthus, a, um.

b) — lt (— alt, — elt, — olt, — ult, — ölt, — ült);
— z — tt (— azott, — ezett, — zött) = atus, a, um;
itus, a, um,

általjában valaminek jelenlétét jelenti, p. o. szárnyalt: alatus, a, um; fülült, fülezett: auritus, a, um; levelült, levelzett: foliatus, a, um (valami, minek szárnya, füle, levele van).

Az ösztételekben ugyan szokatlanul hangzik a' *múlt idő* végzete; hanem a' következőség és szoros értés miatt ott is meg kelle tartani azt, p. o. *kétkarajolt: bilobatus*, nem *kétkarajú: bilobus*; *káromkarmult: triungviculatus*.

c) — i: = alis, e; — aris, e,

valamelly testhez tartozó részt jelent, p. o. gyöki: radicalis; leveli: foliaris; kari: brachialis; aji: valvaris.

d) — s (— as, — es, — os, — ös): = osus, a, um, valamelly résznek nagyságát vagy sokaságát teszi, p. o. szőrös: pilosus; gyökös: radicosus (—minek nagy v. sok szőre, gyöke van).

e) — vési, — tési; — ti (ati, — eti): = tivus, a, ¹um, valamelly cselekvés vagy létel' minőségét határozza, p. o. visszaszegületi: replicativus, a, um; képezeti: formativus, a, um; kettelvési, vagy ketteltesi: duplicativus, a, um.

f) — orú, — örű, — képi, — forma: = formis, e, — morphus, — oideus, a, um, — oides,

valamelly bizonyos létszerreli hasonlóságot jelent, p. o. monyorú v. tojásforma: ovoideus; bögyörű v. bögyforma, domboru v. dombforma: convexus, a, um; homorú: concavus, a, um; kögörű: disciformis, discoideus, a, um; gyökörű: radiciformis, rhizoideus, rhizomorphus; egyörű: uniformis; sokorú: multiformis.

g) — féle: = aceus; — icius —; — inus, a, um.

valamelly létszernek természetét vagy állományi viszonyát jelenti, p. o. hártyaféle: membranaceus, a, um; téglaféle: lateritius; gyökféle: radiginus, a, um.

h) — ó: = ius,

valamelly létszernek létét vagy hasznát teszi, p. o. úszó: natatorius, a, um; ásó: fossorius, a, um.

i) — helyetti: = aneus, a, um,

arra mutat, hogy valamelly rész elváltozása miatt lett más részhez hasonlóvá, p. o. köntőhelyetti: stipulaneus, a, um.

k) — ló, — lő; — adzó, — edző, — ödző; — adó, — edő, — ödő: = idus, a, um; — icans, — escens,

különösen a' szinek' egymásba folyását, vagy valamelly létszer' kezdődő kifejlését teszi ki, p. o. fehérlő: albidus; fehéredő: albescens; fehérkellő: albicans; fanodzó: pubescens.

l) — dad, — ded; alig — : = sub —, obscure —,

a' ,dad' a' nevekhez, az ,alig' az igékhez ragasztva nyilvántalanságot, vagy egyik testformának a' másikhozi közeledését jelenti, p. o. aligfűrészült: subserratus, a, um; rózsádad, rózsaidad: subroseus, a, um.

m) — acska, — kás; ecske, — öskés: = usculus, a, um,

csékély eltávozást egyik formától a' másikhoz bélyegez, p. o. tompácska: obtusiusculus, a, um; szőröskés: pilosiusculus, a, um; hosszúkás: longiusculus, a, um.

n) leg —, igen — : = simus a, um, rimus, a, um (valde, maxime, distincte, insigniter, exacte, fere),

az öszhasonlítás' különböző lépcsőit jelelik, p. o. legágasabb: ramosissimus, a, um; igen gallyas: valde ramosus, a, um.

o) — atlan, — etlen; — talan, — telen: = a —, an —, e —, ex —, in —,

hijányt határoz, p. o. leveletlen: aphyllus, a, um; szarvatlan: eornis, e; köntőtlenült: exstipulatus, a, um; fegyveretlen: inermis, e.

p) vissza — : = ob — , re — , obverse — ,
ellenkező állapotot teszen, p. o. visszaszívült: ob-
cordatus, a, um; visszapetült: obovatus, a, um; visz-
szakúpi: obconicus, a, um.

q) A' névmások' ösztételeiben az elődinek végzete
ígemelléki (adverbiale), p. o. hosszasan - gerelyült: ob-
longo-lanceolatus, a, um; az *ígékében* pedig *részesülői*
(participiale), p. o. gerelyülve-hosszas: lanceolato-ob-
longus, a, um; sávólva - pontolt: striato-punctatus, a,
um; pontolva - sávult: punctato-striatus a, um.

Ezen ösztételt használni szokás ott, a' hol egyik
idom a' másikba megy által. Tehát hibáznék, ha vala-
ki az ugyanazon fogalmú tárgyat két, — ugyanazon je-
lentésű szóval említené, p. o. tekésen - gömbös: sphae-
rico-globosus; vagy két épen különböző fogalmú tár-
gyat ömletne öszve, p. o. quadrato-rotundus.

L I T E R A T U R A.

Hogy lássék, egy betűben mennyi műszó foglalta-
tik, magyarázat nélkül a' B. és T. itt következik:

B.

Báb: pupa, ae; mumia, ae.

Babug: papilla, ae, l. Szömölcs, Csecs.

Babugos: papillosus, a, um.

Bágyadt (szín): (color) aquosus. l. Vizes, Lankadt.

Bákány: spadix, icis.

Bákányféle: spadiceus, a, um.

Bákányolt: spadicatus, a, um.

Bákányorú: spadiciformis, e.

Bakarasz, — nyi: dodrans.

Bakbúúz: (odor) hircinus.

Bakféle: hircinus, a, um.

Bal: sinister, ra, rum.

Balfelé: sinistrorsum.

Ballóka: libramentum, i; halter, ris.

- Baltaképi: securiformis, e. l. Fejszeképi.
 Bánáti: banaticus, a, um.
 Bány: metallum, i.
 Bányi: metallicus, a, um.
 Bara: chorion, ii.
 Baraczkpiros: persicinus, a, um.
 Barbari: barbareus, a, um.
 Barcza: symbolum, i.
 Bárdorú: dolabriformis, e. l. Gyaluképi.
 Barka: amentum, i. l. Birke, bürke.
 Barkádzó l. Barkahozá.
 Barkaféle: amentaceus, a, um.
 Barkaforma: amentiformis, e.
 Barkahozá: amentifer, a, um.
 Barlangult: cuniculatus, a, um.
 Barna: bruneus, brunneus, a, um.
 Barnafekete: memnonius, a, um.
 Barnapiros: puniceus, a, um.
 Barnasárga: mulatinus, a, um.
 Barnavörös: melancholicus, a, um.
 Bárzsony: byssus, i. l. Poh: velumen.
 Bárzsonyfekete: holosericeus¹, a, um.
 Bárzsonyféle: byssaceus, a, um; byssinus, velutinus.
 Bárzsonyi: byssinus, a, um.
 Bajsz, bajúsz: mystax, cis.
 Be — : in —, introrsum —.
 Becsavart: intortus, a, um.
 Beczű: siliqua, ae.
 Beczűke: silicula, ae.
 Beczűkés: siliculosus, a, um.
 Beczűs: siliquosus, a, um.
 Bedugott: insertus, a, um. l. Beöltött.
 Befelé: introsum versus.
 Befogadt, befogadott: receptus, a, um.
 Befonyorodott, befonyorúlt: involutus, a, um.
 Befordult: introrsum versus, a, um.
 Befüstölt: infumatus, a, um.
 Begörbedt: incurvatus, a, um.

- Begörbült l. Begörbedt.
 Begurba: incurvus, a, um.
 Begyöngyölödött. l. Befonyorodott.
 Behajladt: inflexus, a, um, l. Kukora, Fintor.
 Behajlott, behajult. l. Behajladt.
 Behintett: adpersus, a, um.
 Bekent: illinitus, a, um.
 Békós: compes. l. Nyűgös, Öszlábú.
 Bél: intestinum, i.
 Belajkak: labia; labia interna.
 Bélcz: nucleus, i.
 Beleczk: acinus i. l. Biling, Csete.
 Beleczkcs: acinosus, a, um.
 Belencz: pulpa interna. l. Pempő.
 Belenczes: pulposus, a, um. l. Pempős.
 Belér: Postcosta, ae.
 Belfal: paries internus. l. Fal.
 Belfodori: mesentericus, a, um.
 Belgyökű: endorhizus, a, um. l. Bengyökű.
 Belhón: epimerum. l. Fölhón, Hón.
 Belköldök: chalaza; hilum internum. l. Güge, Magda.
 Belmagv: endospermium. l. Fehérnye.
 Belmagvú: endospermus, a, um.
 Belökött: intrusus, a, um.
 Belső: internus, a, um.
 Belszegy: entosternum, i.
 Beltarj: endopleura; hiloferus etc.
 Beltenyves: endogenus, a, um.
 Belterj: intensio.
 Bély: medulla, ae (plantarum).
 Bélycsatorna: canalis medullaris.
 Bélycsőv: tubus medullaris.
 Bélyeg: character, ris.
 Bélysugár: radius medullaris.
 Bemetélt: incisulus, a, um.
 Bemetszett: incisus, a, um.
 Béna, bénult: mutilatus, a, um.
 Bendölt: ruminatus, a, um. l. Böndölt.

- Bengeforma l. Bengörű.
 Bengyek : ptila, orum.
 Bengyökű. l. Belgyökű.
 Bennőtt: innatus, a, um.
 Bénult. l. Béna.
 Benyomat: impressio, nis.
 Benyomott: impressus, a, um. l. Horpadt.
 Beöltött. l. Bedugott.
 Berakott: impositus, a, um. l. Betett, Betojt, Hátaló.
 Bércz, bérczek: iuga montium.
 Berek: lucus, i. l. Sór, Csender.
 Berétültes, berétülti: induplicativus, a, um.
 Berze, berzés, berzedt: squariosus, a, um.
 Berve, bervült: haematiticus; cruentatus, crentus, a, um.
 Bervétlen: incruentus, a, um.
 Bervült. l. Berve.
 Beszegült: implicatus, a, um.
 Beszört: inspersus, a, um.
 Betekeredett: obvolutus, a, um. l. Visszagyöngyöledött, Visszafonyorodott.
 Betekergettet: obvolutatus, a, um.
 Betett: impositus, a, um. l. Berakott, Betojt, Hátaló.
 Betojt. l. Berakott.
 Betűforma: characteriformis, e.
 Bevetett: obsitus, a, um.
 Bevonult: intractus, a, um.
 Bévüli: intrarius, a, um.
 Bibe: stigma; spongiola pistillaris.
 Bibécs: stigmatella, ae.
 Bibircs: verruca, ae. l. Födöny, Szócsény, Szömörcsény.
 Bibircsos: verrucosus, a, um.
 Bíborfekete: atropurpureus, a, um. l. Zögbibor.
 Bíbori: purpureus, a, um.
 Bíborodó: purpurescens.
 Bigaforma: limaciformis, e. l. Bigorú.
 Bige: galbulus, i. l. Tobar.
 Bigorú. l. Bigaforma.

- Bigyedt, dehiscens.** l. Pittyedt (nem kovadó: dehiscens).
Bigyma: caruncula, ae. l. Fityma, Torongy.
Bikkés: fagetum.
Biling. l. Beleczk, Csete.
Bilinges. l. Beleczkes, Csetés.
Bimbó: alabastrum, i, alabastrus.
Bircsad v. birsokúl: es bildet Auswüchse.
Birke. l. Barka.
Bitang: vagus, a, um. l. Bolygó, Kóbor, Tétovás.
Bizgató: vellicans.
Bizonytalan: incertus, a, um.
Bób. l. Búb.
Bóbita: crista pennacea. l. Konty, Taréj.
Bóbitált: cristatus, a, um.
Bocskor: perula, ae.
Bódító: narcoticus, a, um. l. Bódor.
Bodocs: coccus, i; cocca, coccum. l. Mogy.
Bódor. l. Bódító.
Bodor, bodrolt: undulatus, a, um. l. Habolt, Hullámcsált.
Bog: panicula, ae. l. Buga.
Bogféle: paniculacens, a, um. l. Bugai.
Boglár: ocellus, i. l. Szemcse.
Boglárolt: ocellatus, a, um.
Boglyas: diffusus, a, um.
Bogolt: paniculatus, a, um. l. Bugált.
Bogorú: paniculiformis.
Bogult: in paniculam dispositus.
Bogyó: bacca, ae.
Bogyóhoza: baccifer, a, um.
Bogyonya: sorose.
Bogyorú: bacciformis, e.
Bogyózó: baccans, tis.
Bogyúlt: baccatus, a, um.
Boholy. l. Bolyh.
Boka: talus, i; malleolus, i.
Bóka: nutans, tis.
Bókoló: connivens. l. Csukor.

- Bokréta: thyrsus, i.
 Bokrétorú: thyrsoides.
 Bolt: fornix, cis.
 Boltozott: fornicatus, a, um. l. Eszterhált.
 Bolyginegű: vaginervis; — ius.
 Bolygó: vagus, a, um. l. Bitang, Kóbor, Tétovás.
 Bolyh, boholy: villus, i.
 Bolyhos: villosus, a, um.
 Bolyó: pomum, pyridium.
 Bolyóhoza: pomifer, a, um.
 Bolyókabak. l. Kótykabak.
 Bolyorú: pomiformis, e.
 Bonczokorú: moniliformis, e. l. Olvasóforma.
 Bongó: sonorus, a, um. l. Csengő.
 Bongyor: circinnalis, e. l. Göndör.
 Bongyorodott, bongyorúlt: circinnatus, a, um. l. Göndörödött, Kacsaringolt.
 Bonyok: volva, ae.
 Bonyokolt: volvatus, a, um.
 Bonyola: volutus, a, um.
 Bonyolált. l. Bonyola.
 Borcs: pustula, ae.
 Borcsolt: pustulatus, a, um.
 Borcsos: pustulosus, a, um.
 Borda: costa, ae.
 Bordally: hypochondrium, ii. l. Rászt.
 Bordált, costatus, a, um.
 Bordátlan: ecostatus, a, um.
 Borék: scrotum, i.
 Borékorú: scrotiformis, e.
 Borékvarrány: sutura scroti.
 Borféle: vinaceus, a, um.
 Boríték: } tegula, ae.
 Borító: }
 Borkövi: tartareus, a, um.
 Boros, vinosus, a, um.
 Borostyányi: laureus, a, um.
 Borsóféle: pisaceus, a, um.

- Borsóforma: pisiformis, e.
 Borsósárga: pisicolor.
 Borúfekete: nubilus, a, um. l. Felkőfekete.
 Boruló: incumbens. l. Öszboruló.
 Borzas: hispidus, a, um.
 Borjúi: vitulinus, a, um.
 Botk. l. Botok.
 Botocs: malleolus (plantae).
 Botok, botk: tylarus, i.
 Botovány: anthocorynium, ii.
 Bozontos: hirtus, a, um. l. Gubanczos.
 Bozontoska: hirtellus, a, um. l. Gubanczoska.
 Bozót: suffrutex, cis.
 Bozótos: suffruticosus, a, um.
 Bojt: fasciculus, i; cyma contracta. l. Pamat.
 Bód: subfertilis, e.
 Bödöly: lomentum, i.
 Bödölyféle: lomentaceus, a, um.
 Bög: pterna, ae. l. Csög.
 Bögyk. l. Bögyök.
 Bögykös: ampullosus, a, um. l. Bugykos.
 Bögyök: ampulla, ae. l. Bugyok.
 Bögyökörű: ampulliformis, e.
 Bögyökös. l. Bögykös.
 Bök: aculeus, i.
 Bökese: aculeolus, i.
 Böke: curvus, a, um. l. Görbe.
 Bökült: aculeatus, a, um.
 Bökőcze: murex, cis.
 Bökőczélt: muricatus, a, um.
 Bökőczény: murica, ae.
 Böktyű: acidotheca, ae.
 Bölcső: incunabulum, i. l. Gubó.
 Bördölt. l. Bendölt.
 Bőr: cutis, is. l. Bunda.
 Bőralatti: subcutaneus, a, um.
 Bördő: tubus, i.
 Bördős. l. Csókés.

- Bőri: cutaneus, a, um.
 Bőrke: pellicula, ae.
 Bőrközi, bőrközötti: intercutis, e.
 Börtönke: carcerulus, i.
 Bőtyk. l. Bőtyök, Bütöök.
 Bőtykeremdék: goniogonium, ii.
 Bőtykölt: geniculatus, a, um.
 Bőtyök: geniculum, i.
 Bő, bőv: amplus, largus, copiosus, a, um.
 Bővölködő: abundans. l. Buja.
 Bővült: ampliatus, a, um.
 Búb: occiput, itis.
 Búbi: occipitalis, e.
 Búblik: foramen occipitale.
 Buborék: bulla, ae.
 Buborékölt: bullatus, a, um.
 Buborékos: bullosus, a, um.
 Búcz: loxa; condylus; nux pedis. l. Csipe.
 Buczkos: torosus, a, um. l. Degesz.
 Buczkoskás: torulosus, a, um. l. Degeszkes.
 Búg: loculamentum, i.
 Buga: panicula, ae. l. Bog.
 Bugai: paniceus, paniculeus, a, um. l. Bogi.
 Bugált: paniculatus, a, um. l. Bogolt.
 Búgi: locularis, e. l. Odri, odori.
 Búgolt: loculatus, a, um. l. Odrolt.
 Búgos: loculosus, a, um. l. Odros.
 — bugú: -locularis, e. l. Odrú.
 Bugyk. l. Bögyk.
 Bugykolt, bugykúlt. l. Bögykkölt.
 Bugykos. l. Bögyökös.
 Bugyok: l. Bögyök.
 Bugyola: spatha, ae. l. Turbok, Bulya.
 Bugyolált, bugyolúlt: spathatus, a, um.
 Bukott: demersus, a, um. l. Elmerült.
 Buksi: macrocefalus, a, um. l. Busa.
 Bulya: spatha, ae. l. Turbok, Bugyola.
 Bulyaféle: spathaceus, a, um.

- Bulyahelyetti: *spathaneus*, a, um.
 Bulyai: *spathalis*, e.
 Bulyált: *spathatus*, a, um.
 Bulyás: *spathosus*, a, um.
 Bulyátlan: *exspathosus*, a, um.
 Bunda: *pellis*, is.
 Bundált, bundúlt: *pellitus*, a, um.
 Bungatyúk: *alae insectorum*.
 Bunkó: *clava*, ae. l. Buzogány.
 Bunkócza: *clavellus*, i.
 Bunkólt, bunkúlt: *clavatus*, a, um.
 Burkolt. l. Eltakart.
 Busa. l. Buksi.
 Buta: *obtusus*, a, um. l. Tompa.
 Butácska: *obtusiusculus*, a, um. l. Tompácska.
 Buja: *luxurians*. l. Bővölködő.
 Bujdok: *erraticus*, a, um.
 Bujnok: *viviradix*; *soboles*.
 Bujnokhoza: *sobolifer*, a, um.
 Bujtás: *circumpositio*.
 Bujtvány: *circumpositum*, i.
 Buzavirágkék: *cyanicolor*; *cyaneus*, a, um.
 Buzogány: *clava*, ae. l. Bunkó.
 Buzogányforma } : *clavaeformis*, e.
 Buzogányorú }
 Büdös: *foetidus*, a, um.
 Bürke. l. Barka.
 Bütyk, bütyök. l. Bőtyk.
 Bűzös: *graveolens*. l. Nehézszagú.

T.

- Tábla: *tabula*, ae.
 Tag: *membrum*, i; Glied.
 Tág: *laxus*, a, um. l. Petyhüdt, Laz.
 — tagú: — gliederig.
 Ták: *appendix*. l. Függelék, Akasz, Toldalék.
 Takarcs: }
 Takarék: } *integumentum*; *tegumentum*.

- Takaró: tegmen.
 Takart: tectus, a, um. l. Födött.
 Táki: appendiceus, a, um.
 Taknyos: mucosus, a, um. l. Fikás.
 Tákolt: appendiculatus, a, um.
 Tal: podium, ii. l. Lábalj, Talj.
 Tál: patina.
 Talabor: cyma, ae. l. Tereb.
 Talaboros: cymosus, a, um.
 Taladék: podetium, ii.
 Talapacs: plantigradus, a, um. l. Talponjáró.
 Talaj: fundus, i. l. Fenék.
 Tálcsa: patella, ae.
 Tálcsai: patellaris, e.
 Tálcsáka: patellula, ae.
 Tálcsált: patellatus, a, um.
 Tálcsorú: patelliformis, e.
 Talsukló: podarthrum, i.
 Talp: planta pedis. l. Csank.
 Talpalt: plantatus, a, um.
 Talponjáró. l. Talapacs.
 Talu. l. Toll.
 Talúcza: pennula, ae. l. Tollag.
 Talúlag: pennatim. l. Tollalvást.
 Talúlt: pennatus, a, um. l. Tollalt.
 Talúlva: pennato-. l. Tollalva.
 Talútlan: impennis, e. l. Tollatlan.
 Talj: podium, ii.
 Tám: adminiculum, i. l. Rovátk.
 Támadati: primigenus, a, um.
 Támasz. l. Gyám.
 Tanórok. l. Legelő.
 Tány: pelta, ae. l. Tárca.
 Tanya: receptaculum fructus.
 Tányér: orbiculus, i.
 Tányéri: orbicularis, e.
 Tányérolt, orbiculatus, a, um.
 Tányérosdad: suborbicularis, e.

- Tányineges**: peltinervius, a, um.
Tányolt: peltatus, a, um. l. Tárcsált.
Tányolva. l. Tárcsálva.
Tányolva - újjalt: peltato - digitatus, a, um.
Táp: trophus, i. l. Éteszköz.
Tapacs: palama.
Tápázkodó: resurgens.
Tapcsik. l. Tapacs.
Tápla: cambium, ii.
Taplós: fungosus, a, um. l. Gombás.
Tapogató: tentaculum, i.
Tapogatúlt: tentaculatus, a, um.
Tar: glaber, a, um. l. Kopár, Koppadt.
Tarcs: repagulum, i. l. Csatla.
Tarcsa: retinaculum, i.
Tárca: pelta, ae. l. Tány.
Tárcsált. l. Tányolt 'sat.
Tarék: crista carunculosa. l. Bóbita, Konty.
Tarékolt: cristatus, a, um.
Tarka: varius, a; um.
Tarkabarka. l. Czifra.
Tarkó: nucha, ae.
Tárongó. l. Terepély.
Társi, társas: socialis, e.
Tarsoly: saccus abdominalis.
Tarszárny: ala impennis.
Tárt (táró): patens.
Tártacska: patentiusculus, a, um.
Tartós: perdurans.
Taruló: glabrescens.
Tarult: glabratus, a, um.
Tarj: pleura, ae.
Tarjagos. l. Szederjes, Vereséges, Ütlekes.
Tarjemény: pleurenchyma, tis.
Tarjmellék: parapleurum.
Táska: capsula, ae. l. Tokcza.
Táskai: capsularis, e. l. Tokczai.
Tát: rictus, us. l. Acsar.

- Tátó: ringens. I. Acsargó.
 Tátogó: hians.
 Tátott. I. Pittyedő: dehiscens.
 Táj: regio, nis.
 Tajki, tajkszinű: testudinarius, a, um.
 Tajtékos: spumosus, a, um; foeculentus, a, um.
 Tav. I. Tó.
 Tavaszi: vernalis, e.
 Tavaszlás, — at: vernatio.
 Tavi: lacustris, e.
 Távolati: remotivus, a, um.
 Tavolított. I. Távult.
 Távult: remotus, a, um.
 Távolkék: armenius, a, um.
 Téglai: lateritius, a, um.
 Téglavörös: lateritius (color).
 Téhely: vagina, ae. I. Hüvely.
 Téhelycse: vaginella, ae. I. Hüvelycs.
 Téhelyelt: vaginatus, a, um.
 Téhelyke: vaginula, ae. I. Hüvelyke.
 Teher: gravitas, tis. I. Nehézség.
 Teke: sphaera, ae.
 Tekécs: sphaerula, ae.
 Tekefejű: sphaerocephalus, a, um.
 Tekemagvú: sphaerospermus, a, um.
 Tekenő. I. Teknő.
 Tekerékeny: tortilis, e. I. Csavarékony.
 Tekergődzős: tortuosus, a, um. I. Kelekólás.
 Tekert, tortus, a, um. I. Csavart.
 Tekervény: anfractus, us.
 Tekés: sphaericus, a, um.
 Teknő: testa, ae.
 Tekőrű: sphaeroidicus, a, um.
 Télágy. I. Telelő, Téllő.
 Telek: 1. area, ae. 2. pomoerium, ii. I. Szerű, Udvar.
 Telekcse: areola, ae.
 Telekcsélt: areolatus, a, um.
 Téleleji: brumalis, e.

- Teelés: hibernatio, hybernatio.
 Teelő: hibernaculum. l. Télágy, Téllő.
 Telep: torus; phyrostemon.
 Telepvirú: toranthus, a, um.
 Televény: humus, i.
 Televényes: humosus, a, um.
 Téli: hibernalis, hibernus, hiemalis.
 Teli: plenus, a, um.
 Telkelt: areatus, a, um.
 Tellap: homoëdrum, i. l. Egyenlap.
 Téllő. l. Teelő.
 Tellyes: completus, a, um.
 Teltebb, telvébb: saburatio, -ius.
 Temer: phalanx, gis. l. Percz, Porczika, Had.
 Temetett: sepultus, a, um.
 Tengely: axis, is.
 Tengelyi: axilis, e.
 Tengelymagvú: axispermus, a, um.
 Tengelyoszú: axitonus, a, um.
 Tenger: mare, is; pelagus.
 Tengernövény: thalassiphytum.
 Tengerszagú: muriaticus (odor).
 Tengerzöld: thalassicus, thalassinus, a, um.
 Tenyeg: latex, cis.
 Tenyér: palma. l. Topolcs.
 Tenyerelt: palmatus, a, um. l. Topolcsolt.
 Tenyerelve: palmato-, palmati-.
 Tenyerelve - káréjolt: palmati - lobatus, a, um.
 Tenyerelve - részelt: palmati - partitus, a, um.
 Tenyerelve - szelt: palmati - sectus, a, um.
 Tenyérhasábú: palmatifidus, a, um.
 Tenyéri: palmaris, e.
 Tenyérinegű: palminervius, a, um.
 — tenyérnyi: -palmus, -palmaris, e.
 Tenyérörű: palmaeformis, palmatiformis.
 Tenyésző: vegetus, a, um.
 Tér. l. Terű.
 Tereb. l. Talabor.

- Terebes. I. Talaboros.
 Térd: genu, u.
 Térdhajlat: poples, itis.
 Térdkalács: patella, ae.
 Terely: plaga, ae.
 Terelyelt: plagatus, a, um.
 Teremek: eremi, orum.
 Terepe, terepély: patulus, a, um. I. Tárongó.
 Terepéllő. I. Széllyellő.
 Téres: planus, a, um. I. Lapos.
 Terhes: praegnans, tis.
 Térímbel: parenchyma.
 Teríték, térítő: stragulum, i.
 Termécs: carpellum, i.
 Termék, termés: carpus, carpium.
 Termékali, termékalatti: hypocarpium, s. flos inferus.
 Termékbél: endocarpium, ii.
 Termékeny: fertilis, e.
 Termékenyítő: foecundans, tis.
 Termékföl: epicarpium, ii.
 Termékföli: epicarpium, a, um.
 Termékföni: apocarpus, a, um. I. Különterméki.
 Termékkörv: pericarpium, ii.
 Termékkörvi: pericarpium, a, um.
 Termékközep: metocarpium, ii.
 Termékkül: exocarpium, ii.
 Termékmellék: paracarpium. I. Nőczedurvány.
 Terméktetem: mericarpium, ii.
 Termékvirú: carpanthus, a, um.
 Természeti: naturalis, e.
 — termetű: - morphus, a, um.
 Termetlen: amorphus, a, um.
 Terpedt, terpesz: divaricatus, a, um. I. Nyáradt.
 Terpetinféle: therebinthinaceus, a, um.
 Tertyedt: daedaleus, a, um.
 Terű, terület: planum. I. Tér, Lök, Lap.
 Terült: complanatus, applanatus, a, um.
 Terj: tensio, nis.

- Terjedelem. l. Külterj.
 Terjedet: extensio. l. Terjedelem.
 Terjedő: extendens. l. Feszítő, Terjesztő.
 Terjedt: extensus, a, um.
 Terjengő. l. Széllyellő.
 Terjesztő. l. Terjedő.
 Test: corpus, oris.
 Tételmes: impositus.
 Tetem: mera, morin.
 — tetemű: -merus, a, um.
 Tetejült: fastigiatus, a, um.
 Tétovás. l. Bitang, Bolygó, Kóbor.
 Tető: vertex, cis.
 Tetői: verticalis, e.
 Tejedző: lactescens, tis.
 Téjfehér: lacteus (color).
 Téjfolyú: lactifluus, a, um.
 Tévelygő: erraticus, a, um.
 Tévyő. l. Födő, Kupak.
 Tikkadt: languidus, a, um; matt.
 Tilú: tomium, ii.
 Tiszta: purus, a, um.
 Tíz: decem, deca.
 Tízcsékű: decandrus, a, um.
 Tizenháromszoros: tredecuplex.
 Tizenkétcsékű: dodecandrus, a, um.
 Tizenkétfalony: dodecaëdron.
 Tízhasábú: decemfidus, a, um.
 Tízhímes. l. Tízcsékű.
 Tízörű: X = tízforma: deciminus, a, um.
 Tó: lacus, us.
 Tobar: galbulus, i. l. Bige.
 Toboz: strobilus, i.
 Tok: theca, ae. l. Tokmány, -tyú, -tyű.
 Toka: gula, ae.
 Tokai: gularis, e.
 Tokcza: capsula, ae. l. Táska.
 Tokczai: capsularis, e.

- Tokla : involucrem, i.
 Toklács : involucellum, i.
 Toklácsolt : involucellatus, a, um.
 Toklált : involucratus, a, um.
 Toklász : arista, ae.
 Toklászka : aristella, ae.
 Toklászolt : aristatus, a, um.
 Tokod : stipula, ae. l. Köntő, Suprekeres.
 Tokmány : theca. l. Tok.
 Tokorcza : thecium, ii.
 Toktyú : theca (mohoknál).
 Tokvivöncz : thecaphorum, i.
 Toldalék : appendiculum, i.
 Toldolt : auctus, a, um.
 Toll : penna, ae. l. Talú.
 Tollag : pennula, ae. l. Talúcza.
 Tollalt l. Talúlt.
 Tollalvást l. Talúlag.
 Tollatlan l. Talúttlan.
 Tollféle : pennaveus, a, um.
 Tollhorda : penniger, a, um.
 Tollineges : penninervis, — ius, a, um.
 Tompa : obtusus, a, um. l. Buta.
 Tompácska : obtusiusculus, a, um.
 Tompafejú : amblocephalus, a, um.
 Tompaszögű : obtusangulus, a, um.
 Tompor : trochanter, ris, fulcrum femorale.
 Tompordék : —
 Tonka : retusus, a, um. l. Hókölt, Hökkölt.
 Topoles : palma, ae. l. Tenyér.
 Topolesúlt : palmatus, a, um.
 Topolyzöld : populeus (color).
 Topor : plantula, ae, arolia.
 Tor : thorax, stethidium, ii.
 Tori : thoracicus, a, um.
 Tortyú : thoracotheca, cytotheca.
 Torkolat : faux, cis. l. Nyeldek.
 Torlott : conglomeratus, a, um. agglomeratus.

- Tornyolt:** turritus, a, um.
Torok: iugulum, i.
Torokkúpa: fossa iugularis.
Toromba: cacumen, nis.
Torongy: caruncula, ae. l. fityma, pityma.
Torzok: vibrissae.
Tojás: ovum, i. l. Pete.
Tojásdad: subovalis, e.
Tojási: ovalis, e.
Tojásszék: vitellus ovi.
Tojásszéki: vitellinus, a, um.
Tojásult: ovatus, a, um.
Tojnök: ovipositor, aculeus depositorius.
Tojó: oviparus, a, um.
Tojorú; oviformis, e.
Több —: pleio —.
Többlevelű: pleiophyllus, a, um.
Többtermékű: pleiocarpus, a, um.
Töbörgő: strebens, tis. l. Suhogó.
Tógy: mamma abdominalis.
Tógyelt, tógyült: mammatus, a, um.
Tök: testiculus, i. l. Here, Mony.
Tőke: caudex, cis.
Tőkeféle: caudicinus, a, um.
Tőkei: caudicalis, e.
Tökélyes: perfectus, a, um.
Tökélyetlen: imperfectus, a, um.
Tökféle; cucurbitaceus, a, um.
Tökocsány: scapus, i.
Tökocsányi: scapealis, e.
Tökocsánytalan: exscapus, a, um.
Tölcsér: infundibulum, i.
Tölcsérörű: infundibuliformis, e.
Tölgyes: quercetum. l. Cseres.
Tölöny, tölemény: prosenchyma.
Tömeg: massa, ae. l. Gyurma.
Tömkeleg: labyrinthus, i.
Tömkelegörű: labyrinthiformis, e.

- Tömlőke: *cistella*, ae.
 Tömöly, tömemény: *diachyma*.
 Tömött: *farctus*, a, um.
 Tönk: *stipes*, itis. l. Csutka.
 Tönkölt: *stipitatus*, a, um.
 Töpör, töpörödött, töpött: *scariosum*. l. Asszú.
 Tő. l. Töv.
 Tőr: *mucro*, nis, l. Tőrök.
 Tör: *fractura*, ae. l. Töret.
 Töredék: *fractura*, *fragmentum*, i.
 Töredékeny: *fragilis*, e.
 Tőrékeny. l. Töredékeny.
 Törekes: *acerosus*, a, um. l. Csereklyér.
 Töret: *fractura*, ae. l. Tör.
 Törköny: *turquoise*.
 Törkönyféle: *turcinus* (color) = zöldeskék.
 Törlap: *planum fracturae*.
 Törlött: *litratus*, a, um. l. Törült.
 Törlet. l. Törület.
 Törpe: *nanus*, a, um. *pumilus*, a, um.
 Tőrök: *mucro*, *Zuspitzung*. l. Tör.
 Tőrökély: *margo mucronis*.
 Tőröklap: *planum mucronis*.
 Tőrökölt: *mucronatus*, a, um. l. Törölt.
 Tőrökzet. l. Tőrök.
 Törölt: *mucronatus*, a, um. l. Tőrökölt.
 Tört: *fractus*, *infractus*, a, um.
 Törület: *litura*, ae.
 Törült. l. Törlött.
 Törzsök: *stirps*, *cornus*.
 Törzsökgyök: *radix stirpata*, — *rhizomatoidea*, *rhiza*.
 Törzsökölt: *stirpatus*, a, um.
 Törzsökös: *cornosus*, a, um.
 Töv: *radix primaria*, *corpus radiceis*.
 Tővedző: *radicans*.
 Töves: *radicosus*, a, um.
 Tövi: *radicalis*, e.
 Tövis: 1. *spina*, ae. 2. *aculeus*, i. l. Peczek.

- Tövisedő: *spinescens*, *tis*.
 Tövises: *spinosus*, *a*, *um*, *senticosus*, *a*, *um*.
 Tövishorda: *acanthophorus*, *a*, *um*.
 Tövisinegű: *spininervis*, — *ius*.
 Tövisk, töviske: *spinula*, *ae*.
 Túlérő: *prominens*. I. Dűledt, Kiemelkedő.
 Tulokszemörű: *bupthalmoides*.
 Túr: *callus*. I. Havadály.
 Turbok: *spatha*, *ae*. I. Bulya, Bugyola.
 Túros: *callosus*, *a*, *um*. I. Havadályos.
 Turjány; *palus cespitosa*. I. Ingovány.
 Tuskó, tusok: *truncus*, *caulis arboreus*.
 Tusoki: *truncalis*, *e*.
 Tűi; *acicularis*, *e*.
 Tűképi: *acufornis*, *capillaris*, *e*.
 Tükör: *speculum*, *i*.
 Tükörfolt: *macula specularis*.
 Tüköri: *specularis*, *e*.
 Tülki: *corneus*, *a*, *um*.
 Tülök: *cornu*, *u*. I. Szarú, Szarv.
 Tündöklés: *das Schillern*.
 Tündöklő: *schillernd*.
 Türkényi: *ammoniacalis*, *e*.
 Tüskehorda: *echinophorus*, *a*, *um*.
 Tüskeröpű: *acanthopterygius*, *a*, *um*.
 Tüskölt: *echinatus*, *a*, *um*.
 Tüsök: *echinus*, *i*.
 Tüszű: *lorica*, *ae*. I. Övd, Öved.
 Tűzi: *igneus*, *a*, *um*.
 Tüzönczlapony: *pyritoeder*.
 Tűzvörös: *igneus (color)*.
 Tyú, tyű: *theca*. I. Tok, Tokmány.
 Tyüvedék: *thecidium*, *ii*.
-

*A' műszavak' közül némellyek' magyarázatja
itt következik.*

Bungatyúk: alae insectorum (Rov. Állt.) ¹
azon lemezes részek, mellyek' segítségével a' róva-
rak repülnek. Ezek kétfélék:

I. *Hüvelyröpök: coleoptera*, l. e. (lásd e' szavat) —
a' két, kemény, tülökféle, merevény, medenczörű,
főni repülősi eszközök együttvéve, mellyek a' hol jelen
vagnak, a' valódi szárnyakat egészen vagy féligmeddig
födözik. Ezek neveztetnek:

1. *Röptyük*-nek: *elytra*, l. e.

mellyek a' bungatyúk egyenként értve.

2. *Félröptyük*nek: *hemelytra*, l. e.

mellyek szinte bungatyúk egyenként véve, hanem
alkotások különböző, t. i. részint röptyűi, részint szárnyi.

3. *Takarók*-nak: *tegmina*, l. e.

mellyek idomja' röptyűi (röptyűformák), alkotásuk
pedig szárnyi.

II. *Szárnyak: alae*. l. e. (lásd ezt)

1. első, elődi, felső sz: a. *anticae*, *primores*, *su-
periores*. I. Szárny;

2. hátulsó, utó-, alsó, másod sz: a. *posticae*, *in-
feriores*, *secundariae*.

Szoborcs: rhachis, axis (Auct.), *stylidium, cio-
nium* (Petermann) Fűv. ²

a' fűvirágnak gerincze v. tengelye, mellyből több
fűvirágocskák erednek. A' szoborcs több czikkekre osz-
lik, t. i. a' fűvirágzat' vagy a' kalász' gerinczéből ered
a' fűvirág egy vékony alappal = *Szoborcsalap*; innen
hamar vastagodva egy csomócskává válik, mellynek te-
teje be van horpadva 's elfintúlva = *Szoborcsláb*; ezen
horpadatból ismét vékony alappal egy másik, a' most
leírthoz hasanló rész ered, 's így több egyik a' másik-
ból, mellyek öszvesen neveztetnek *Szoborcs*-nak. A' leg-

¹ az Állattanban.

² a' Fűvészetben.

alsó csomócskából ered az ondó; a' másodikból, harmadikból 's így tovább a' pelyűk. — A' pelyűkközti köz: *Göcsközikének* v. *Göcsördnek* = *internodiolum* hívatik, minthogy az két csomócska között esik.

Szoborcsalap: *stylobasis*, *cionobasis* (Petermann) — így nevezi Petermann azon vékony részt, mellynél fogva a' fűvirág a' föntebbi czikkelyben említett horpadatba ízül.

Szoborcsaláb: *cyathium* (Trinius), *stylobates*, *cionobates* (Petermann) —

első göcsközikéje (l. f.) a' szoboresnak, mellyből ez nő föl: gyakran fölötte kurta; rendszeren kivájott tetejű.

Fűvirág: *flos glumaceus*, *spicula*, *locusta* (Auct.) *achnanthus* (Petermann) Fűv. —

a' füveknél egymást hüvelyező, többnyire kétsorú levélforma részek, mellyek a' virági részeket fődik. — Ezen levélféle részeknek a' fűvészek saját neveket adtak ugyan, de sokan azon neveket öszve-vissza cserélgették (l. Ondó, Pelyű, Lengy 's a' tb.) Linné a' többi virágok' hasonlatosságánál fogva a' legkülső levelkét: calix-nak (csésze), az ezen belülit: corollá-nak (párta — Bugát) a' legbelsőt: squammae nectarii-nak (édely' pikkelyei) nevezte; mások máskép'. Magyarúl ezen részek, hogy minden másoktól megkülönböztessenek, saját neveket kaptak.

A' fűvirág' részei:

1. *Ondó*: calyx etc.

a, b. Ondóczák v. ajárok: valvae etc.

2. *Pelyű*: corolla etc.

a, b. Pelyűczék, v. ajcsok: valvulae etc.

3. *Lengy*: nutarium etc.

a. b. Lemerek: squammae etc.

Szörök: *pili* (Auct.) Fűv.

henger- v. fonálorú, vékony, csőkés, átlátszó, hosszabb-kurtább nyúlványai a' hámnak.

A) A' szörök belső alkotásukra nézve Bischoff és mások szerint — :

1. ülők: sessiles (Bischoff), impositi (Nees v. Esenbeck) lymphatici (Auct.), eglandulosi (De Candolle), —
ha közvetetlen a' hámból erednek 's csak egy vagy egyféle sejtekből alkotvák;

2. sámoltak: suffulti (Bischoff), bullosi, basilati (Mirbel), excretorii (De Candolle), —
ha hagymából erednek. A' hagyma (bulbus — Link) apróbb sejtekből áll, 's vagy a' hámból vagy a' kéreg' egy részéből alkotott;

3. mirígyhozák: glanduliferi, glandulosi (De Candolle), —

ha csúcscsokon egy mirígy látszik.

B. Bélyegek.

1. Egyszerűek: simplices —
egyetlenegy hosszadt sejtből alkotvák.

2. Pókhálorúk: arachnoidei —
hosszak, 's mint a' pókháló a' növény' valamely, részének fölepét (superficies — Czuczor) befödök.

3. Capitati: fejültek —
csúcscsokon egy vastagabb részzel, melyet a' kiszélesedett sejt képez.

4. Öszvetettek: compositi —
több sejtekből alkotvák. 's tb. 's tb. 's tb.

Szőrök: pili (Auct.) Állt.
igen finom, hajlékony, görgeteg nyúlványai az állati test' fölepének.

Bélyegek idomokra nézve:

1. Hengeresek: cylindrici.

2. Bodorok, bodroltak: undulati.

3. Öszvenyomottak: compressi.

4. Hornyoltak: sulcati —

hosszant egy barázdával.

5. Gyűrültek, annulati —

több különböző gyűrűből állanak.

6. Göcsösök: nodosi.

• 7. Pilláltak: ciliati —

oldalt más kisebb szőrökkel pillakép megrakvák. Ezen szőröket nevezik: *többszerű v. öszvetett szőröknek: pilí v. crines compositi.*

Szörcsillag: stella pilorum — Állt.

azon hely az állati testen, hol a' szőrök egy pontból kerengve minden felé szétterülnek.

Szörhoza: pilifer, a, um.
kevés egyes szőrökkel benőtt.

Szörös: pilosus, a, um.
tele szőrökkel.

Ábra: figura (Naumann) Ásv. ¹
terült v. sík, bizonyos vonalak által különböző irányban kerített tér. Ez:

1. Szabályos: regularis —

ha egyenoldalú és egyenszögű;

2. Félszabályos: semiregularis —

ha egyenoldalú, hanem csak másalva egyenszögű.

A' félszabályos ábrának mindig egyenlő oldalszáma van p. o. 6, 8, 12 's tb.; ha 6, neveztetik: két háromszögnek = ditrigonum; ha 8: kétnégyszögnek = ditetragonum; ha 12: kéthatszögnek = dihexagonum.

3. Elsőfajúak v. négyszögiek: tetragonales, Figuren der ersten Art, —

mellyekben vagy mellyek körül négyszögeket lehet vonni.

4. Másodfajúak v. hatszögiek: hexagonales, Figuren der zweiten Art, —

mellyekben vagy mellyek körül rendes háromszögeket vagy hatszögeket lehet írni.

5. Dülényiek v. harmadfajúak: rhombicae, Figuren der dritten Art, —

¹ Az Ásványtárban.

mellyekben vagy mellyek körül dülényeket (rhombi) —

6. Dülörűek v. negyedfajúak : rhomboidales, Figuren der vierten Art, —

mellyekben vagy mellyek körül csak dülöröket (rhomboide) lehet vonni.

Áljegőczék: pseudocrystalli, Pseudomorphosen —

olly ásványok, mellyek eredetileg más ábrát viselnek; hanem olly hézagban keményedtek meg, mellyet az előtt egy, onnan valamikép' kivesszett, jegőcze foglalt el; mi miatt amaz ennek ábráját veszi föl.

Szerk: structura, fractura fissu (Reisinger), *der gespaltene Bruch* (Werner), *crystallinischer Bruch, das Gefüge*, —

azon sajátága a' jegőczei ásványnak, mellynél fogva bizonyos irányban erővel széthasítva, téres lapú, szabályos darabokra hull szét, 's mindenik darab az egészhez hasonló módon osztathatik még apróbbakra. — A' jegőczei ásvány' széthasításával támadt lapok: *Szerklapoknak = Structurflächen* l. e., a' darabok magok: *Hasadványoknak = Theilungstücke* l. e. nevezetnek.

1. *Jegyzés.* Az ásványok belül ritkán egyszerű, de többnyire többes, bizonyos szögök alatt egymást vágó, eredeti irányok szerint, apróbb, szabályos részekből többé-kevésbé nyilvánosan vagnak alkotva. Mindenik illy irányban többé-kevésbé hasad az adott föltételek mellett az ásvány, 's többé-kevésbé sima, fényes lapokat mutat. —

2. Werner szerint a' *szerk* a' *törethez* (fractura) tartozik.

A' szerklapok' és hasadványok' méretjeinek (dimensio l. e.) nagysági különbségeire nézve az újabb írók háromféle *szerket* különböztetnek meg: a' *lemezest, sugarast* 's *rostost*¹.

¹ Werner' *pálás törete: fractura schistosa* az újabbak szerint is a' *törethez* tartozik.

A. Lemez Szerk: blätterige Structur, blätteriger Bruch (Werner) —

az, mellynél a' szerklap' szélessége és hossza majdnem egyenlő, téres és fénylő; hasadványai leginkább szabályosak 's terjedtek. Ez:

1. Terjére nézve: nagylemezű, grossblätterig —

ha sok, nagy lemezek vagynak öszve csoportozva.

2. Kislemezű: kleinblätterig, schuppig blätterig

ha egymástól könnyen elváló, rendetlenül egymás mellett fekvő lemezekből áll.

II. Tökélyjére nézve:

1. Legtökélyesebb lemezű: höchst vollkommen blätterig, —

a' szerklapok legnyilvánosabbak, egyenlően simák és tükörfényesek.

2. Tökélyes lemezű: perfecte lamellosa, vollkommen blätterig, —

a' szerklapok simácskák és fénylők.

3. Tökélyetlen lemezű: unvollkommen blätterig. 's tb. 's tb. 's tb.

DR. PÓLYA József.

II. BEVEZETÉS A' NÖVÉNYEK' ORGANOGRAFIÁJÁBA.

VÉGSŐ KÖZLÉS.¹

22.

A' rügyzés.

A' növények' leglényegesebb tulajdonainak egyike az: mi szerint a' levelek' zugjaiban rügyeket alkotnak. Még pedig két okból: egyszer, mivel az állatokat nem illeti, és más felől, mivel a' plántáknak majd minden többi sajátjaival öszvefügg. Ez után tehát még visszatérünk ezen tulajdonra.

Mivel az egész életműszeres természetben majd egy minőség sem fejlődik ki rögtön és egyszerre; tehát igenis hihető, hogy az állatoknál is kaphatók nyomai a' rügyalakulásnak. Az állatplántáknál valóban található is ágak kihajtását.² Azon törvény, mi szerint a' rügyek

¹ L. Tudománytár. IX. ©

² Ámbár eldönthetetlen igazságnak tartjuk, hogy az életműszeres lények' rendes és törvényes idomulása nem szűnik meg egyszerre egy csoportban, hanem más csoportokban is folytatik, úgy hogy az alsóbbakban lassan-lassan emelkedik rendszerre és megkülönböztetettre, 's a' felsőkben csak változtatott alakot vesz fel; csakugyan örömet megvalljuk, hogy néhez a' magasban álló állatoknál a' plánták' rügyezésének nyomait találni. Tudva van, hogy több testbonczoló az állat' fejében azon csontokat követelik megtalálni, miket a' derékban, (truncus). Ezen esetben a' fő a' derék' rügye volna. De az aljas állatokat mind a' plántákkal, mind a' magasb állatokkal még kevésbé vetették öszve, mintsem határozottan tudhatnák, miként vész, vagy változik el halkan a' plánták' rügyezése az állatnál.

a' levelek' zugaiban találtnak, mint minden más törvények az életműszeres természetben, nem egészen általános erejű, hanem csak lassan-lassan illeszhető; a' legaljasabb növényeknek például még csak leveleik sem lévén; részint kivételeket szenved, úgy hogy ha a' levelek lefosztatnak, más helyeken fakadnak rügyek. Minő feltételek alatt esik ez meg, más helyre való. — A' rügyeknek ágakká kiüdomulása sem általános, hanem mint az életműszeres természet' minden más minőségei, csak potentia, vagy mint lehetőség, közönséges. Különös beható környületek által a' rügyek ágak helyett egyéb életműszerekké változnak ált, p. virágbimbókká, himszálakká és magvakká. Iahát vannak növények, mellyeknek nincsenek ágaik, azért még nem kell mondanunk, hogy az általunk felállított általános természet-törvény csalfa, szintolly kevésbé, mint az ember' okosságát nem lehet kérdés alá vetni azért, hogy tébolyodottak vannak. Sok plánták, mellyek egészen ágatlanok, p. az oscillatoriák 's némely vízfonalak (*confervae*) mind a' mellett is, izek' hozzájárulása által nőnek, 's csak kevés plánták vannak, (itt főként a' leggegyszerűebbekre, a' frustuliákra, 's némelly más diatomeakra gondolunk) mellyek nem olly móddal nőnek, hogy hegyökhöz még egy izt ragaszszanak. Az állatoknál nincs ez az eset. Az ő tagjaik 's izeik, létők' kezdete óta meg vannak számlálva.

23.

Fejlődés' határai.

A' növények végetlenül vagy határzatlanul fejlenek, holott az állatok' fejlődése meghatározott. Ez a' minőség az előbbiből következik, de mint minden más minőség, csak potentia, mint lehetőség, áll; sőt olly kivételeket szenved, mik szerint nem lehet mondani, hogy valahol a' plántaországban teljesen alkalmazható lenne. Van mindazáltal néhány növény, melly nagyon közelít a' kifejlő tehetség' eme' végetlenségéhez, a' *baobáb* p., mellynek tartósága hihetőleg 500 évet feljül ha-

lad; a' *cserfa* és *hársva* 600 — 900 évet érhetnek; némelly *cedrusokat* a' Libanonon csaknem 2000 évüeknek tartanak. Egy *tiszafa* Angliában még Caesar' idejéből eredendő. Egy a' Nerhudda' partján növo' indiai-fügefafa, melly különös termeténél fogva 200 talpnyi kerületet, 's olly nagy csúpot kapott, hogy 700 ember az árnyékába fér; a' mint gyanítják, az a' fa, melyet Nearchus ez előtt 2500 évvel ültete. Az új-hollandi *mahagonifa*, (*eucalyptus robusta*), és az *eucalyptus glob.* 150—180 láb magasságra nyúlik. *Cupressus columnaris* (*Forst.*) a' Norfolk-szigeten 24 lábnyi vastag törzsököt és 220 lábnyi magasságot nyer. A' *viaszpálma* (*ceroxylon andicola*) a' délamériкаи álpokon 180 lábnyi magasra nő. A' *kötélfa* (*calamus rudentum*) 500 lábnyi hosszú lesz. Sőt egy *macrocystis* nemü alga a' világtengerben, az útazók' tudósítása szerint, 500 — 1500 lábnyi hosszúságot kap. Ezen iszonyu növények nem olly móddal fejlenek, mint az állatok' oriási, p. az elefánt, hogy csak a' tömeg, nem pedig a' részek száma növekednék, hanem minden éven új tag nő, ebből más éven ismét új tagok sarjaznak, 's így tovább határzatlanul. Mert ezen új részek épen olly ifjak mint az első tag, melly a' növény' származásakor alakult; 's következőleg ugyanazon erejük van a' növényt folytatni, mint amaz első résznek. Minden kétségen kívül egész világ' végeig folytathatik ez a' kifejlési tehetség, ugyanazon egy individuumnál, ha az ember az ágat levágja 's a' földbe ülteti: ez az ág azonnal új fává lesz és tovább nő, mint ha fiatal plánta volna. Vannak Európában nyár- és fűzfajaink, melyekből egyetlen egy individuumot hoztak be, mellynek ágait levagdalták, 's így a' növényt elszaporították.¹ Hihető, hogyha sohasem is jönnek új individuumok Európába, ezen ágak fiatalabb ágak' elültetésével folytathatják amaz individuumot, mind addig mig Europa létez, és így ezen individuum sohasem hal ki.

¹ Így lesz a' dolog a' *kerria japonicával* is (a' kertekben nálunk: *chorchorus japonicus*), mellynek mindig teljes virágai vannak, 's azért sohasem terem magot.

Gátolja a' plánták' szünteleni fejlődését, a' rügyek' virágokká változása. Sok növény csak esztendeig él, azok t. i. melyeknek minden rügyei az első éven virággal végződnek. Mások több esztendeig élnek, még pedig annál tovább, minél nagyobb arányban léteznek levélrügyei a' virágrügyek felett.

Illy határozatlan kifejlés, korlátlan élet-eltartás nem adatott az állatoknak. Részeik' száma határozott. Ezek együtt származnak és korosodnak, 's azért azon egy időben is hálnak meg. Az állatok' különböző tartósága főként nagyságuk' különbözősén alapúl.

24.

A' növények' oszthatósága.

Az előbbiekből kitetszik, hogy minden plántarész, melly rügyet tart, valami magában teljes lény, haszinate öszvefügg is az egészszel. A' plánták' nagy része tehát szétosztathatik rügyek v. ágak által. Mesterségi segélylyel olly viszonyokba lehet tenni a' rügyet, hogy anyjávali egybeköttetésre ne legyen szüksége. Mert minél fogva a' rügy v. ág a' törzsökkel öszvefügg, csak az, hogy táplálatot szivjon általa a' földből. Már ha ez egyenesen megeshetik, nincs szükség arra az öszvefüggésre. E' szerint a' fa annyi új fára osztathatik szét, a' hány rügye van.

Semmi ennek megfelelő az állatoknál nem létezik. Csak egyetlen egy seregnek van azzal annyi hasonlítása, hogy gyakran bizonytalanságba jő az ember, a' természetlánczbani igazi helyzete felett. Ez a' *habarcsok'* sereg (polypodes), olly állatoké, mellyek közül némelyeket meztelenül találunk, de nagyobb részöket hajlékony, plántaszabású csövekben (állatplánták), vagy kőnemű tömegekben (kláriszok), mellyek általuk természetdnek olly formán, mint a' csigák' héjai v. a' magasb állatok' beljében a' csontok. *Marsigli* fedezé fel 1703ban, hogy az akkor még köveknek tartott kristályokból kicsiny czérna alaku rügyek nőnek ki, mellyeknek hegyei virágszabású fonalkoszorúra ágaznak. Növényeknek is hi-

vék azon időtől kezdve a' klárizsokat, mint azelőtt köveknek tartották vala. *Peyssonnel* (1723) megmutatá, hogy virágkoszorujokban a' sűgárok valódi mozgással bírnak 's annál fogva ezen részek állatok. De ez a' vélemény nem fogadtaték el. 1740ben *Trembley* némelly édes vízben lakó habarniczákon számos jelenséget fedez fel, mellyek tökéletesen hasonlítanak a' növényországi jelenetekhez. Rűgyek által szaporodtak, eldarabolathattak, 's minden rész egy egész habarczczá nőhetett. Egyszersmind azt is észrevehék rajtok, hogy más állatkákat elfogtak 's elnyeltek. Ez által innét bizonytalanokká lettek, mellyik természeti lánczhoz sorozzák, 's azon alakokat, mellyek lágy burkoknál fogva inkább a' plántákhoz közeledtek, állatplántáknak (zoophyta), a' köveseket ellenben kőplántáknak (lythophyta) nevezék, mintegy középtesteknek tartva a' külön sorok közt.

Itteni megjegyzésünk részint a' habarniczák' oszthatóságát, részint rűgy- és ágsarjasztó tehetségüket illetendi.

Trembley egy habarczot (*hydra grisea*, *Gmel.*) ketté vágott, 's mindenikét egy egész habarczczá látta válni. A' felszáj, és tapogató koszorú mindenik darabon egész szájjá, 's egész koszorúvá nőtt. Ő ezen habarczokat aztán több részekre választá, sőt kis darabokra vagdalá, 's mindenik rész egy teljes habarczczá nőtt. Ezen próbák a' pontos *Rösel* 's a' pontatlan *Bory de St. Vincent*¹ által megújítottak 's követték, és ez utóbbi ezen kipótlódó tehetséget minden habarcznál maga által tapasztaltának állítja. Mi megvalljuk, hogy ezen tanubizonyosságokban nem vetjük teljes bizodalunkat, 's a' száj' elvágott tapogatóinak illy kiegészülését lehetetlennek tartjuk. Ha szinte a' *Rösel* tekintete mellette szól is, ne feledjük, mi könnyen ámit a' nagyító.

Hihetőbb azon állítás, hogy a' habarczok rűgyek által szaporodnak. A' természetnyomozók ugy írják le e' minőséget, hogy a' habarczok' törzsöke' külső olda-

¹ Dict. classique. Tome XIV. p. 178.

lán rügyek mutatkoznak, mellyek, ha az évszak kedvező 's nem igen hideg, eleinte ágakká nőnek; de csakhamar a' mint a' külön ágak' különböző életmútatványai-ból kisülni látszik, külön individuumokká válnak, és ezek ámbár eleinte a' közös törzsöknél fogva mind öszvefüggnek, végre mégis attól 's egymástól, mint mondják, elválnak, hogy más helyen megszegződjenek. Ha ellenben a' hideg meggátolná az illy kifejlést, a' rügyek fejletlen hullanak le a' törzsökről, hogy, mint a' plánták' hagymái, a' meleg' visszatértével új individuumokká alakuljanak.¹ Ezen a' plántákkal meglepő hasonlat miatt, nem különböztethetné meg az ember őket azoktól, ha azon egyetlen szabályhoz nem tartaná magát, melly kétséges esetekben e' kérdést eldönti, u. m. a' rokonságukhoz. A' habarczok' sora a' *sugáros állatokéhoz* csatlódik; ezek pedig kétségen kívül állatok; tehát a' habarczoknak is azoknak kell lenni. Hasonlólag a' mimosáknak is vannak az állatokkal közös minőségeik, p. mozgásuk, álmuk; de mivel soruk kétségtelen növényekhez csatlódik, amaz elszigetelt tulajdonokért még nem tétethetnek ált az állatországba.

25.

Évszakoctól függés.

Kiki megjegyezte klimánkban, hogy a' plántaélet évenként 's minden tavasszal megújul. Melegebb tartományokban is, hol a' levelek nem rendet tartva hullanak le, megvan ez a' változása a' plántaéletnek. Mert mindennütt van egy vagy keményebb hidegü, vagy nagyobb hévségü évszak, mely alatt a' plántaélet általjában felakad,

¹ Ez a' habarczok' szaporodásának legújabb előadása a' Dict. Classique' id. h., melly 1828ban Párizsban a' természet-historia' mostani fővárosában, nyomtatott. Melly bizonyossággal hiszi a' szerző, *Bory*' tárgyát kimerítettnek, kiveheti az ember a' következő ott előforduló kifejezésekből: „Il faut convenir, que la nature qui leur (à certaines personnes) revéla du premier coup unfaît échappé à la persévérance de *Trembley*, à *Réaumur*, à *Becker*, à *aus*, les traita en enfans gâtés.“

hogy aztán nagyobb erőre kapjon; 's az az évszak, melly a' magvak' földbeni csirázásának kedvez, a' fákon is új ágak' sarjazását elősegíti. Így a' plánták' szerkezetében is, növekedésök' évenkénti változását észrevehetni; 's ha az élőfák' nagyobb részinél a' mindenkori évi növekedés' határai öszve nem folynának, szintugy fel lehetne számítani az évenkénti kihajtásokon az élőfa' korát, mint azt a' törzsök fájának központu karikáiból kiolvashatni.

Ezzel tökéletesen egyező valamit az állatoknál nem találunk. Nőnek ők is az igaz, és annyiban függnek az évszakoktól, a' mennyiben a' táplálatot és szükséges meleget nem egyformán kapják; de növekedésök még sem foly rendes időszakonként. Az állat gyakran megfogy egy esztendőben, vékonyabb lesz, mint előbb vala, 's aztán más esztendőben ismét telik. Egy állat, élteben több ízben lehet vastag és vékony; de nem így a' fa. Ez még él, vastagodik.

Van csakugyan valami ennek megfelelni látszó az állatoknál. Valamint némelly fák télen megszűnnek élni, 's tavasszal új leveleket hajtanak; mások ellenben, még ugyanazon nembeliek is, leveleiket télen-ált megtartják: szintugy találatnak némi állatok, mellyek télen-ált álomforma kábulásban feküsznek, míg más állatok nincsenek illy változásnak alája vetve. Téli álomba eső állat nem sok van; a' melegvérűek közül csak néhány, hidegtartománybeli emlős tartozik ide; mert a' fecskék' téli álmát még vitatják. Nagyobb ellenben azon hidegvérű állatok' száma a' hideg tartományokban, mellyek a' telet elaluszszák, u. m. a' kétéltüké, némelly bogaraké, lágyférgéké, és férgéké. De valamint a' plántaéletre az a' befolyása van a' hévségnek meleg tartományokban, mi a' téli hidegnek hidegekben, ugy ott a' kétéltüeknél a' hőség merevenséget okoz, mint azt Humboldt Délamerika' pusztáin tapasztalá. Ezen észrevételeken kívül, mellyek szerint némi analogia van némelly időszi megmerevülésbe eső állatok 's azon fák között, mellyeknek élte időszakonként felakad, még más jelenség is mutatkozik

az állatoknál, mely a levelek' időszaki cserélődésének felel meg. Ez a szőr's toll' megváltozása a melegvérű állatoknál, 's a bőr' levetése a kétélűknél's aljasabb állatoknál (mutatio, mue). Mint a plánták' elevenségére szabott időre nézve nagyobb az ellenkezet hideg tartományokban mint melegekben, ugy az állatok is e' viszonyban vannak a' vetkezésökkel. Csak hideg tartományokban hányják el az emlősök szőröket bizonyos időben. A' madarak akkor vedlenek vagy cserélnek tollat, midőn fiaik csaknem megnőttek, valamint a' levelek akkor hullanak el, midőn a' gyümölcs éréshez közelít. A' zoológusok némelly madaraknál két izbeli évenkénti vedlést vesznek fel. De tévedésnek látszik előttünk, e' két vedlést meg nem különböztetni egymástól. Az, a' mely tavasszal's mindjárt a' párosodás után esik, a' virág' lehullásának; a' mely ősszel történik, a' levél' lehullásának felel meg. (L. az átalakulásokról szóló cikkelyt.)

A' kétélűk között csak a' gyíkok és kígyók hám-
lanak. A' bogaraknál is, a' pókneműeknél's cserepe-
seknél (crustacea) megvan ez a' bőrcserélés. De az állat-
tudósok nem ügyeltek eléggé ezen hámítás' különbségére,
valljon t. i. mindjárt párosodás után, vagy attól függet-
lenül esik-e; mi ezen jelenségnek nem egyarányú analo-
giát adna a' levelek' ama tűneményével. A' bogarakról
csakugyan tudva van, hogy a' hernyó több izben meg-
hámlik; ezen levélhullással egyező vedlésnek nincs sem-
mi köze a' burok' akkori levetésével, midőn a' hernyó-
báb imagová, tökéletes lepkévé válik, mint a' mi a' vi-
rágók' kifejlésével analóg.

Mind ezen megjegyzések tárgyunktól nem idege-
nek. Az életműszeres természet öszvéfűggő lánczot al-
kot. Ugyanazon törvények uralják minden alakjait, de
annyi végtelen árnyéklatokban, hogy az ember azon
alakzatokat mind külön törvényeknek vélné engedelmes-
kedni. A' természetnyomozás' legmagasb' célja, ezen
látzó különbözőésekbe egybeállítás' hozása.

26.

Keringési rendszer.

Az állatoknak középponti keringési rendszerök, szivők, van; a' plántáknak nincs. *Spallanzani* 's *Fontana* e' különbséget általánosnak 's legfontosabbnak tarták. De az aljabb állatok e' tekintetben közelednek lassan-lassan a' plántákhoz. Már a' bogaraknál nem kapni szívet. Mint *Carus* nem régiben fölfedezé, részletes keringés találtatik náluk, mint némelly növényeknél (chara). A' legaljabb állatoknál még kevésb nyoma van a' szivnek.

A' középponti nedvkeringés az állatoknál öszvefűgésben van a' szabad mozgással. Hogy helyből mozdulhassanak, magokkal kelle hordozhatni kifejlésök' alapját. Ez a' középponti rendszer nemcsak a' vér' keringéséhez van kötve, az egész állat' fejlődésében meg van az. Az idegrendszer' középlete az agyvelőben, a' lélekezésé a' tüdőben, a' tápláláté a' gyomorban 's a' tb. van.

27.

Táplálék' különbsége.

Az állatok életműszeres anyagokból élnek; a' plánták életműszeretlenekből. Ez a' különbség *Mirbel* és *J. E. Smith* által állítotott fel, mint főkénti.

Erre csak futólag azt jegyezzük meg, hogy a' felsőbb állatoknak is életműszeretlen táplálékot p. vizet kell magokhoz venni,¹ és hogy az alsóbbak e' tekintetben

¹ Az Orinoko-melléki Otomákok az év' bizonyos idején 2—3 hónapig, főként némi kövér földdel élnek; 's egyikök mintegy fontnyit eszik meg napjában. A' zérítók közti tartományokban ellenállhatlan vágyuk van az embereknek földet, nem csak lúgsóst, hanem kövér vájogot is enni. Magdolna folyó' mellékén az aszszonyok eszik azon agyagot, melyből edényeket készítek. Guinea parton a' Szerecsenek káuák (caouac) nevű sárga földet esznek. Martiniqueben 1751ben kénytelen vala a' kormány a' földnek mint élelemszernek árulását megtiltani. Jávában a' vájogot tánámpónak nevezett kicsiny veres pogácsákban eszik. Új Kálédoniában a' szalonna-követ eszik. Peruban a' mészföldet élelemszerül árulják a' piacon. — Ezek-

nagyon közel járnak a' plántákhoz. De nagyobb súlyu azon megjegyzés, hogy a' tökéletesb növények, szintugy mint a' tökéletes állatok nem élhetnek életműszeres eredetű táplálék u. m. senyvedt föld v. humus nélkül; ám-bár meg kell vallani, hogy ez az életműszeres táplálék messzebb van távozva életműszeres egyberakásától, mint az, mellyel az állatok élnek. Az ok azonban, mellyért a' plánták táplálata az állatokétól különböző, világosan az, hogy az elsőbbek földhöz szegződésöknél fogva nem válogathatnak, hanem be kell venniük a' táplálékot, a' millyent ott kapnak, hol történetből nőnek.

28.

A' táplálási 's lélekzési életműszerek' különbsége.

Az állatoknak gyomruk, 's ugyanazért szájuk és anus-uk van, mellyek a' plántákban fogyatkoznak. Az állatoknak *belső* lélekzési életműszereik, *tüdeik*; a' plántáknak *külsők*, *leveleik*, vannak. Hogy az állatoknak külön életműszerök van az eleség' eltartására, öszvefügg azon körülménnyel, hogy helyből mozdulásuknál v. vándorlásuknál nem találhatnak mindenütt élelmet. Annál nagyobb mennyiséget kell tehát abból magokba venniök. — A' növények ellenben helyekből nem mozdulván, megtalálják élelmöket ott a' hol nőnek, 's ezért nincs szükségök afféle tárházra. *Alston* edinburgi professor, *Linne'* ellenese, (1760) ezen ismertető jelt legfontosabbnak tartá. *Boerhave* így fejezi ki: az állatok táplálatukat belgyökerek (gyomor), a' plánták külsők által szívják be; 's jó kifejezést talált. Mert a' gyomor' rostjai, mellyek a' táplálatot beszívják, épen analogok a' plánták' gyökereivel.

Ezen másokkal egybefüggő ismertető jegy lassanként eltűnik az aljasabb állatoknál. A' habarczoknak 's az

ról bővebben olvashatni *Humboldt*nál. — Ha már olly földtömeget képzél az ember, mellyből a' gyomor' rostjai a' táplálatra szükséges elemeket kihuzhassák, könnyebben észreveszi a' plántagyökereknek 's az állati gyomor' rostjainak azonságát.

ázalék - állatkák' nagy részének nincs semmi gyomruk vagy szájuk, és semmi *anus*-uk, épen mint a' növényeknek.

Mivel az állatok' gyomra száját, azaz oly nyílást térszen fel, mellyen az eleség a' gyomorba jut, tehát azt mondták: az lenne a' különbség az állatok és plánták közt, hogy az elsőbbeknek csak *egy*, az utóbbiaknak *sok* szájuk van. De ez több mint egy tekintetben helytelen. Mindenek felett nem a' szájjal, hanem a' gyomorral kell a' plánták' beszívó életműveit összehasonlítani. E' felett a' nyílások' száma az állatoknál semmikép nem lényeges dolog. Fascioláknak két, tristemáknak három, rhizostomáknak számos nyílásaik vannak azonban a' két elsőbkek a' bélférgek' sergéhez, az utóbbiak a' méduzák' családjához tartoznak.

29.

Általakulás.

A' legérdekesebb, de legkevésbé felvett, állatokat plántáktól megkülönböztető bélyegeknél egyike, az ő nem egyiránt kimivelt átalakulásukban áll.

Általakulás (metamorphosis) alatt azt értjük, midőn azon egy életműszer más rendeltetést, a' bonczolati elemek' más elrakását és más működést kap. Itt fel kell tennünk annak tudását, hogy a' növénynek majd minden részei, bármely különbözőknek láttassanak és avatatlanoknak, két fő résznek — a' levélnek és rügynek — elváltozásai. A' helyett, hogy az élőfa eleinte csak eme' részeket fejt ki, végre egy nagyon mesterséges készület jelenik meg, *virág* név alatt, de a' melly nem egyéb elváltozott leveleknél és rügyeknél. Mindenki tudja, hogy virág a' zöld részeketől színragyogásában, jó illatjában és részei' öszvetételében különbözik. — Rendszerint azt hiszik, hogy ez a' jelenség csupán csak a' plántaországba tartozik; de szorosabb vizsgálással ugyanazon elváltozás' modjának fattyu jelenségeit állatoknál is találjuk.

A' legvilágosabb illy nemű jelenséget a' bogaraknál láthatni. A' hernyó úgy él mint a' törzsök, bőrét leveleti mint a' törzsök, elhullatja leveleit, 's nincsenek sza-

porító életműszerei, mint a' növénynek virágzás előtt. Végre kibúvik a' pillangó olly szindiszszel mint a' virág, szaporító életműszerekkel mint ez; mulékony 's nőszés után eltűnő mint a' virág.¹ A' hasonlat tökéletes. Már *Linne* figyelmezzé tett reá, 's a' természetphilosophusok méltán nevezik a' bogarakat repülő virágoknak.

A' bogarak 's növények közti ezen hasonlatnak oka abban fekszik, hogy amazok belső éltökre nézve szintúgy az évszakokhoz vannak kötve mint a' plánták. Minden virág csak kevés ideig él, akármelly tartós maga a' növény; így a' bogarak' imagoja is. Mind ketten csak egyetlen egyszer szaporíthatnak, holott a' többi állatok nagyobb részint egész éltökben megtartják e' tehetséget.

A' physiologia' tételeinek egyike sem értetett kevésbé meg, mint a' lények' általakulásokról tanítvány. Némelylek elszigetelt lett dolgot látnak benne, p. *Bory*,² 's azt tartják, hogy csak részek' levetésében áll. Mások végre, mint *Isid. St. Hilaire*,³ a' lények' általakulását öszvezavarják külső részeik' évenkénti időszaki felváltásával.

Mi azt tartjuk, hogy az általakulás általános jelenség az életműszeres természetben, noha, mint minden életműszeri jelenetek, inkább v. kevésbbé kitűnő, és néha eltűnik vagy ismeretlenné lesz.

Mi megkülönböztetjük az általakulást az évi változásoktól. Amaz csak szaporodás végett esik meg, 's más célra szolgáló elváltozásokat nem kell vele öszvevétni.

A' bogarakhoz legközelebb mutatkoznak e' tekintetben a' békák (batracinae). Ezek ugy támadnak mint halak, lábuk nincs, hanem a' helyett farkuk, 's tüdő he-

¹ Egyetlen egy példáját az ismételt szaporító tehetségnek, mit bogaragnál tudunk, a' méh adja. Az anyaméh vagy királyné, ugy hiszik, minden éven tojik, holott a' hímek v. herék odalesznek, mint a' virágok, mihelyt a' nőszés végbemegy. Megvalljuk azonban, hogy ezen lett dolgot, nem tartjuk egészen tisztába hozottnak.

² Dict. Class. X. p. 161.

³ Dict. Class. art. mue.

lyett kopótyúik. Akkor a' növényországból élnek 's hosszú tekerceses belső részeik vannak. De mire szaporadniok kell, teljes elváltozás megy véghez rajtok. Rövid belső részeket kapnak, állat-eleséggel élnek, négy lábat kapnak, farkukat elvesztik, 's elhulló kopótyúik helyett belső tüdőt nyernek. Nemesak békaalak lép a' halalak' helyébe, hanem a' részek' rendeltetése 's természete is elváltozik.

A' felsőbb állatoknál a' tojásbani kifejlésökben vélték analogiát találni az aljasabb állatok' ama' jelenségeivel. ¹ De a' magzat' változásai más szakaszba tartozóknak látszanak.

A' madarak párzásuk' idején ragyogóbb tollakat, 's kimivelt éneket kapnak; melly két disz eltűnik, mihelyt a' párzás' ideje elmúlt. Ez a' változás, melly (megjegyezni való) különösen a' hímen történik, a' magbéli állatocskákról legújabb nyomozások szerint, a' szaporító életműszerek' belső változásától kísértetik, de a' melly nem tart tovább mint maga a' párzás' ideje. Amaz állatkák t. i. időszakonként eltűnnek, mint a' magpor a' plántáknál. Hogy az illy változás tökéletesen a' növényeknél azon változásnak felel meg, midőn leveleik virágokká' válnak, *előttünk* nem látszik kétségesnek.

Az emlősöknél sincs hiányuk olly jeleneteknek; mellyeket a' madarokról idézettekkel egy sorba kell tenni. A' párzási tehetség' eljöttével új részek fejlenek, mellyek azért nem nézethetnek épen magánálló életműszereknek. Így fejlődnek ki azon időtájban a' kérődző állatok' szarvai. ²

Legmegjegyzésre méltóbbak, a' madarak' párzás-idei változásaikkal egyezés' tekintetében, a' szarvasok' családjához tartozó állatok' szarvai. A' nőtényeknek rendszertint nincs szarvuk. A' himek' szarva minden éven

¹ Is. St. Hilaire art. mue. Dict. XI. p. 279.

² *Desmoulins* igyekezék megbizonyítani, hogy az állatok' szarvai nem egyebek öszvenőtt szőrből álló alakzatoknál. Lásd azt. Corne. Dict. Class. IV. Nevezetes egyébiránt, hogy csak azon állatok kapnak szarvat, mellyeknek szemfogaik nincsenek.

mással cserélődik fel, 's lehullása a' párzasi időszakhoz szabúl, mint a' himek' tollazatjáé a' madaraknál.

Azonhan nem akarjuk ezen analogiát a' többi állatoknál fel az emberig üzni, hol az emberkor új részek' hozzájárulása nélkül olly világos külső jelek által ismerzik a' már meglévők' változásában.¹ Az idézettek elégségesek áltáttatni, hogy a' plánták' részeinek virággá alakulásokkori változása koránt sem elszigetelt lett dolog, hanem az egész életműszeres természetben talál neki megfelelő jelenetet; csakugyan nem kell azt a' kül takaró' időszaki cserélődésével öszvevétni, mint a' melly inkább a' levelek' időszaki lehullásával egyenlíthető.

30.

Érzés, érzési életműszerek, és idegrendszer.

Majd minden időben, 's különösen *Linné* 's *Buffon* tekintetére, legbélyegzőbbnek az érzés' *hiányát* nézték a' növényeknek plántáktól megkülönböztetésire. De mivel az érzés ollyas valami, mellynek fokáról 's tehát léteéről is senki másban magán kívül nem ítéltet, világos, hogy ez a' különbség mindenek közt a' legingékonyabb. A' bogárgyűjtők is erősítik, hogy a' tön hetekig élő bogarak nem birnak érzéssel; és hihető is, hogy az állatok' egész sorfolyama végtelen csekély fokban bírja azon tulajdont, melly az embernél olly bámitó magasságra emeltetett; az *éldelést* t. i. 's a' *szenvedést*; olly minőségeket, mellyekről senki sem tudja megmondani, tulajdonkép miben állanak. Más természetnyomozók szintül hívek, hogy a' plánták is birnak érzéssel, p. o. *Smith*.

De e' kérdésnél az *ézés* alatt nemcsak éldelés és szenvedés' tehetségét érték, hanem külbnyomatok' felvételének tehetségét is, mi egészen más, és inkább ábrázoló vagy szemléelő erőnek kellene neveztetnie.

¹ Certum est, genitalia animalis foeminei non esse nisi metamorphosin ejusdem organi in animali masculino, ut stamen et pistillum in flore, non origine diversa organa sunt, sed eadem organa diversae metamorphoseos.

Hogy ezen állatcharakternek, az érzésnek, több há-
tározottságot adjanak, azon életmű által bélyegezték,
mellyben a' jelenet nyilatkozik, 's ennél fogva mondták:
az állatoknak idegeik vannak, a' plántáknak nincsenek.
Bonnet vala az első, ki felvette, hogy minden állatnak
idegrendszere van, 's minden plántának a' nélkül kell
lenni. Azonban későbbi vizsgálások az idegeknek sem-
mi nyomát nem lelheték fel az aljabb állatoknál, p. áza-
lékférgeknél, habarczoknál, méduzáknál és béléférgeknél.
De mivel közéről rokonos családoknál eltűnő idegrend-
szert találtak, nem hiszszük, hogy ama' hiány az állator-
szág' ezen caractere' általánosságának ártson. Érzés,
felfogás, és idegrendszer' hiányát ellenben általános ere-
jü bélyegeknak tartják a' növényekre nézve, ha szinte
Dutrochet még nálok is hitte nyomait találni némi ideg-
állománynak, melly különösen az érzékes plántáknál
fölfedezhető.

31.

Mozgás. Izmok. Öszvehuzódás. Akarat.

Mint életműszerezet' characterét tekintve, azon vi-
szonyban van a' mozgás is, miben az érzés. Az állatok
mozgatják részeiket, a' plánták nem. A' mozgás izmok
által esik meg. Az izmok' mozoghatósága öszvehuzódá-
suktól függ. Mind ez hibázik a' növényeknél. *Boerhave*
az állatok' egyetlen egy látható characterét mozoghatosá-
gukban helyezé; *Lamarck* a' belső részek' öszvehuzódásá-
ban; 's mindketten megtaláltnak hívék a' két életműsze-
res országok közti korlátot.

Az állattudósok csakhamar fölfedezék, hogy az ál-
latok' ezen mozoghatósága különböző fajaiknál kisebb-
dik. Mi azt a' kivetkezést huzzuk belőle, hogy lehetnek
állatok, mellyek' mozoghatósága végtelen csekély, az-
az = 0; 's ugy is van az a' valóságban. A' spongyiák
's némelly ázalékosok is, p. cyclops lunula, nem mozog-
nak, 's még is irányzatuk v. rokonságuk' erejénél fogva
állatok. Nem lehet azonban tagadni, hogy a' mozgás
legáltalánosabb minősége az állatoknak. De az kül mi-

nőség, 's tehát egy lényegesb belsőt teszen fel, és némelly plánták is képesek részeiket mozgatni. — Későbbre kapunk alkalmat mind az érzelékes plántákról, mind az ingerelhetőkről, mint *hedysarum gyrans*, 's végre a' frustuliákról 's oscillatoriákról szólni.

Nevezetes jelenség némelly algák' termése, mellyeknek magvai állati mozgást kapnak.¹ Ezen tűneményről különböző módon ítélték. Az ifjabb *Nees v. Eсенbeck* későbbre ugy találá, hogy a' mohok' hímekhez' hasonlító gombocskáiban lévő szemecskék szabad mozgást kapnak, midőn burkaikból, hová zárva valának, kiszabadúlnak.² 'S végre *Brown* észrevette, hogy nemcsak mindenféle hímpor, hanem a' természetben minden legapróbb részecskék illy mozgást kapnak, mihelyt az általok alkotott testteli öszvefűgésök felbontatik.

Ezen észrevételek bizonyítják, hogy egy belső indítványból származó mozgás nem olly mi, mi az állatországot kirekesztőleg illetné, hanem a' mi valójában a' plántaországban, sőt az életműszeretlen természetben is feltalálatik. A' szokott nézet szerint tehát ezen testek közt minden korlátnak el kellene tűnni; de a' philosophálás' ezen modjától, t. i. hogy szüntelen a' testek közti határokat nyomozza, egykor csukugyan is vissza kell térni a' másikra, ellenbetetre, mi szerint a' régiektől felvett természeti törvényhez képest: *natura non facit saltus*, minden korlátnak el kell tűnni.

Átlátván, hogy az állatok' mozgása minden esetre némi belső minőséget teszen fel, természetesen a' mozgás' életműszerében, az izmokban, keresék ezt a' természetvizsgálók. De ez az ok nem ér olly messze, mint a' jelenet. Habarczoknál, ázalékférgeknél, sugáros állatoknál, mozgásuk' daczára, semmi izmokat nem találhattak, 's még a' gerincz- v. forgó-csontokkal felruhá-

¹ *Agardh* de metamorphosi algarum, et Icones algarum europ. t. 15.

² *Meyer* még a' filix fajok' magképeit (sporidia) is erősi, hogy mozogni látta. Bot. Zeit. 1828. p. 159.

zott állatokon is vannak életműszerek, mellyek mozoghatnak, de izmokat nem foglalnak magokban, p. a' pulyka' felső orrán lévő husos csucsorodás, 's minden kifeszülhető (erectilis) részek. Azon kívül megjegyzésre méltó, hogy, holott a' mozgást azért tartják állati természet' bizonyosságának, mivel szabad akaratot teszen fel, egész izom rendszer létez náluk, mellyel az akarat kevéssé v. épen nem bír; ilyenek a' léleklző életművek, a' szív, a' belrészek. A' mozgás' mind e' két nemének van megfelelő a' plántáknál. A' mimosák' mozdulása az állatok' önkényi izommozgásával analóg; a' hedysarum gyransé ezeknek önkénytelen mozgásához hasonlít.

A' tulajdon, minél fogva az izmok a' mozgást véghezviszik, az ő összehúzódásuk, 's olly tulajdona az állati életműveknek, mellyet *Lamarck* 's más újabb természetnyomozók (többek között *Bourdon*, *de Haan*, *Rudolphi*, *Schweigger*) azokat a' plántáktól legtisztábban megkülönböztető jegynek tartanak. *Haller* e' tulajdont izgathatóságnak nevezé (mi csakugyan plántáknak is van); mások, p. *Bourdon*, myotilitasnak¹ nevezték. Olly egészen azonban nem tagadhatjuk el a' plántáktól e' tulajdont,² mivel mozgásuk máskép nem gondolható, 's az érzelékes plánták' csuklóiban könnyen észrevehető is. Sőt *Dutrochet* azt is törekvék bém bizonyítani, hogy ezen esetben az összehúzódás mindkét életműszerezetben ugyan az.³ Nevezetes próbáinál fogva ugy találta, hogy savak és lúgsók az állati izmokra 's a' mimosák' izeibeli sejtszövetre teljesen egyenlő hatással vannak, 's tehát ezen izeket valódi izmoknak lehet tartani.

¹ Ettől: mys = izom, izomhatóságnak mondhatnók.

² *Lamarck* tagadja az összehúzódást, vagy a' mit mások izgathatóságnak neveznek, a' plántáknál. Az érzikék' mozgásai az ő nézete szerint csak a' részek' megernyedéséből (détente) erednek, mi a' nedvek' elpárolásából származik. Ezt a' vélelment megczáfolja *Dutrochet*: Rech. anat. sur la struct. végét. p. 227.

³ *Dutrochet* Rech. anat. p. 193:

Bármelly bajba hozza ez észrevétel ama' természetnyomozókat, kik a' természet' törvényeiben logikai korlátolást keresnek, nekünk szintolly kevésbé látszik rendkívülinek. Még ha azt lehetne megmutatni, mit a' sokaság, szintől csalatva, hiszen, 's a' mit a' nem könnyen hívő *Smith* vél, hogy a' mimosa valóban érzéssel bír, mint mozgással; mi azért mégsem számlálnók az állatokhoz; mert a' növényi irányzat csakugyan az uralkodó nála. Az állatok közt növény, a' plánták közt állati alakokat fogunk találni, a' nélkül, hogy ezeknek a' természet' lánczabeli igazi helyzete iránt legkisebbé is tévedésbe jőnénk.

A' részek' mozgathatása' tehetségétől meg kell különböztetni ama' sokkal kevésbbé általános minőséget, a' helyváltoztatást (locomotivitas). Ez természet szerint hibázik a' plántáknál, mellyek gyökereiknél fogva földhöz vannak szegezve. Ez a' minőség vala az tulajdonkép, mellyet némi régiebb természetvizsgálók (*Boerhave*, *Jungius*, *Ludwig*) a' plánta' lényeges bélyegzőjének tartának; e' meggyőződéstől az újabb időben megváltak, észrevéven, mi sok plánta nincs helybe szegezve (p. nagy számu algák), mi sokan élhetnek továbbá hosszas ideig földhöz szegzés nélkül (hagymás növények, és különösen aërides, így a' vízbe tett plánták), 's végre milly sok állat van egy helyhez növe (állatplánták, klárizsok, néhány csiga).

Az állati mozgás *akaratot* tesz fel, a' növényi csak külső ingert; de az akarat szint olyan valami, mint az érzés, miről másnál csak következtetésnél fogva ítéltünk, és mikor a' *mimosa* veszély' közelítésire leveleivel betakarózik, meg vagyunk győződve, hogy semmit sem tud róla; de többet a' csigáról sem tudhatunk, midőn hasonló esetben héjjával betakarózik. Ezzel nem egyebet akarunk mondani, hanem hogy a' *mimosa*' mozgása belső okfejére nézve is analóg az állatok' mozgásával, ha szinte ezen okfő a' fejlődés' minden fokait átfutva a' *mimosánál* leggyengébben, az állatnál már erős-

ben, és az embernél legnagyobb erejében van is ki-nyomva.

32.

Külrészek' múlandósága.

Hedwig adá legelébb fontos különbségül a' plánták és állatok közt, hogy ezek szaporító életműveiket szüntelen megtartják, amazok pedig csak egyetlen egyszer élnek velök. De a' plántarészek' ezen minőségének még sokkal általánosabb kiterjedést lehet adni; mert nem csak a' virág' részei hullanak le évenként, hanem a' levelek vagy lehellés' életművei is azon törvény alá vettettek. Ama' különbség kétségkívül fontos; de részi-nt nem az egész növényországgal közösek azon részek, mellyeket *Hedwig* szaporító életműszereknek nevez, vagyis a' virág; a' lopvanószó növényeknek t. i. nincsenek virágaik; részi-nt a' plántáknak ez a' tulajdona, mi szerint részeiket évenként megújítják, egy mást, már említettet, teszen fel, azt a' minőséget t. i. hogy szüntelen tovább nőnek új részekben, míg növésök a' gyümölcsben bevégeződik. — E' mellett még meg kell jegyez-nünk, hogy a' bogarak szintazon tulajdonnal birnak, mivel a' plánták, 's csak egyetlen egyszer szaporítanak; 's mi általjában a' bogarakat olly növényi kivételeknek nézzük az állatok közt, minők az érzikék és oscillato-riák a' növények közt.

33.

Kétneműség (hermaphroditismus).

Az állatoknál a' diclinismust, nemek' külön vált-ságát, a' plántáknál a' hermaphroditismust, nemek' együttlétét találjuk. Ez a' különbség természetes követ-kezése az állatok' helyből mozdulhatóságának, 's a' plán-ták' ebbeli tehetlenségének.

Kivétel azonban mindenik országban ugyan sok van. De a' diclinismus főként az aljasabb növényeknél, a' hermaphroditismus az aljasb állatoknál van divatban.

34.

Test' állása.

Az állatoknak vizirányos, a' növényeknek tetőirányos állásuk van. Oka természet szerint az egyiknek mozoghatósága, 's a' másoknak mozdulatlansága; az állatok' azon természete, mi szerint élelmüket a' föld' színén keresik, 's a' plánták' természete, mellynél fogva azt a' földben és levegőben találják. Az állatok földszint mozgandók lévén, testöknek is azon irányzatnak kell lenni, 's a' plántáknak mint világosság-, lég-, 's vízből táplálандóknak olly irányzatot kelle kapni, melly ezen anyagok' magához-vételét a' lehetőségig könnyítse.

Kivételek a' törvény alól kevésbbé számosak az állat-, mint a' plánta-országban. Csak a' helyhez szegzett állatoknak, p. az állatplántáknak, van tetőirányos állásuk, 's aztán az embernek. Az elsőeknek egyazon okból a' plántákkal; az embernek azért, mivel nincs arra kárhóztatva, hogy éltét csak a' föld színéhez kösse.

A' plánták tetőirányzatukból csak akkor hajlanak el, midőn törzsökük igen gyenge. De ezen esetben gyakran adott a' természet nekik eszközt felegyenesedésökre, p. más plánták körüli tekeredés által.

35.

Részek' kettőssége.

Az állatoknak méregyenes (synmetriás) alkotásuk van, kettőzött részeik, jobbuk és baluk; mi mind hibázik a' plántáknál. Már az elébbieken említettük, hogy az életműszerei élet' életműszerei az állati testben méregyenetlenül és egyenként vannak helyezve; az érzéki életéi ellenben méregyennel és párjával. Ez a' tulajdon az itt emlegetett természet szerint egybefüggésben van; de az is következik belőle, hogy az állat-character annál kevésbbé tűnik ki a' külidomban, minél inkább fogy az állatok' sorsfolyamában az érzéki élet. A' sugáros állatok' 's habarczok' részei körben állanak, mint a' plántákéi. Sőt a' halak közt is találatnak család-

dök, mellyeknél minden méregyenetlenül van helyezve, p. a' felszeg úszóknál (pleuronectes). Vannak ellenben méregyenes alkotásu növények is: az *ajkasok*, 's majd minden ellenes levelü plánták, harasztok 's a' tb. A' nedvek' keringése a' *Charáknál* jobbról megy fel- és balról lefelé 's t. ef. Ez a' character tehát ámbár nem alaptalan, tetemes megszorításokat szenved. — A' részek' kettőssége összefügg a' test' vizirányos állásával; 's a' tetőirányos állásu állatoknál, p. az állatplántáknál, a' részek, vagy mint a' plánták' virágai, sugárosok, vagy mint a' plántágok, váltogatók, nem pedig a' kettősség' szabálya szerint szerkeztettek. A' növényeknél ellenben mind azon részek, mellyek már egyenetlenül, 's nem a' szártetőn ülnek, rendszerint a' kettősség' törvényéhez szabják magokat. Így minden levél magában véve csaknem méregyenes. A' nem felálló, hanem a' láthatár felé forduló virágok gyakran olyanok, mit a' rendszeralkotók szabálytalannak neveznek, ámbár az a' szabálytalanság épen abban áll, hogy méregyenesen kettőzött részeikj vannak; példák a' *lárvasók* (personatae), *ajkasok*, *pillangósok* 's m.

36.

Az életműszerek' szerkezete és mineműsége.

Már említettük, hogy az állatoknak vannak életműrendszereik, mellyek nélkül a' plánták szükölködnek, u. m. ideg- és izomrendszerek. Szerkezetök' leg egyszerűbb elemei is nagy mértékben különböznek. Nyálkás, szívós szövet az állatoknál; hólyag nemű, összeforradt sejtekből álló, törékeny szövet a' növényeknél, valóban inkább elkülönzik őket, mint rendszerint tartják; 's még azon életműszerezetek is, mellyeknek helye iránt mozoghatóságuk miatt kétségeskednek, p. az oscillatoriak és frustuliák, sejtes és törékeny alkotásukért a' plántákhoz számítatnak. *Rudolphi* e' különbséget bonczolási tekintetben lényegesnek tartja. Azonban nem tagadhatni, hogy több ázalékférgek, mozgoghatóságuk mellett is, törékeny szövetűek, 's a'

gombáknak, melyeket *Rudolphi* nem számít a' plántákhoz, nyálkás szövetök van; úgy hogy a' characteret szintolly kevésbé találjuk kivételektől szabadnak, mint a' többieket.

37.

Chemiai mineműség.

Igy megcsalatra várakozásukban egy állandóul kiszabott bélyegét találhatni a' plántáknak és állatoknak, végre a' különmemű chemiai öszvetételben reménylik fölfedezni azt a' természetnyomozók. Találának is illy különbséget, mióta a' chemia új pályára lépett. Már rég megjegyezték vala, hogy állati részek égéskor, mint rothadáskor egészen más kedvetlen szagot fejtenek ki, mint a' növények. *Smith* az elégészkori szagot a' legbiztosabb próbának adja ki megítélésére annak, állat vagy plántaországához számítassék-e valamelly test. Azután úgy találák a' chemicusok, hogy az életműszeres természetet alkotó négy anyag közül a' fojtóanyag az állatoknál, a' szénanyag a' plántáknál hatalmasb. *Sprengel* e' bélyegző jegyet legfontosabbnak ítéli; mihez az is járul, hogy az egyes alkotó részek az állatoknál négyével, a' növényeknél hármával vannak egyesülve.

Hasonló módon az életműszeretek által termett földnemekben is hívék bizonyosságát találhatni természetök' különbségének. Azt tarták p. hogy az állatok életfolytuk által meszet, a' plánták kovacs földet teremnek. Sőt valának természetvizsgálók, kik kivék, hogy a' földöni mészhegyek csupán az állatországból vevék eredetöket. Csontok, csigahéj, tojashéj 's eff. főként meszet tartanak, valamint a' növények' felbörében sőt nedveikben is kovacs földet találni. Fenmarada ugyan az a' kérdés: valljon nem a' táplálásukra fordított szerből veszik-e ezen anyagokat az organismusok; csakugyan a' *Vanquelin*'s más természetnyomozók által tett próbák életműszeretbeli eredeti termésök mellett látszanak szólni.

Bármelly érdekesek is magokban ezen nyomozások, mégsem remélhetjük biztos következésre jutni általuk a' két természetország' korlátja felett. A' növények is természetnek meszet, és kovacs földtermésök' általánoságát nem is próbálák megmutatni. A' többi chemiai különbség hasonlókép sűrű kivételeket szenved.

38.

Az életkefő' különbsége.

Az életműszeres testek' életfolyomának vizsgálása, vagy a' biologia még egy az eddigieknél mélyebben fekvő különbséget ad előnkbe. Ez az, melly az ő illető életkefők közt találtatik. A' növények egy külvilági, szüntelenül ható erőtől függenek. Életkefők kivülötök létez. A' nap' rokonai ők, mellynek igenleges vagy nemleges behatása különböző, és egymást folyvást felváltó műfolyamot (processus) okoz bennök. Az éji műfolyama nemcsak a' magnak, hanem a' plánta' minden küll életműszereinek csirázását; a' nappali kikelésit műveli. A' növény' évi élte a' nap' évi pályájávali egyközűség (parallelismus). Tavasszal minden csirázik, nyárban minden kikél és nő, őszszel minden érik, a' fa szintugy mint a' mag, a' gyökér épen uggy, mint a' hagyma vagy a' kolompér. Az évszakok' befolyása külön-külön minden 24 órában ismétlődik rövidebb műfolyamban a' nappal és éjjel' behatása által, minél fogva a' plánta és részei ezen időszakokban is váltogatva csiráznak és kikelnek. A' nap' erejének egymértékletű tartásából magyarázható a' plánták' csendes, állandó, nyugalmas, egy arányulag fejlődő élte, 's az ő minden más földi dolgokéval ellenkező különös ösztönük, a' föld közép pontjától épen olly egyenes vonalban felfelé törekedni, mint a' milly egyenes irányban minden más dolog lefelé siet. Ebből az a' sajátságuk is, mi szerint a' lehetőségig nagy terjedékben igyekeznek kiterülni a' világosság' üregeiben, holott minden más testnek viszont a' lehető legnagyobb alapzat kell alfelül, hogy nyugtában maradhasson. Egy 100 évű fa,

mellynek ágain évenként öt rügy és levél támadott volna, ha ezeket némi kül és történetes erőszak el ne rontsa, leveleivel, (egy-egy négyszeg hüvelykre számítva ezeket) nagyobb területet elfedhetne, mint a' földgömb' felszine. A' roppant levélsúpot tartó törzsök ellenben sokszor felette csekély. Egy pálma' törzsöke, melly 200 lábnyi magasságra érhet, nem vastagabb fél vagy egész lábnyinál.¹

Egészen máskép az állatoknál. Ezek semmi kül és állandó erőttől nem függnék, hanem belső, bennök lakó életokfővel, mellyet értelmességnek nevezünk, vannak felruházva. Ez az, a' minek éltöket fen kell tartani. A' növényeknek nincs szükségök semmit tudni, semmit ismerni, csak a' nap' behatását; ehhez ragaszkodnak, ugy élnek és tenyésznek. A' nap gondoskodik helyettök; elvonja magát éjjelre tőlük, hogy árnyékban nyúgódjanak, (mert alszanak a' növények is); ad nekik esőt és harmatot, mikor kell, ad villanyt, savító és szénsav-gázt, világot és meleget. Nem kell semmiről gondoskodniok, gondoskodik a' nap érettök. Az állatok ellenben más erővel birnak fentartásuk' feltételéül, olly erővel, melly bennök lakik. Az értelmesség, a' nap helyett szolgál nekik. Ez által látnak, hallanak, megismerik: mi hasznos vagy ártalmas nekik; 's ha méltán bámuljuk, miként gondoskodik a' nap' ereje iszonyu messzeségről a' növényekre, bizony nem kevésbbé csudára méltó az állatok' tehetsége, minél fogva szemökkel távulról a' testek' alakjait felveszik, fülökkel azoknak minden sebes' változásait, ama' leirha-

¹ Calamus Rotang, egy pálmanem, a' mint mondják, egy hüvelyk vastagság mellett 900 rőf magasságra nő. A' kókusz pálmák az erdők felett magosra kinyulnak, 's a' többi fák' csúpjaira ültetett emeletes ligetet képeznek. — A' viaszpálma 200, *mauritia* 100, a' káposztapálma 120 lábnyira nő, csak 8 hüvelyk vastagságu törzsökkel. Sok más élőfának iszonyu magossága, 's ahhoz képest vékony törzsöke van. Egy alga az oceanban, a' *macrocystis pyrifera*, 500 — 1500 lábnyi hosszu, törzsöke azonban nem vastagabb egy erős sinórnál.

tatlan valami, a' hang, által, melly csak életműszerességünkben, 's nem a' természetben létez, megérik. A' látás' sugárai, a' hallás' hangzatai által az állatok' értelmessége viszonyban van a' távol tárgyakkal, ezeknek egy részével pedig a' belérzék által, melly távol dolgokat sem látás, sem hallás, hanem emlékezet és sejdítés vagy közvetlen tudás és ösztön által veszen észre. Innen az ő nyugtalan, izgó, mintegy hallható életmódjok, elé- és hátralépdelésben fejlődő testök, alkotásuknak középlő mineműségü 's egy tömegbeni növekedésök.

Ezen alapra támaszkodának a' népek gyermekkorukban, midőn az állatoknak lelkét v. szellemet tulajdonítának, 's a' napot istennek nézék, 's mivel láták, hogy nap nélkül az egész élő természet kihalna, semmi sem természetesebb mint ama' felvétel. Midőn az emberek a' természet' bővebb ismerete által azon tudományra jutának, hogy a' nap csak egy világtest, elfelejték ezen világtestnek az élethezi viszonyát, és befolyását csak a' föld' mozgására való mechanikai hatásában keresék.

Ideje megismernünk, hogy a' növényország 's ennek minden általános jelenetei nem egyéb, mint egy, a' növényeket, sőt a' földön kívül helyezett világtest' földünkhözi viszonyának 's hatásának hű kifejezése. Földgömbünknek nemcsak futását igazgatja a' nap, hanem elevenné 's életműszeressé is teszi azt. Ebből megmagyarázhatjuk azon sajátság' faganatját is, hogy a' földnek eclipticája szegletet formál az egyenlítővel, 's hogy a' föld, nap körüli keringése közben egyszersmind bizonyos időszakban tengelye körül is forog. Az első által csak az évszakok származhatnak, az utóbbi által csak a' nap, és éj; 's mind a' kettő feltétele a' plántaéletnek. Látjuk azonban, melly nagy különbséget okoz a' nap' különböző állása a' növényindividuumok 's családok' caractereiben a' föld' zonáiban. Ennél fogva sejtethjük azt is, hogy más világtestekben, mellyeknek keringése 's forgása más arányban vannak

mint a' földé, a' növényországoknak is egészen különböző alakunak kell lenni, 's csupán az által új állapotok okoztatnak az életműszeretek' mineműségceiben, mellyek más világtesteket új sorfolyamokban diszesítnek, új természeteket alkotnak, 's a' végetlenül teremtő erőnek számtalan új tervekre adnak alkalmat.

39.

Elmélkedések.

Az állatok 's plánták' különbözőzésinek itt próbált előadása mutatja, hogy köztök élesen kiszabott korlátot találni nem lehet. Azonban nem következtetjük azt, a' mit abból szoktak, hogy plánták és állatok nem lennének lényegesen különbözők. Különbözők ők bizonyára, mint irányzatok, mint eszmék, mellyeket a' természet minden árnyéklatokban 's minden fokokban létesíteni igyekezett. De mivel irányzatok és igyekezetek, az is következik, hogy fokoknak kell lenni, mellyekben a' bélyeg inkább vagy kevésbé eltűnik, 's olyanoknak, mellyekben ez az emberi szemre 's értelemre nézve nem létez.

Akár a' most, ámbár helytelenül, félrevetett végoki philosophiából induljunk ki, akár csak egy tarka képnek nézzük a' természetet: úgy találandjuk, hogy az egész anyagi teremtésnek négyszeres cél' valósítása az alapja: a' *különbfeleségé*, az *egységé*, a' *szépségé*, és a' *tökéletességé*. De mivel a' szépség és tökély nem állhatnak meg különbféleség és egység nélkül; tehát a' két elsőt a' két utóbbi alá rendeltnek nézhetjük, azaz: a' természet a' különbféleség és egység' előhozásában, szépségben és tökélyben vala kifejlendő, v. szépségre és tökélyre emelkedendő. A' két utóbbi az irányzatot és igyekezetet, a' két első az eszközöket fejezik ki. Azt is találjuk továbbá, hogy az egész anyagi világban semmi erkölcsi cél, semmi *igazság*, akármi módon is, a' teremtés' tervében nem volt. Az egész aljasabb természetben gyakran a' kegyetlenség és erő' törvénye uralkodik. Az erdőkben a' vérengző állatok korlátlan uraságot folytatnak, egyik

természeti test, ugy látszik, csak arra való, hogy a' másikkal taplálatul szolgáljon. Ezen látszólag olly vad törvény onnan magyarázható, hogy ezen egész aljas természetben az elnyomottaknál szintugy mint az elnyomók-nál az erkölcsi fogalmak kevés erővel bírnak, 's ennél fogva az élet' érzése szinte = 0. Csak az emberrel kezdődik fentebb természet, hol az erkölcsi fogalmak nagyobb súlyt kapnak, 's azon különbféleséget, mellyet az életműszeres természetben erkölcsiség' viszonyán kívül találunk, ugyanazon különbféleséget kapjuk az ember' természetében is, mihelyt erkölcsi törvények járulnak oda; így p. intézeteiben 's családi, nevelési és társasági viszonyaiban, egy magasb értelmi világban részvételben, a' halhatlanság' reménylésében, a' dolgok' okai' egybefüggése' kinyomozásának vágyában, 's ennél fogva egy olly természetben, mellynek hasonlókép szépség és tökéletesség, ámbár másnemű 's felsőbb rendű, a' célja.

Legfőbb bölcsesség abban nyilatkozik, midőn az alkotó erő a' legegyszerűbb, lehető legkisebb eszközöket választja, hogy sehol erőt ne pazaroljon. A' természet' minden alakzatainak tehát a' lehető legfőbb egyszerűség az alaprajza. Életműszerek' *legcsekélyebb* számával legnagyobb *különbféleséget* alkotni, fő tulajdona tehát az életműszerei természetnek.

E' szerint, ugy véljük, az életműszeres természetnek minden jelenségeit a' fentebbi négy czélből kell ki magyarázni, mellyek szüntelen egymásrai 's egymás közötti viszonyhatásban, külön alakok' végtelen sokaságát alkotják, mellyek közül hol egyik, hol másik bír nagyobb súlylyal, még pedig minden lépcsőzetekben. Majd különbféleséget, majd a' különbféleségnek egységei vizsgáléptét, majd a' szépséget, majd az eszköz és cél közti legtökéletesb összveillést akarta a' természet az által alakban kifejezni.

Még az életműszerezet is ezen *különbféleség'* és *egység'* terméke, 's következőleg általjában épen azon czélok léte' feltételei. Olly életműszerezetek' sorfolyamat előállítani, mellyek halkan 's minden lépcsőzeteken emelkedjenek

szépségre 's tökélyre, ez az alsóbb teremtés' kinézése, hogy a' felsőbbhez közeledjék, vele öszvefüggő egészet alkosson 's a' felsőbbet is lehetővé tegye. Mert *különb-féleség* nem létezhetnék emberi intézetekben, ha nem volna meg már az altermészetben; tökéletesség nem volna található az embernél, ha annak alsóbb fokai már alatta nem találtathatnának.

Ezen különbféleség' legaljasb kifejezése természetesen az volna, melly a' felsőbbnek alapjául, feltételül szolgálhatna. Öszvetalálkozó kűl és idegen erők' hatásának következtetései, a' mennyiben ezek állandó alakokban megmaradhatnak, vagy az, a' mit *ásványoknak* nevezünk, alapot tesznek. Illy öszvetételek számtalan sokasággal vannak. Alkotásukra nem kívántatik egyéb, csak chaos v. anyag, és ható erő. Ezek teszik a' teremtés' *alapszátját*. De a' teremtő erő' célja vala egy felsőbb nemű alakot idomítani, földit ugyan, de a' földfelettihez lehetségig közelítőt; ezen alak az *ember*. Az ásványok és az ember közt a' távolság iszonyu vala. E' hézagot az emberhez közelítő lények' minden lépcsőzeteivel kitölteni volt második feladatja a' teremtésnek. Az ember' fogalmával az *önállóság'* fogalma is meg vala adva, 's ezzel az *élet'* fogalma.

Az élet önállásu hatóságot teszen fel, de a' melly egyszersmind a' kültermészet' erőtől és hatóságaitól is függ, v. a' melly a' kültermészettel viszonyhatásban áll. Ezen általános fogalom szerint alkotni egy testet a' teremtés' tervének első szakasza vala. Egy csupán élőtest *plánta*; 's a' mennyiben az állat *csak* él, *plánta*. Bel élet külviszonyhatás által, legközönségesb tulajdona a' plántának. Ezen külső viszonyhatásnak ugyan nem kelle semmi egyéb csak fentartás, 's a' plánta egyetlen egy életműszerének csak a' *gyökér* látszik lenni. De egyetlen egy erő igen kevés vala azon különbféleség' kivételére, melly egyike a' természet' soha el nem múlászott célpontjainak. Már két életműszerei azon viszonyhatásnak elégségesek valának ezen különbféleség' elérésire. Ez a' másik életmű a' lehellés' életműve, a' *level*, lőn. Ezen

két életműből állanak a' plántának általános külső életműszerei. Gyökérrel a' földben, levéllel a' levegőben, két különböző elemekben kelle a' plántának élni, 's közlő testnek lenni a' földgömb' két alkotó részei, a' föld és légkör (atmosphæra) közt. — Innen származik a' plántában mutatkozó polaritas. Egyik végin táplálékot sziv be; ez átvonúl a' testén, feldolgoztatik az életerő által, 's a' levelekben viszont illetésbe hozatván a' kül természettel, a' gőzkörből új részeket kap, mellyek által lesz aztán áltsajátítható.

A' plánta' teste tehát életműszerek' rendszerével bír, mellyek a' táplálékot beszívják, 's alakoló nedv (lympha) dolgozzák. Ezen rendszert nedvtartó (lymphaticus) rendszernek hívják, és két polusa a' gyökér és levél. A' földből kapott táplálék a' senyvedt föld vagy elsenyvedt életműszerzetek, mellyeknek kivonatját a' gyökér beszívja. A' gyökér szabadon elterjed a' földben, a' levelek szabadon lengenek a' légben.

A' plánták' több életműszereinek, mellyek nem a' gyökér és levél közt vannak, mind nincs semmi közük a' növény' individualis élete' fentartásával. Ezek más végekre céloznak, u. m. azonagy plánta-alak' megtartására a' földön. Ezek a' virág és gyümölcs, mellyek csakugyan elváltozott levelek.

De az életműszerek' ezen levegő- 's földbeni elterjedésinél fogva a' plánták alája vetvék a' változó évszakoknak. A' hideg és meleg különbsége a' földben elég csekély, de a' légkörben nagyobb, mintsem olly gyengéd életműszer, millyen a' levél, elviselni tudná. A' gyökér tehát megmarad, holott a' levelek tél' közeledésével elhullanak. Előkészület kelle tehát, minélfogva a' tavasz' visszatértekor új levelek fejlődhessenek. Ez az előkészület a' rügy. Ez a' rügy a' következő éven új rügyeket kap, 's így mindig tovább.

Ezen két feltétel által még nem juthat a' természet emberhez közelítő alakra. A' plánta' minden céljainak elérésére nem kívántaték semmi észtehetség. A' természet' te-

remtő erejének csak egy irányzata, a' szépségrei irányzat, lőn illy móddal létesítve. A' tökélyrei irányzat még hátra vala.

A' növény' természete' feltételeihez új feltételeknek kelle ragasztatni, mellyek észtehetséget tegyenek szükségessé, ni nélkül tökély nem lehet. Hogy növénynyel ellenkező valami hozassék elő, arról szó sem lehet; mert akkor az első sorfolyam, a' plántáké, vétség lett volna. Ugyanazt teremteni, de valamit még hozzá tenni, valami felsőbbet származtatni, lőn tehát az új cél. Ezért az állatok nem valami ellenbetétel a' plántákkal, 's hiba volna azon testeket *ellenkező természetűeknek* bélyegezni. Az állat plánta, de egyszersmind minden, a' mivé lenni a' plántát új feltételek kényszerítik.

Az embernek mint értelmi lénynek fogalmában fekvék egyszersmind a' szabadság' fogalma is. Ezen minőséget első durványaitól (rudimentum) kezdve legfőbb értelmi kimiveltségéig indomítani, ez vala az új sornak, az állatok' sorának, körképe (typus).

A' plánta földhöz ragadt, *glæbe adscripta*. Az állat szabadon vala mozgó. Azért a' gyökér elválasztaték a' földtől, a' levelekkel együtt befelé fordítaték, és burokkal betakartaték; 's ezen második változásból az állatnak minden különbségei kihozathatnak. A' gyökér nem lévén többé földbé szegezve, meg kelle találni élelmét azon burookban, mellybe begörbítetett. A' tápláléknak tehát be kelle szerkeztetni; így kapa az állat gyomrot. A' táplálék' bevételére markoló életműszerek, főként száj vala az eszköz; keresésök' eszköze a' mozgás' életműszerei; megkülönböztetésök' eszköze az érző életműszerek. ¹

¹ Általános világi (cosmicus) tekintetekből következőleg lehetne a' fön előadott tanítmányt lehozni:

Ámbár az életműszerek belülről fejlenek, de a' feldolgozandó anyagot kívülről kell venniük. Azonban folyó állapotban kell azt beszívniük, mert csak hig testek hathatnak chemice egymásra, 's olvaszthatnak fel más testeket. De két folyadék van, mellyek a' földet egyközüleg körülburkolják. Egyik a' víz, melly vagy egy tömegben takarja a' földet, vagy végetlen

Innen a' külső életmű rendszerek az állatoknál. Csak a' növényi v. életműszeri élet' életműszereiben, a' nedvtartó és ér-rendszerben osztoznak a' plántákkal. A' többi rendszer, az izom- és ideg-rendszer, mind nem található a' plántáknál; mert itt nincs szükség rájuk.

A' plánta' gyökere, elrothadt organismusok' senyvében találja táplálékát. Az állat' élelme készíttetlenül, még életműszeres alakjában a' szájon által vétetik be. Tehát hamar senyvvé kell változtatnia. Erre nyálnak, gyomornedvnek, epének való rendszerek kívántatnak. A' mit a' levegő' savítója lassan visz véghez, hogy a' plánták' gyökereinek senyvedt földet készítsen, annak az állatnál mesterséges belső szerkezet (apparatus) által kelle megadni. A' plánta' gyökerei szabadon bujkálnak

apró részecskékben annak legfelső rétegében eloszolva tartózkodik. Másik a' légkör (atmosphaera). Legegyszerűbb organismusoknak tehát azoknak kelle lenni, mellyek a' földbeli vízzel, 's az atmosphaerai levegővel közvetlenül illetésben vannak; ezek pedig a' növények. És ez a' plánta' fogalma. A' növények mindenütt megtalálják gyökereikkel a' vizet, és azt, a' mi a' vízben felolvadhat, 's levelekkel a' levegőt, 's a' mi ebben élelmükre szolgál. Nem kell semmit keresniök, minden oda van nyújtva nekik. Ezzel a' fogalommal az értelmesség meg nem állhat; haszontalan volna ez a' plántáknak.

Ha tehát a' természet értelmességre akart emelkedni, nem kellett a' gyökereket közvetlenül a' vízzel, 's a' leveleket a' levegővel illetésbe hozni. Be kelle takarnia ezen életműszereket maga az organismus által. Így támadt a' gyomor' 's a' mell' belső üregének eszméje. Hogy ezen eszme mellett az illy módon betakart gyökerek 's levelek mégis a' két közönséges folyadékkal ('s a' mi ezekben felolvadható), illetésbe jöhessenek, megkívántatik olly életműszerek' teremtése, mellyek által ama' két folyadék az üregbe szerkeztetessék; ezek a' mozgási életművek és a' száj valának. Így támadt az állat' fogalma. A' külső életműszerek csak arra valók, hogy a' két folyadékot 's olvasztásaikat vagy beszerkeztessék, vagy felkeressék. De felkeresésükre magasb életműszerek kelleének, u. m. az értelmesség' életműszerei. Ezen kül célhoz szabatéak az égész belső organismus: az izmok a' mozgásnak, az idegek az értelmességnek eszközzésire.

a' földbe, és hosszabbúlnak. Az állat' gyökerei ellenben burkokba rekesztve vannak. A' helyett, hogy a' plánták' gyökerei a' kiszopott humust odahagyják, a' kiszopott humusnak kell odahagyni a' gyomor' gyökereit. Ezért van az állatoknak anusuk.

Az összeilletések' végetlep sokasága, mi egy illy bonyolított organismus által lón lehető, könnyüvé tevé a' természetnek, az alak és tökély' minden lépcsőzetein által földi ideáljáig, az emberig felhálni. Csupán csak az által, hogy a' plánta a' földtől megoldaték, hogy szabaddá 's ezzel állattá legyen, kimiveltetek ez a' szabadság minden lépcsőzeteiken által az ember' eszes szabadságáig. Kevés tulajdont találni állatnál, mit ne lehetne azon nézetből kimagyarázni, hogy az állat a' földtől megoldatott plánta, mellynek két polusai a' helyett, hogy a' kül természettel illetésbe jőnének, egy burokba berekesztettek. Innen van az p. o., hogy azon állatok, mellyek mint a' plánták, helyhez szegzettek (mi vízben eshetik meg, mivel ott mégis eleséget vettek magukhoz), p. o. a' habarczok, 's azok, mellyeknek lehellő életműszereik nem belől, hanem mint a' plántáknak, kívül vannak, a' bogarak a' plántákhoz leginkább hasonlító két állatsereg.

A' legfontosb kül különbség a' plánták és állatok közt, hogy t. i. az állatok csak tömegöket gyarapíthatják, nem pedig részeiket, általjában két polusuk' öszvegörbítésének következése. Az állatnál, mellynek mozogni kell, a' súlypont' helyzete lényeges. A' plántáknál akármilly mesze eltávozhatik egymástól a' két polus; de az állat akármennyit nőjön, két vége mégis öszvehajtvá marad, 's lehet ugyan *vastagabb*, azaz kiterjedésében gyarapodhatik, de *hosszabb* sohasem, azaz a' két vége közti távulságot nem nevelheti.

Vannak még némelly más, kevés különbségek is a' plánták és állatok közt, mellyeket nem lehet olly könnyen lehozni a' polusok' helyzete' ezen változásából, hanem valódi ellentételeknek látszanak. Közlebbi vizsgálásra azonban eltűnik ez az ellentétel. Az állatok

megrontják a' gőzkört lehelésökkel 's eltöltik szénsav-gőzzel. A' plánták ellenben jobbítják a' levegőt, 's felbontják a' szénsavat. Ennek oka nyilván a' földnek mintegy egészét alkotó 's mondhatni életműszeres rendszernek nézetéből kihozható. A' tisztátalanító műfolyammal, mit az állatok visznek véghez, tisztító műfolyamnak kell szembezállani, 's erre azért választá a' természet a' plántákat, mivel lehelő életműszereik illetésben vannak a' világossággal, mi nincs ugy az állatoknál. Innen a' plánták éjjel megrontják a' levegőt és szénsav-gázt szórnak el, mert akkor leveleik setétben vannak, mint az állatok' tüdei mindig. Látjuk tehát, hogy az ok, minél fogva az állat' tüdejének más lehelési műfolyam a' sajátja, abban fekszik, hogy be van burkolva, 's hogy a' különbség megszűnik, mihelyt a' levelek setétbe jönnek.

Más különbség ott van, hogy a' növények holt és felbomlott organismusokból élnek, az állatok ellenben élőkből; a' növények holt humusból, az állatok pedig élő állat- vagy plántarészekből. Láttuk már az eddigiekből, hogy ez a' különbség csak látszó, és hogy az állat az eleven életműszeres részeket elébb senyvedékké változtatja, mi előtt táplálékul fordítná.

Igy jelenik meg a' teremtés' csodálatos terve az emberi szemnek. A' plántaország' irányzata vala: *szép* természetet idomítani, melly csak plántákból, ezeknek alakjaiból 's csoportozataiból áll; az állatországé, a' legmagasb emberi földi *tökély*nek alakot kölcsönözni, melly csak az emberben tűnik elő, teljesen kinyomva. Szépség és tökély az életműszeres idomulás' két céljait képezik. Azért ezen idomulás' irányzata csak kettő. E' két cél' elérésére az eszközök felettébb egyszerűek. Csak két életműszer kellett az életre. Ezen két életműszernek csak különböző helyzete határozá el kétféle természeteket. Minden egyéb életműszeri különbségeknek ezen helyzet szükségképi következésének kellett lenni. Midőn végre az ember a' teremtésből kilépék, a' teremtés' két végcéljai: szépség és tökély, egy alakban egyesítve tűnéken fel.

40.

Berekesztés.

Szokás a' tudósoknál, tanult tudományoknak magas becset tulajdonítani. A' tudományoknak, különösen azoknak, mellyeknek tanulása költséges, az ország' pártfogása- és gyámolítására szükségök van. Ezen szükségnek és költségességnek érzése az oka, hogy egyik tudomány sem mutathat annyi apologiát elő, mint a' természettudomány. Becsét azonban főként anyagi hasznaiban u. m. orvoslásra 's gazdaságra fordításában keresték, 's nem szenved kétséget, hogy e' két tekintetben szinte szükséges tudomány. De ha főkénti becse valóban ezen anyagi alapon fekünnék, csak néhány természeti testek' csekély foglalatú isméréstére süllyedne le, 's valóban alrendű rangot foglalna, hátrább állana például az utobbi chemiánál mellynek haszonra fordítása kétségkívül sokkal közönségesb. *Linné* is, ki mindenben előbbre vala sietve koránál, félre veté ezen egy oldalú nézetet. Neheztelve azon szünteleni kérdezősködésért, mire használna annyi gyűjteménye, egy értekezést írt, mellynek címje: *Cui bono?* annak megmutatására, hogy a' természet' isméréstének, mint tudománynak, becse koránt sem egyes egyedül a' természeti testeknek emberi, anyagi végekre fordításában áll.

A' természettudomány' becse főként *philosophiai*, 's főként philosophiai érdeke van. Az embernek szüntelen eszébe ötlék néhány kérdés, mellyre feleletet postulál, de a' mellyeket eddigelé hasztalan próbála megmutatás' útján eldönteni; hijában tulajdonkép azért, mivel ő ezen megmutatásokat saját tudatjában keresé, melly őt felelet helyett rendszerint *antinomiákra* vezet. ¹ Ezen postulált feleletek kölcsönös viszonyu fogalmak. Csak egyik viszonybeli vizsgálásuk és bontogatásuk tehát szükségkép nem egész, hanem félszeg, 's ennélfogva hamis következményeket ad. Isten nem gondolható természet

¹ L. *Kant's* Kritik der reinen Vernunft.

nélkül, mellyben munkál; szabadság nem, természeti törvények nélkül, mellyektől magát függetlenné teszi; magasb erkölcsi világ nem, egy alsóbb nélkül, mellyből kifejlődik; 's végre az ember nem, az őt környező természet nélkül, melly az ő egész fejlődésének feltétele. A' magasb fogalmak vizsgálása, a' velek kölcsönös viszonybeli, bár aljas fogalmak' vizsgálása nélkül tehát lehetlenséget foglal magában, mi meg van mutatva mind az el használt észí rendszerek' leomlása, mind ama' philosophusok' elszerecsétlenedett próbái által, kik, mint *Jean Paul* mondja, *aethert aetherben aetherrel festettek.* Csak az újabb időben vették észre magok a' philosophusok ezen kettős oldalt, az emberi tudomány' lelkének a' testével öszveforradását, 's ahhoz képest két felekezetre oszlottak, mellynek mindenike felvette a' természetet, mint odatartozó elemet, philosophiai nyomozásaiiba. Egyik a' *Schellingtől* alapított, úgy nevezett, *Naturphilosophie*, másik a' *kánti* alapzatokon *Jacobitól* állított, *Resignations-Philosophie.* De amaz első nem keresett egyebet, mint általjában csak természetet, nem egy bizonyos meghatározott természetet, nem azt a' dicsőt, mellyet az örök ész teremte. A' második, vagy a' *Jacobié*, egy különös érzéket veszen fel, u. m. a' *hitet*, melly által pótolja ki a' bebizonyítás' hiányaiból eredő meggyőződés' hézagjait; valamint még egy különös külbehatást is az ember' beljébe, az *ihletést*, melly egyfelől a' természet által munkál. Körben jár tehát, 's nem mivel egyebet, mint a' mit a' nyomozó nivele, mielőtt nyomozásnak indula: postulál. E' szerint egyik philosophiai rendszer sem jutott tovább, csak annyira, hogy a' tudás' kettős oldalát megismerte. Hátra van még tehát ezen megismerés' tetteleges kiegészítésire a' természet' tanulása, de nem, mint a' természetnyomozók egyfelől 's a' philosophusok másfelől eddig cselekvének, egy oldalulag; nem élettelen, hanem eleven alakjában, életműben és életben, jelenségben és törvényben. Az illy vizsgálódás' következése épen olly bizonyos, és a' meggyőződés, mellyre vezet, az ész' reflectáló tehetségire

olly befolyásu, mint akármely más cselekvésre indító behatás. Mert a' meggyőződést szülő bizonyosság azon lehetetlenségben fekszik, mi szerint nem cselekedhetünk másként, mint hogy' meggyőződésünk hozza magával. Ha a' természetnek olly minőségü nyomozása arra viheti az embert, hogy lehetlen legyen neki másként, mint Istentől, szabadságról, jógróli meggyőződés szerint cselekedni, szintugy, mint csak egy rajta kívül találtható anyagróli meggyőződés szerint cselekedhetik, ámbár azt logicaileg bebizonyítani nem képes: akkor a' philosophia elérte legmagasb polczát, azt t. i., mellyen az ember egy erkölcsi világban épen azzal a' bizonyossággal cselekszik, mellyel az anyagiban.

Világos, hogy illy feladat' megfejtésire egy csaknem egészen új tudománynak kellene teremtetnie, azon tudománynak, melly egykor finalis philosophia (végcélok szerinti okoskodás) nevezete 's alakja alatt törekedett kifejleni, de már születésekor két egymással csatázó nézetektől elfojtaték, u. m. a' természet' leírásától, melly az életműszeres természet' ismeretének gyermekkorát bélyegzi, mint pecsétgyűjtemény a' nemesét; és az idealismusétól, melly az ifjúkor' mesterséges de kicsapongó képzdéseinek felel meg. Már most igyekszik ama' tudomány kivergődni egyfelől egy vastag empiriából, melly a' physiologia' előlépte által lassanként mind inkább-inkább ideálozódik, 's másik alkotó részével, az életróli tanítmánynyal párosul; másfelől kifejleni a' *Naturphilosophie*' éretlen eszméiből, mellyekre valaha minden bizonynyal részint visszatér, ha nem is elébb mint miután az azt elcsufító tévelygésektől megtisztítja, 's tartalmára nézve szorosban meghatározza. Bocsáttassék meg nekünk, ha a' természettudomány' észképérül olly magas fogalmat, 's egykori kifejléséről olly nagy reményeket táplálunk.

Más becse a' természettudománynak az aestheticai. *Jean Paul* kifejté ezt *Vorschule*-ja' első részében. Kevésbé vagyunk beavatva azon osztályunkon kívül álló tudományba; azonban nem kételjük, hogy a' természet-

beni mélyebb nyomozás tisztább belátást adni, 's mind azon öszveilletéseknek, mellyeket költő és stylista ábrázolni törekszik, élénkebb színeket kölcsönözni képes. Ha a' mesterségben legfőbb cél a' végtelennel jelképezése, 's ha a' természet' tanulásánál mindenütt a' végtelenre akadunk, mellynek az csak korlátozott és jelképező alakjait tűnteti elé; ugy látszik, hogy e' két tanulásnak, a' mesterségének és természetének, nem kell 's nem is lehet egymáshoz egészen idegeneknek lenni. Ebből magyarázhatni azon költői öltözetet, mellyet választotta magának az ugy nevezett 'Naturphilosophie' későbbi fejlődésében, mint az a' *Schelling*' tanítványai, p. *Oken*, *Steffens*, *Nees v. Esenbeck*, *Schubert* által felfogatott, 's melly a' természet' tűneményei megmagyarázására tőlük olly éles észszel alkalmaztaték. Ebből magyarázható az a' nagy stylistai érdem is, melly az igazi természetnyomozóknak, egy *Linné*, *Buffon*, *Cuvier*, *Lacepède*-nek 's különösen egy *Humboldt* Sándornak írásai különböztetnek, öszvehasználva azon rideg és feszes előadásmóddal, millyent a' természettanulástól egészen idegen philosophusok rendszereikben hátrahagytak.

Harmadik becsét ezen tanulmánynak a' character' mivelésére erkölcsi befolyásában kell keresnünk. Ez részint abból következik, mit csak imént igyekezék bebizonyítani. Az önség elesik az igazi természetnyomozás mellett. A' természet valami olly nagy, olly vonzó, mindig új jelenségei által olly bő mértékben ingerli a' tudásvágyat, hogy a' vizsgáló maga magát elveszti, 's csupáncsak az eleibe adódó tárgyba merül el. A' természet' tanulása a' philosophiai tanulmánytól ugy különbözik, mint a' classicitas a' romanticától. Az első objectiv, a' másik subjectiv. A' természet' ismeretének érdeke tehát olly valami tiszta, hogy, mint a' becsület' érdeke, mellyel legkönnyebben is párosul, a' természetnyomozónál minden földi, anyagi hasznok' elfelejtésit okozza. Ha *Clusius*' éltét olvassuk, ha *Linné*nek minden földi nehézségektől ostromlott 's még is győzedelmes tudományos fejlődését kísérjük, ha a' fűvészet' történeteit áltgon-

doljuk, végre úgy találjuk, hogy egy eszme is, a' becsületét 's vallását' kivéve, annyi martyrokat nem számol, mint a' természettudományé. Ennek oka az, hogy a' természet' tanulásának a' becsülettel 's vallással két közös tulajdona van, t. i. egyszersmind objectiv és aesthetikai, egyszersmind külső tárgyat fog fel, 's ezen felfogás által az érzést legélénkebben foglalatoskodtatja. Mint a' vallás, nemcsak martyrokat, hanem kegyes és szelid embereket is idomít. A' természettudomány' historiája kevés példáját mutatja ama' vad, elkeserült és eretnekző czivódásoknak, mellyek a' többi tudományok' pályáján olly gyakoriak, és soha sem amaz igazságtalanságot megelőzőink' érdeme iránt, kik a' pályát újabb tisztességek' nyerésire megnehezítették. Mondhatná tehát az ember, hogy a' természetnyomozók egy az egész földön elterjedt rendet alkotnak, az egyetlen egyet, melly világ' végéig tartva mindig szaporodni 's dicsőülni fog. — Mint a' kertészek a' legkegyesebb kézmivesek; a' földmivelők legkegyesebb polgárok: úgy a' tudományok' mivelői is azon arányban szelidülnek, mennyiben a' természet' objectiv tanulásában elmerülnek, és *Ovidius'* ismeretes szavai: *„nec sinit esse feros“* különösen reájok alkalmazhatók. — Végre abban is egyezik a' természetnyomozás a' vallással, hogy az életnek azon viszonyai-ban is vigasztalást nyújt, mellyekben minden más vigasztalás sikertelen. A' természetnyomozó sohasem hagy fel tudományával, sohasem unja meg azt. — *Rousseau 's Göthe* az élet' üressége ellen ezen tanulmányban találtak utolsó védbástyát.

BRASSAI Sámuel.

(Erdélyben.)

É L E T I R Á S.

EMLÉKEZET BÁRO TOTT FERENCZRE.

A' 18dik századbéli emlékezetesebb hazánkfianak egyike báro Tott Ferencz volt, a' ki ugyan sem Magyarországbán nem született, a' nyelvet is hihetőleg nem értette, de a' ki magának *Mémoires sur les Turcs et les Tartares* nevü munkája' kiadásával europai hirt szerzett. Melly közönséges részvétellel fogadta Europa munkáját, tanuja annak két izbéli lefordíttatása mind angolra mind németre, ugy szinte a' dán, svéd és hollandi nyelvekre.

Báro Tottnak atyja egy volt azok közül, kik Rákóczyt Rodostóba követték. Midőn onnét 1720ban gróf Bercsenyi Párisba utaznék, megnyerni a' franczia udvar' engedelmet, egy huszárezrednek jóbbára a' rodostói gyarmatokból leendő felállítására, uti társa Tott Ferencznek apja vala, ki az újonan felállított ezrednél elsőbb major (őrnagy), aztán ezredes leve, 's végre generállá nevezetett ki.

Fia Ferencz 1733ban született Champignyben, nem messze Ferté-sous-Jouarretól. Szolgált a' Bercsenyi-huszároknál, és már kapitány volt, midőn őt *Vergennes* franczia követ 1755ben magával vitte Konstantinápolyba, mint követségí cavaliert. Ott 8 évet töltött; a' török nyelvet tökéletesen megtanulta; a' török kormányt, élet-módját, a' nemzeti szokásokat vizsgálta, 's tapasztalásokat gyűjtött. 1763ban visszatért Párisba, honnét az udvartól 1766ban a' Tatárok' khánjához Bakesiszeráj-

ba küldetett mint követ. Onnét 1769ben ismét Konstantinápolyba vette utját, hol akkor Saint-Priest viselte a' követséget. Ott mulatása alatt 1776ig legnagyobb befolyással volt a' török kormányra; a' Dardanellák' csatornáját új erősségekkel védte, álgyuöntő műhelyt, egy pattantyu-és mathematica iskolát alapított, 's a' porta őt majd minden fontos tárgynál megkérdezte 's hasznát vévé. 1773ban a' francia udvar generállá tette. 1776ban Egyiptomba és a' Berber-szélekre küldetett, hogy az ott lévő consulságokat megvizsgálja, melly utjából 17 hónap alatt Párisba visszaérkezvén, diplomatai ösvényét elhagyta. 1781 Maréchal-de-Camp lépcsőre emelte a' király; őt évvel későbbben Douai vár' fő parancsnoka leve, melly hivatalát még a' francia lázadás' kezdetekor is viselte. De katonái őt, mint aristocrátot, megölni szándékozván, csak a' pattantyuussereg' véde alatt szökhetett Párisba, onnét Helvetiába. Ott nyerte meg udvarunktól, mint pártos' fia, az országba jöhetés' engedelmét, mellyre Bécsen keresztül gróf Batthyány Theodorhoz utazott, kinél révpártot talált. Ennek jószágán Tatzmansdorfbán (Tarcsa) éré utól 1793-ban a' halál. Fia nem, de maradtak lányai, kiknek egyike Rochefoucauld-Estisacci herczegnek leve nője.¹

Maga ezen rövid rajza Tott' életének, elegendőn kimutatja, hogy ő nem közönséges ember volt. A' ki, idegen mint ő, nagy támaszok és családkapcsok nélkül, mint ő, olly országban, hol katonai gyors előlépések csupán nagy házak' ivadékinak nyiltak, a' ki mondom mindezen nem kedvező körülmények alatt élete' 22ik évében lovaskapitány, 33ban követ, 40dikében generál, 48dikban generallieutenant lehetett, az hebizonyította, hogy olly személyességgel birt, melly őt a' mindenna-

¹ Ezen biographiai jegyzetek a' Biographie Universelle ancienne et moderne-ből (Tom. 46., Paris, chez Michaud) szedettek. A' lipsiai Conversations-Lexicon semmi érdekes adatokat sem ad Tott felől. Kivánatos, hogy adatok talátsanak hazánkban, mellyik tájról eredt, 's ha már nálunk is nevezetes volt-e ez a' nyilván Tóth, nem Tott, család.

pi 's azért vas erejű szokás' daczára is sebesen emelte felfelé ott, hol egy közönséges lélek soha ki nem tűnt volna.

De mégis, ha báró Tott a' feljebb említett munkát nem írja, neve teljes feledékenységben maradt volna. Olly igaz, hogy az írói pálya minden egyebek fellett legelőbb osztja a' halhatlanságot. Elmés, kellemetes, vig és sok-oldalu e' munka. Tott elmond abban mindent, nem hagy ki semmit, épen semmit, mi a' török életet, a' kormányt, az éghajlat' befolyását a' török lételre felvilágosíthatná. Munkája' becsét támogathatja 23 éven által lakása a' Törökök és Tatórok között, a' nyelv' tökéletes értése, a' török kormányban részvétele, és személyes esméretségé a' porta' fontosabb embereivel. Mindezen valóságos bővség és dugazdagság mellett is, mellyel munkája rakva, az az egy hibája, hogy semmi rendet vagy felosztást nem tart, 's áltugor egy tárgyról a' másra, mint egy kedves beszélgető, ki más rendet nem esmér mint ideái' egybekötését. A' mit bírálója, de Peyssonnel úr ¹, hajdani franczia general Smyrnában és a' tatár khánnál, szemére vet, hogy ugy tetszik, mintha báró Tott a' temérdek tárgyat, mellyről írt, csak felesleg fogta fel, abban alkalmasint igazá van. Ama' más kritikát, mellyről Peyssonnel úr, mint a' franczia Mercurban December' 25dikén 1784ben kijött-ről, 's Mallet du Pont által írottról, dicséretesen emlékezik, a' jelen értekezés' írója nem láthatta.

Voltaire maga nem a' könyv' bel becsét, de Tottnak azon készségét, mellyel a' Törököket a' hadi mesterségre oktatta, keserűn gunyolta következendő versekben, egy könyvnyomtatónak feleletül, ki Voltaire-nak valamelly tacticai munkát ajánlani szándékozott.

Allez au Belzebuth, détéstable libraire,

Portez votre tactique au chevalier de Tott,

¹ Observations critiques sur les Memoires de M. le baron de Tott par M. de Peyssonnel, ancien consul general à Smyrne, ci-devant consul de S. M. auprès du Khan des Tartares.

Qui fait marcher les Turcs au nom de Sabaot.

C' est lui qui de canons couvrant les Dardanelles,

À tuer les chrétiens instruit les infidèles.¹

Nem szándékunk az érdekes könyvet kiírni vagy lefordítani, a' mi most, bizonyosan jobb munkák' megjelenése után a' Törökökről, késő fáradság és haszontalan volna. Elég lesz, ha annak szellemét, részént kivonatokban, részént az eredeti' ingerlőbb helyeinek lefordításában, az olvasó' eleibe tehetjük, 's így mértéket is adhatunk kezébe, mellyel emlékezetbe hozott földinket, úgy is mint író't, úgy is mint embert, — mert ez a' kettő a' cselekvő és az élet' jelesb de nem csendesb polczaira emelt férjfiaknál egészen más, — kimérhesse.

De lássuk már báró Tott' Mémoires -ainak tartalmát, közel sem folyton-folyó de olly kivonatokban, mellyek gyakran sok lapokat áltszökvén, csak itt-amott állapodnak meg, 's a' legérdekesebbet kívánnák eltalálni.

Seliktar basa' halálától, *Rakub* basa' vezérségeig sokan ülték, bár kis ideig, ezt a' magas polczot, 's a' sok változásnál szükség vala az europai követségeknek minden új vezért megtisztelni. Rakubnál is megjelent a' francia fő követ, minden tagjaival a' követségnek. Már, úgy mond b. Tott, a' látogatás' ünnepi részének vége volt, 's Rakub a' követtel barátságos beszélgetésbe elegyedett, midőn megjelen a' *mazur -aga* (fő porkoláb) 's Rakubnak fülébe sug. Ez annak egy szót sem felelt, 's csupán egy parányi horizontál vonást tett tenyerével, a' mellyre nyájasan mosolyogva, ismét folytató beszélgetését a' követtel még egy ideig. Végre elbucszánk, 's

¹ Voyage en Grèce et en Turquie par Sonnini. Paris 1801. Tom. I. p. 138.

, Menj pokolba, gaz könyváros,

Vigyed Tacticádat báró Tottnak,

Ki Sabaoth' nevében marsoltatja a' Törököket.

Ó az, ki álgyukkal rakván meg a' Dardanellt,

Tanítja a' hitetleneket a' keresztények' megölésére.

leszállván az udvarra, lovainkra ülénk, 's csak akkor vevők észbe, mit jelentett a' vezér' tenyerének vizirányos billentése, midőn az első kapun kimenvén, kilencz levágott és sorjába rakott fej tünt szemeinkbe.

A' pestis' tanyáját b. Tott a' köntösök és gunyák' árulóinál, sőt magoknál a' török házi gazdáknál, kik a' pestisben megholtak' ruháit el nem égetik, találja; azokban lappang, ugy mond, a' döghalál' mirigye. Mi nagy csapás legyen a' döghalál, csak abból is kitetszik, hogy csupán egy tavasztól télig, — mert ezen időszakban uralkodik a' pestis, 1500 embernél több holt ki Konstantinápolyból. A' Törökök békességgel és fejhajtva türik a' veszedelmet, 's csak akkor kérik Istent a' moskéban a' csapás' megszüntetéseért, midőn magán az egy adrianopoli kapun már 999 halott vitetett ki. A' Törökök mint a' praedestinatio' hívői, magokat nem óvják; a' Görögök, Örmények és Zsidók különös eledelekkel reménylik magokat menteni, csupán az europaiak' nagy része zárja el magát a' mezőkön.

Vannak a' Törököknél színjászók is, de egyedül nagy innepek' alkalmával, mint p. o. a' császárné' szerencsés szülésénél 's a' t. A' jászók mind Zsidók. Jelen volt Tott is egy illy játéknál. Egy kalitka-forma, ponyvával betakart épületecske házat ábrázola, mellyben egy csinos zsidó menyecske (asszonyinak öltözött Zsidó) lakott. Egy ifju, törökösen öltözött, előbbinek szeretője, egy ügyetlen inas, egy más Zsidó (asszony köntösben), egy megcsalt férj: ezek valának, mint nálunk is gyakran, a' részvevők. De a' dolog' vége vagy feloldása épen nem mint nálunk; mert itt a' szerencsés szerető szerepét végig játszotta, ugy hogy senkinek semmit eltalálni nem kellett. — 'S midőn ezen illetlenségek alatt a' muezsim a' toronyból imádkozni hívott, 's a' Törökök Mekka felé fordultak, a' jászók pedig szerepöket folytatták, akkor csodálkozva látta a' néző a' pillantati ahítatosság' furcsa egyvelegét a' huzamos illetlenségekkel.

A' török igazságnak is egy példányát, mint ritka kivételt a' rendesen történni szokottól, adja Tott So-leiman szultán' idejéből, ki az Ottománok' legdicsebb uralkodója volt.

Egy moskét akara az építeni, 's megvevé a' földet a' török birtokosoktól. Ugy történt, hogy a' moskének kinézett hely' egy részét valamely Zsidó birná. Megszólíttatik a' Zsidó az eladás végett, de ő eladni semmi szin alatt sem szándékozik. Megrezzentek magok az Osmanlik', ezen vakmerőséget hallván, és már ezer kí-noktól szétszaggatva látták a' Zsidót. De Soleiman nagy ember volt, azért birt magával. Ir a' muftinak. Egy ember, ugy mond, hajlékot kíván emelni a' Mindenhatónak; minden musulmánok készek ezen szent igyekezetet elősegélni, örömet eládván házaikat s' földjeiket, mellyek a' moské' kinézett helyén állanak, csak egyetlen egy — Zsidó az, ki minden alkudozásokat félre vet. Mi büntetést érdemel az? — Semmi büntetést, válaszol a' mufti. A' tulajdonbirtok szent minden személyválogatás nélkül, 's ezen szent törvény' megszegésével az istenségnek templomot építeni nem szabad. De a' mit elidegeníteni nem szabad, azt megengedi a' törvény árendába venni, Csináltassék tehát oklevelél a' Zsidóra és maradékira, 's épüljön fel a' moské. Ugy lett a' mint a' mufti kimondá. — Ezen valóságos erényes, nagylelkü igazságszeretetnek ellenkezőjét látjuk Tott' idejéből. Egy ifju Török, apjának kincseire szomjuzván, azt megölte, 's cselekedetét nem tagadhatván, fővételre ítéltetett. Egyik barátja és czimborása siet jó summa pénzzel a' biróhoz, 's ott megérti, hogy már ki van mondva a' törvény. De ez nem ijed meg, sőt minden mód' kényszeríti a' birót annak megváltoztatására, kinek már a' pénz ugy is szemét szurta. Nem változtathatom a' kimondott ítéletet, mondá a' biró, hacsak barátod ártatlanságát valami jobban be nem bizonyítja, mint eddig be van bizonyodva büne. — Egygyel segíhetsz rajta; ha magadat apja' gyilkosának vallod, 's azt két tanúval bebizonyítod. Akkor én barátod helyett té-

ged ítéllek fejvétele, de barátod azon pillantatban büntelen lesz, 's teljességesen szabadságában álland, neked megengednie (a' mi valóban úgy szokott lenni a' Törökönél, hogy ha a' halálra ítéltnek a' megbántott megenged, az ment minden büntetéstől). Viszketeges volt az állapot, mert az apagyilkosnak ki hidjen. De csakugyan a' valóságos bűnös megengede az álbűnösnek, 's a' törvény ki vala játszva.

Eddigelé földinket még csak úgy ismerjük mint figyelmezőt; ideje, hogy személyességével is esméret-ségbe jőjünk, mit a' következő esetecske, legalább egy oldalról, kifejteni fog.

Tottnak egyik mulatsága a' halászat volt, a' mi végre ő néhány ficzkókkal gyakran hajókáza az ázsiai partokra, közel a' Fekete-tenger' torkolatjánál, 's tul az akkori török kastélykák' utolsóján. A' csolnakban lévő ifjuság tengeri madarak' lövöldözésével mulatta magát, míg a' görög hajósok és halászok serényen evezének a' halászó-táj felé. Egy nap hatan valának hasonló mulatságnál a' puskások, 's minthogy a' madarak az ázsiai partokat inkább szeretik, keresztül metszék a' csatornát 's az ázsiai partok' hosszában evezének 's lövöldözének. Tott épen az ázsiai kastély mellett lövele egy madarat. Egy bostandsi tiszt feküdt a' kastély' töviben 's kényesen pipázott, parancsnok voltának büszke érzésében. Intett, hogy közelítenének. Erre (hadd szóljon Tott) kérdém, mit akarna? — Veletek beszélni. — Nekem pedig, felelék, Kenddel semmi beszédem sincs. Amæ' tájra megyek halászni, 's ha szereti Kend a' sétálást, jőjön oda, ott meghallgatom. — Ugy tet-szett, a' Török valamelly tekintettel akara hozzám lenni, 's mondá, hogy csak révészeimmel volna baja. Azokat bátorítván, hogy ne félnének, újra meghívám a' Törököt a' halászatra, a' ki nyilván megbántva megve-tő kihívásom által, hidegen felele: Meg foglak látogat-ni. Mi odább menénk.

Az ifjanczok között, kik kísérének, csak egy va-la, kit a' Török' felelete megrettentett. Beszopta volt

n' félenkség' tejét anyja' emlőiből, 's mi minden szempillantásban ijesztők: Ihol a' bostáncsi. — Azonban alig érének a' halászat' helyére, hogy, ime, utánunk az őrség' csolnakja. —

Olly távol valánk minden segédtől, hogy el kelle magunkat határozni, vagy verni vagy veretni. Parancsolám a' halászoknak, hányják el a' hálót, hadd lássa az ellenség, hogy a' dolog nem tréfa. Töltve lévén fegyvereink, azt rendelém, hogy kiki egy bostáncsit vegyen czélba, ha látja, hogy én ezt a' tiszteletet teendem a' parancsnokkal, de ne lőjön senki előbb, mint én. Ez alatt csaknem elére a' csolnak, sokkal nagyobb a' miénknél, 's már le akara bennünk' tiporni, midőn rögtön czélba vevők az evezőket, 's a' bostáncsit, kire reá rikolték, hogy lelövöm mint a' vad réczét, ha csolnakja mozdul. Megszüntek evezni, 's a' szükségesig egymástól eltávozván, de mindig puskáink' véde alatt, elkezdők az alkudozást.

A' török. Valljon a' hitetlenek' kezébe esett-e Stambul, hogy vakmerősködtök ellenállani az őrségnek, melly itt a' rendet 's bátorságot fentartja.

BÁRO. De mi szin alatt bátor kodol te uradnak szövetségét megszegni, 's annak barátin alkalmatlankodni?

TÖRÖK. Én nem alkalmatlankodom, mert tiltva van engedelem nélkül vadászni, mutasd meg tehát szabadságleveledet.

BÁRO. Hol láttad, hogy csolnakból nyulat lőnek? én halászok, 's az szabad.

TÖRÖK. Itt semmi sem szabad, még sétálni sem, 's van egy hosszú firmánom, mellyet tisztelni tartozol.

BÁRO. Majd, ha meglátom.

TÖRÖK. Mi haszna, ha olvasni nem tudsz.

BÁRO. Jobban mint magad; de látom, firmánod nincs, és így más nem vagy mint csalfa, 's örömet belénk kötnél; de készen vagyunk. —

TÖRÖK. Hogy' hogy', hát nem lőttél a' császári vár mellett?

NÁRO. Melletted igenis, de császári vár mellett, lehetetlen; ha csak azt a' rosz vityillót, mellynek tövében feküdtél, ugy nevezni nem akarod, a' mi császári vár nem lehet. Teszem, megbánod dölyfödöt; a' bostáncsi basa barátom, 's meg fogom kérni, tegye nekem azt a' mulatságot 's üttessen reád kapum előtt 100 pálczát.

TÖRÖK. Miért haragszol? hát vétettem én valamit?

BÁRO. Semmit. Köszönöm puskámnak, mellytől megijedtél.

TÖRÖK. De lehet-e veled beszélni a' nélkül, hogy megharagudnál? — Én nem haragszom, sőt jó barátod vagyok, 's tőled is azt várom. Mulasd magadat.

BÁRO. Értelek; egy piaster vajmi jól esnék, de nem kapsz.

TÖRÖK. Hogy' hogy'? semmit sem?

BÁRO. Semmit mást mint esőt, a' melly megver, ha nem sietsz minél előbb vityillódba vissza. Isten hozzád!

Igy lön vége ezen jelenésnek az ellenfél' visszatérésével. Sok török halászok valának körülöttünk, kik bennünket ezen kis vita után földre szállván, barátságosabban fogadának mint rendszerint. Visszaérvén a' városba, panaszt tevék a' bostáncsi basánál, a' ki hozzám küldötte a' tisztet, hogy követne meg, 's a' kívül végre legjobb barátságba lépénk.

Báro Tottnak Konstantinápolyban töltött első időszakát ezzel berekesztjük, 's visszakísérendjük őt Párisba, hova 1763ban azon őszinte kinyilatkoztatott szándékban indula: figyelmeztetni a' ministert, hogy a' király pénzét, Tott idejét vesztendi, ha valamelly hasznosb foglalatosság reá nem bízatik.

A' külső dolgokra ügyelő akkori minister Tottot, Párisba megérkeztével; valamelly német udvarhoz szándékozik küldeni, a' hol eddigleni tapasztalási 's nyelvtudása sükségtelenek valának. De herczeg Choiseul jutván a' kormányra, czélirányosabban használá őt, 's követnek nevezé ki Krimeába, a' tatár khánhoz. 1766.

Julius' 10kén indula meg, utját Bécsnek, Varsónak és Kamenyeknek vévén. Kotyimból Jássiig a' basa' csauza, Ali aga, vala kísézője, felvigyázója, táplálója, mert ez a' kötelessége a' mikmandárnak, kit a' török kormány minden követnek 's nagyobb tekintetű személyeknek uti kísézőül könnyeségökre adni szokott. Jássitól Kise-láig a' moldvai hospodár kísérte, onnét Bakcsiszerájig egy tatár mirza (nemes) 40 lóval leve mikmandárja.

Megjegyzést érdemel, hogy b. Tott Páristól Bakcsiszerájig kocsin ment, a' mivel kivált a' folyók' áltjárásainál elég baja volt. Az első mikmandár, Ali aga, ugyan az éji szállásoknál minden szükségeset bőven megszerzett, de annál a' pálcza- és korbácsütéseket elannyira nem kimélette, hogy ez iránt egy úttal a' báró illy beszélgetésbe eredett:

BÁRO. Azon ügyességed, jó aga, mellyet a' Prúton általkelésünknél mutattál 's mellyel táplálásunkra felvigyázasz, olly kedvessé tett előttem, hogy már kedvesebb nem lehetnél, ha még azt az egy kivánságomat megtennéd, hogy bár kevesebbé vernéd a' szegény Moldovaiakat, vagy csak akkor vernéd, mikor szófogadatlanok.

ALI AGA. Az nekik mind egy, akár előbb akár utóbb üssem, minthogy ütni kell, és így jobb ahhoz idővesztés nélkül hozzá fogni.

BÁRO. Hogy' hogy', idővesztés nélkül? Valljon jóra fordítod-e az időt, midőn azon boldogtalanokat ütöd-ved, kik örömet, szinte a' lehetetlenségig, mindent megtesznek?

ALI AGA. Nagysád törökül beszél, Konstantinápolyt lakta, a' Görögöket esméri, 's még sem tudná, hogy a' Moldovaiak ütleget nélkül semmit sém tesznek? Hiszi-e, hogy kocsija olly könnyen átszáll a' Prúton, ha én egész éjjel, 's mind addig mig Nagysád a' partra ére, őket jól ki nem poroztam volna?

BÁRO. Hiszem, hogy mindent megtettek volna veretlen is, csupán a' verés' félelmeért. No, de hagyjuk ezt; már több folyó nincs előttünk, a' posta kiállítja a' lovakat, 's így másra szükségünk nincs, mint eledelre,

's épen ez a bajom, mert megvallom, jó aga, hogy majd megfúladok az olly falatokon, mellyeket veréssel gyűjtesz. Én tehát ezentul kész pénzen akarok élni; ez minden kívánságom.

ALI AGA. De ugy már, engem ugyse', gyomrát el nem rontja Nagysád; mert kész pénzen csak egy falat kenyeret sem kap.

BÁRO. Bizzd csak reám, olly jól fogok fizetni, hogy mindennek a' javát nyerendem, 's még többet annál is, mennyit te kieszközölhetnél.

ALI AGA. Én 'azt mondom, hogy kenyeret se' kap Nagysád. Esmérem én a' Moldoványokat, nekik bot kell. Egyébiránt kötelességem Nagysádat ingyen kitartani, 's ezek a' gaz hitetlenek elég gazdagok még ennél nagyobb terhet is viselni; ez nekik csekélységnek látszik, 's mi-helyest verve, meg is lesznek elégedve.

BÁRO. Kérlek, jó Ali aga, töltsd kedvemem. Én nem akarok ingyen élni, 's fogadok, hogy ők is inkább elveszik a' fizetést mint a' botozást. Bizzd reám.

ALI AGA. Ugy de éhen halunk meg —

BÁRO. Tegyük egy próbát.

ALI AGA. Nagysád ugy kívánja, legyen! A' próba majd megesmérteti a' Moldoványokat; de minekutána Nagysád őket megesmérte, gondolja meg, hogy vacsora nélkül lefeküdnöm nem volna igazság, 's ha majd Nagysád' pénze vagy ékesen-szólása dugába dül, meg fogja engedni nyilván, hogy én a' szokott eszközhöz nyuljak.

BÁRO. Nem bánom. 'S minthogy ebben már meg-egyeztünk, más nincs hátra mint az, hogy elérvén éjszakai szállásunkra, a' bíróval egyet érthessek barátságosan az eledelek iránt, 's hogy legyen jó tüzünk éjjelre, messze a' Moldoványoktól, kik közt már a' pestis mutatkozik.

E' szerint tehát nem szükség, hogy előre menjek; monda Ali aga. Parancsolá egyik emberének, menne a' bíró után, nekem pedig mosolyogva érinté, hogy vacsora nélkül lefeküdni semmi kedve nem volna.

Nap' lementé után érének csak éji tanyánkra, mellynek hol létét egy jó tűz messziről láttatá.

Ali aga leszállván lováról, mint ígérétének ura, a' tűz mellé heveredett, nyergére könyökölvén, ölében ostora. Én is íparkodtam eledelünket emberségesen megszerezni kész pénzen. Megmutaták a' bírót; én közeledvén hozzá, 20 tallért letettem a' földre 's először törökül aztán görögül szórul szóra ezeket mondám neki;

BÁRO (*törökül*). Ime a' pénz, jó barátom, vedd, hogy te azzal nekünk eledeleket szerezz. Én mindig szerettem a' Moldoványokat, 's nem szenvedhetem, hogy velök rosszúl bánjanak. Számot tartok, hogy minél előbb egy berbécsét szerzesz (mellynek ára csak 1. tallért tett), és kenyeret. A' mi fenmarad a' pénzből, idd meg egészségemért.

MOLDOVÁNY (*tettetvén hogy nem érti*). Nem tudom.

BÁRO. Hogy' hogy', nem értesz törökül?

MOLDOVÁNY. Nem Török; nem tud.

BÁRO. Beszéljünk hát görögül. — 'S elmondá görögül is. — A' Moldovány tette, hogy azt sem érti, 's jegyekkel jelentette, hogy falujokban semmi sincs, 's majd éhhez halnak. Vakogta is hozzá: nincs kenyér; szegények; nem tudom. —

BÁRO. Micsoda? Kenyeretek sincs?

MOLDOVÁNY. Nincs, nincs.

BÁRO. Szerencsétlenek, be' sajnállak! De legalább nem lesztek verve, 's ez is ér valamit. Kétség kívül nehéz vacsora nélkül lefeküdni, de látom, hogy más becsületes embereknek is hasonló a' sorsa. (*Alihoz*) Látod, jó Ali, ha itt a' pénz semmit ki nem csikarhat, bizonyosan az ütlegek felesleg lettek volna. Ezen boldogtalannak semmijök nincs, 's azt jobban sajnálom mint a' mai vacsorát, — de hagyjád, holnap annál jobb appetitusunk lesz.

ALI AGA. Felfogadok, hogy az enyém holnap jobb nem lehet mint ma.

BÁRO. Koplalás lesz büntetésed azon hibáért, hogy benünket olly rossz falu' tövébe szállítottál, hol még csak kenyér sincs.

ALI AGA. Rossz falu? — Ha setét nem volna, látná Nagysád, hogy nem rossz falu, de egy kis mezőváros, mellynek mindene van, még fahéja¹ is.

BÁRO. Látom, hogy ismét a' verés' viszketege bánt.

ALI AGA. Engem csak a' vacsora' viszketege bánt, melly békét sem hágy. Azért, hogy én is neki eleget tegyek, 's Nagysádnak is bebizonyítsam, hogy én a' Moldoványokat jobban esmérem, hadd szóljak csak ezzel a' jámborral.

BÁRO. 'S ha jól megverted, aztán kevesebbé fogsz éhezni?

ALI AGA. Bizza reám Nagysád, 's ha egy $\frac{1}{4}$ óra alatt a' legjobb vacsora készen nem áll, üssön annyit hátamra mint én a' biróéra.

BÁRO. Szavadnál foglak, 's ha ártatlant versz, be' jó szívvvel visszaverlek.

ALI AGA. A' meddig csak Nagysádnak tetszik. De most, kérem, csupán néző legyen, mint én eddig voltam.

BÁRO. Helyes, 's épen azért helyedre fekszem.

ALI AGA (*felkel; korbácsát köntöse alá fogván, a' Moldoványhoz közelít, 's annak barátságosan vállát vergetvén*). Jó estét, barátom, hogy' vagy? Szólj hát! tán esmerni fogod barátodat, Ali agát, — no 's?

MOLDOVÁNY. Nem tudom.

ALI AGA. Nem tudom? Csodálkozom rajta. Ugyan csak, barátom, tréfa kívül, nem tudnál törökül?

MOLDOVÁNY. Nem, nem tudom!

ALI AGA (*öklével a' földhöz sújtja 's felkelése alatt jól megrugdálja*). Ne', gazember, megtanítlak én törökül.

MOLDOVÁNY (*törökül jól*). Ugyan minek öklöz és rugdal Kend, jól tudja hogy koldusok vagyunk, 's vajdáink még szabad levegőt is alig hagynak.

¹ A' Törökök nagyon szeretik ezt a' fűszert: fahéj, Cannelle, Zimet.

ALI AGA (*a' bárohoz*). Látja Nagysád, be' jó nyelvtanító vagyok; hisz' ez már tökéletesen beszél törökül. Legalább szólhatunk egymással, a' mi sokat ér. (*A' Moldovány' vállára támaszkodván*) No, minthogy már törökül értesz, mondd el, jó barátom, hogy' vagy te? mint van feleséged, gyermekeid?

MOLDOVÁNY. Csak úgy a' mint lehet, mikor az embernek semmije sincs.

ALI AGA. Tréfálsz, jó barátom, 's csak azt várod hogy jól kiporozzam a' hátodat, a' mi következni is fog, de előbb végezzük dolgunkat. Ide teremts tüstént, minden haladék nélkül, két berbécset, 12 csirkét, 12 galambot, 50 font kenyeret, négy oka vaját, sót, borsot, muskát diót, *fahéjat*, czitromokat, bort, salátát 's jó olajt, még pedig mindent bőven!

MOLDOVÁNY (*sírva fakad*). Már mondtam, hogy kol-dusok vagyunk, kiknek kenyerök sincs: de hol vennők hát a' *fahéjat*?

ALI AGA (*kirántja korbácsát 's üti a' bírót, míg az szaladásra veszi a' dolgot*). Te, hitetlen kutya, neked nem volna semmi? Megállj, majd meggazdagítlak, a' mint törökül már megtanítottalak. (*A' Moldovány elszalad; Ali a' tűz mellé telepedik*) Nagysád maga látja, hogy az én orvosságom jobb mint Nagysádé.

BÁRO. A' némákat szólókká tenni, megengedem, de nem a' vacsorát elővarázsolni, 's így reménylem, hogy égynehányat a' vállaid közzé fogok még ma verni, mert a' te eszközöd sem szerzend több eledelt mint az enyém.

ALI AGA. Eledelt? Nem fog hibázni, 's ha egy óranegyed alatt mind az itt nem lesz, a' mit rendeltem, itt a' korbácsom, itt a' hátam!

'S valóban még nem mult el az óranegyed, hogy a' bíró 3 segéddel mind azt, a' mi neki meghagyatott, még a' *fahéjat* is, meghozta.

Meg kelle vallanom, hogy Alinak igaza vala.

Ut-jártában báró Tott Moldován, Bessarabián és Krimeán keresztül, figyelmeztett mindenre, a' földnek alkotására, az azt lakó 'Tatárok' életök' módjára, szokásaikra 'sat. A' Tatárok nomád nép ugyan, de nem olly kiterjedt értelemben, mint ezt a' szót venni szokták. Ők rendszerint a' völgyekben laknak sátorokban, némelly helyt vesszőből font és polyvás sárral megtapasztott házakban, 's mint a' magyar alföldön rendszerint marhaganéjjal tüzelnek.

Minden völgy egy-egy ordának, és az orda urának, a' mirzának, tulajdona. A' gabonavetésre minden évben más-más helyet fognak fel, és azt elosztják magok között. A' térség, melly ezen völgyeket vagy inkább mély bemetszéseket körülfogja, marhatartásra való közös föld; oda verik ki mindennemű, de különbözőn bélyegezett marháikat. Midőn már a' tél' közelítésénél azokat a' völgyekbe öszvegyűjteni kell, felnyergel minden családból egy ficzkó, felrak 30 napi eledelt, a' mi olly mértékletes embereknél mint a' Tatárok, kevés török-buzalisztból áll, 's a' nélkül hogy csak tudná is, a' világ' mellyik része felé forduljon, megindul. Ut-jártában a' véletlenül megtalált idegen marhák' bélyegeit észben tartja. Csakhamar talál magához hasonló kóborlókra, egyik a' másiknak az észbevett bélyegeket 's a' tájt megmondja, 's így addig kereng a' pusztákon, addig kérdezősködik 's ad utmutatást, míg végre mindegyik keresett saját marháját megtalálja.

Báró Tott azon vélekedésben van, hogy Európának majd minden népei Tatáriának azon magas lapjáról, melly éjszak felé a' caucasusi és tibeti heglánczokon keresztül, majd a' karei félszigetig nyúlik, áradtak be Európába; mert, úgy mond, megvannak maig is a' Tatároknál azon törvények, mellyek hajdan minket is kormányoztak, megvannak náluk azon balitéletek, mellyek rajtunk uralkodtak, legrégibb szokásaink tőlök erednek.

Az uralkodó, Gengiskhántól származott tatár khán mellett öt nagy család fénylik Tatáriában, mellyek Gengiskhán' bajtársaitól sarjadoztak, u. m. *Sirin*, *Man-*

zur, Szedjud, Argin és Barun. Ezek mind hercegek vagy beyek, 's ők teszik a' fő vagy régi nemességet, a' melly egészen megkülönböztetik az új nemességtől, mellynek neve *mirza capiculi*, azaz, mirza, a' fejedelm' sklávja. Az új nemesség' leghiresebb családja a' *Kudalak* család, melly az ó nemesség' hat családjával és a' khánnal képzik a' legfelsőbb kormányt. A' két legelsőbb tatár tisztviselők' egyikét *kálgának*, a' másikat *muradinnak* hívják. Vannak ezen kívül muftijok, vezérek 'sat., mint a' Törököknél.

Krimia és Bessarabia fel van osztva fejedelmi birtokokra, nemes curiákra és paraszt földekre. A' fejedelmi birtokok' egy része ugy tekintetik mint némelly főbb hivatalokhoz kapcsolt jövedelem; a' többi részt a' khán tetszése szerint elajándékozhatja. A' nemes curiák firól fira szállanak, 's csak akkor esnek vissza a' khánra, ha maradék nem volna a' hetedik áigig. Hasonló joggal bir minden mirza a' paraszt földekre nézvest; ezen kívül kereszténytől 's zsidótól esztendőnként fejpénzt is vesz. Tatár jobbágyai a' mirzáknak ösz' végén barom 's egyéb természetvényekből tizedet vagy részt adnak. A' birtokos mirzák (nemesek) katonai szolgálattal tartoznak.

A' tatár nemzet értelmesebb, ügyesebb és erkölcsösebb a' törököknél. Nálok nincs divatban az ellenség' fejének zsákra-rakása, 's azoknak mint megannyi trophaeusoknak felmutatása; ambár ők a' Törököknél mind bátrabbak, mind többet tűrni tudók. Szóval báro Tott' Tatárjai sokkal kevesebbé vadak mint a' Törökök, és a' jólelkűség 's nyilt együgyűség (bonhomie et franche simplicité) caractervonásuk.

Megérkezvén Tott Bakcsiszerájba, kegyesen fogadtattott *Maksud - Gueray* az akkori khántól. De ezt letévén a' porta, helyébe *Krim - Guerayt* nevezé khánnak, ki Kaucsánban Bessarabiában verte fel tanyáját. Ide költözött hát Tott is, 's az új khánnal tevé azt a' táborozást vagy inkább berontást, mellyet a' tatár' had,

kapcsolva valamely kisebb számu török sereggel, Russia' szélein 1760ban végbevisz vala.

Krim-Gueray, az új khán, mintegy 60 esztendős lehetett, magas, ügyes ember. Magaviselete' nemes és természetes, pillantatja eleven, arczvonási a' környűlmények szerint vagy kegyes jóságot, vagy fenyegető komolyságot mutattak. — A' természeti értelem 's a' tanulni kívánás nagy volt az emberben. Hallott volt valamit Molière-ről, értekeződött felőle Tottal, 's megkérte, fordítatná le neki Tartufet, mert, ugy mond, minden nemzetnek vannak Tartufjei, vannak a' Tatároknak is. — Nem volt vérengző természetű, 's könnyen meg tudta másoknak hibáit engedni. Társalkodása különösen kellemetes leve az által, hogy közel sem volt járatlan az europai dolgok' fekvésében. Nyájas volt, vidám, tréfás és elmés, 's alig találkozott oly erkölcsi tárgy, mellyről igen értelmesen nem beszélt volna. A' következő vonás őt mint vezért fogja festeni. Táborozások alatt egészsége meggyengülvén a' khánnak, rendszerint ernyős szánban tévé a' marsokat. Báró Tott látván, a' rettenetes hideg mennyire rongálja a' sereget, eleibe terjeszté annak pusztulását kivált a' marsok' hosszúságánál. Az időnek nem parancsolhatok, mondá a' khán, de példát adhatok a' türesre. 'S lóra üle tüstént kopasz fejjel, turbán nélkül, 's így lovagola serege között, míg elérének a' táborba.

Illy kellemetes embernek társaságában 's barátságában tévé Tott, tatár köntösben, ezt a' táborozást, melly 3 csapatban, egy a' kalga, egy a' nuradin, 's a' fő csapat a' khán' vezérlése alatt, Januar' 7d. 1769. indult ki Kaucsánból, a' Dniesteren által Battába, onnét a' Bug' és Mertva-voda' vizein keresztül, Elisawerthgrad' környékin Adjemkáig mene; rablott, pusztított, égetett, 's ellenségre ugy szolván sehol sem talált.¹ Innét a'

¹ Boutourlin muszka ezredes, ki az 1769i táborozást leirta (*Précis des événemens Militaires de la première guerre des Russes contre les Turcs, sous le regne de l' impératrice Catherine.*), csupán egyszer emlékezik a' Tatárokról, a' kik

rabló had visszatért Kaucsánba, de kevés idő múlva a' török fővezér' rendelése szerint Kotyimhoz sietett.

Visszatértök előtt a' sok rabokat és ragadományokat Savran városkánál oszták meg. A' khán' részére vagy 2000 skláv jutott, kiket az első jöttnek elajándékozgatott. Tott azt a' megjegyzést tevő a' khánnak, hogy illy formán majd neki egy sem marad, mellyre:

A' KHÁN. Elég marad nekem is, barátom, ugyis a' szomjuság' ideje már elmúlt. De felőled nem felejtkezem meg: Messze hazádtól, velünk szenvedvén a' havat és az idő' viharjait, illő, hogy neked is részed legyen benne, azért is neked szántam 6 szép gyermekét, olyat, millyet magamnak választanék.

BÁRO. Köszönöm jóságodat, de nem érdemli az ember az olyan szerencsét, mellynek egész becsét nem érzi: 's így félek, hogy ajándékomat nem fogom olly becsben venni, mint a' mellyben te adod.

KHÁN. Én sem akarok alkudozni háladatosságodról. Én neked sklávokat adok, ők neked tetszeni fognak, 's mást nem is kívánok.

BÁRO. Nem látja Magasságod, hogy helyzetem ellenkezik jóságodat elfogadni. Sklávjaid mind Oroszok, hogy' lehetnének ők sklávjaim, mint jobbagyi olly fejedelemnek, ki királyommal barátságban él?

KHÁN. Ezt az ellenvetést nem értem, mert a' háboru adja a' sklávokat, a' barátság ajándékozza és elfogadja. Egyébiránt kötelességed felől nem vetekedem, az a' te dolgod, hogy azoknak megfelelj. Én tehát az Oroszok helyett 6 Georgiai ficzkót adok, és ezzel mindennek vége.

BÁRO. Nem olly könnyen a' mint Fenséged gondolja. Van még egy árok, mellyen nem olly könnyed az átszökés.

KHÁN. Mi az?

BÁRO. Vallásom.

Kotymnál megrerettettek; — ez Tott' elmente után történt.

KHÁN. Annak békét hagyok, mert illő hogy magadat ahhoz tartsd. De valld meg, hogy az mégis egy kis-sé bajos.

BÁRO. Még többet is teszek, 's nem tagadom, hogy az emberi gyarlóság attól gyakran eltávozik, mint p. o. épen ma talán csak azért vagyok olly engedelmes kö-telességemhez, minthogy ajándéknak nincs elég inge-re a' megtántorításra. Talán hat szép lányka elfelej-tette volna kötelességemet, 's ha jól meg' gondoljuk, ugy tetszik, hogy gyakran a' legerényiebb megtagadá-sok, csupán a' kísértés' nemétől függenek.

KHÁN. Értem tökéletesen a' mit mondasz, 's bizo-nyosan megis próbálom azon kísértés' nemét, ha hatal-mamban lett volna. De, barátom, nekem is van vallá-som, melly megengedi ugyan rabszolgákat ajándékoznom a' keresztényeknek, de parancsolja a' lányok' megtar-tását, hogy azok megtéríttethessenek.

BÁRO. Hát a' férjfiak' megtérítése kevesebbé fekszik sziveteken, mint a' lányoké?

KHÁN. Semmiképen nem; — jól látta azt nagy pro-fétánk' bölcsessége; minek jele épen ez a' megkülönböz-tetés.

BÁRO. Nem foghatom meg okát, 's engedd meg ki-mondanom, hogy nektek is jobban tetszenek a' szép lányok.

KHÁN. Hidd el, nem ugy van, és így én csupán egy okos törvénynek engedek. Valóban a' férjfiutermé-szet' bélyege a' szabadság; ha ő mindjárt rabszolga is, alig fékezheti a' félelem azt a' rugót, melly mellében van. Érti ő erejét, az erkölcs uralkodik rajta, erköl-csén egyedül az Isten. Egy férjfiunak megtérese min-dig csoda, az asszonyoké a' legtermészetesebb 's leg-egyszerűbb dolog, mert ők mindig szeretőjök' vallásán vannak. Ugy van, barátom, a' szerelem a' nagy Muf-ti; midőn ez megjelenik, — ők meg vannak győződve.

'S ez a' kedves és elmés Tatár — mert az volt valójában — Kotyinnál az oláh vajda' orvosának Siro-polonak gazsága miatt méreggel halt meg. Érezvén ha-

lálának közeledtét, hivatá báró Tottot, de midőn ez könnyeit és fájdalmát meg nem győzhetné: Váljunk meg, ugy szóla Krim-Gueray, szomorúságod engem is ellágyít, én pedig vigan szeretnék elszunnyadni. — Musikásait hivatva 's azoknak hangjai között bocsátá ki lelkét. — A' derék khán' halálával báró Tott Konstantinápolyba vette utját, hol akkor St.-Priest volt francia követ.

Épen az esztendőben kezdődött a' muszka-török háború, melyet 1774ben a' kainergyi béke végzett el. 1770ben, Junius' 25d. és 26ikán történt a' török flottának elégetése Cseschménél, egy hónappal később, t. i. Jul. 21., esett a' kaguli ütközet, melyet Romanzof 17,000 emberrel 250,000 Török- és Tatáron nyert, a' kik 140 álgyut és 20,000 embert vesztek.

Ezen szerencsétlenségek a' Törökök' szívet egészen elvették. Mustafa szultán báró Tottra bizta a' Dardanellák' csatornája' megerősítését és védését. Az egész város, maga a' fényes porta, az ország' nagyai, csüggesztő félelembé estek. A' moskéba köz könyörgések tartattak, hogy Isten a' keresztény Tottnak az ország' védelmére teendő fáradozásait áldja meg sikerrel. De volt is miért imádkozniok; a' csatorna védetlen állapotban volt, a' Törökök a' csesmei veszély óta 2 hadi hajónál többet nem birtak, álgyujok a' csatorna' védjére bár számos, de annak egy része nem forgatható. A' katonaság félénk, és inkább elfutni, mint helyt állani kívánó. Ezen nyomoruságokat tetézte még az is, hogy éhség fenyegette a' várost. Mindezen bajok között tetemesen kitetszett a' despota török kormány' ügyetlensége, hiába-valósága!

Nem festi semmi jobban a' Törökök' butaságát, önhittségét, haszontalanságát és sajátságát, mint a' következő, a' csatorna' megerősítése' alkalmával történt anekdoták. A' Dardanellák' Asiában fekvő egyik várában volt egy réz álgyu, mellynek márvány golyója 1000 fontot nyoma, kamarája pedig, melly a' töltésére való port foglalja magában, 330 fontra készült, vagyis ezen

álgyunak mindenkori töltése 33 mázsa lőporba került. Mindenki látja, mi haszonvehetetlen portéka vala ez a nagy álgyu, és így Tott az erősítésnél azt szemügybe sem vette. De a' nép, 's maga a' basa is, másként gondolkozott. Megegyezett ugyan Tottal abban, hogy ezt a' nagy álgyut az ellenség' megtámadása közt alig lehetne többször mint egyszer megtölteni, de ettől az egyszeri lövéstől magától várta a' közönség, az egész megtámadó flottának vég veszedelmét. Tott próbát akara tenni a' nagy állattal, de mind elszornyútködtek csak a' gondolatnál is. Az öregek régi hallomás szerint azt állították, hogy ez a' nagy álgyu, mellyből ugyan még senki nem lőtt, ha elsüttetik, öszvédönti a' várt 's a' várost. Tott ezt tagadá, 's legfeljebb megengedé, hogy egynéhány téglá fog a' vár' falából kiesni. Egy egész hónap tölt bele, hogy végre a' sok ha, és hogyan után, az álgyu megtöltetett. Tott a' pattantyús után küldé, ki azt elsütné. Mihelytt a' sokaság ezt a' parancsot hallá, szaladásnak vevé a' dolgot. Maga a' basa is indulni akart, 's alig tudta Tott reá beszélni, hogy semmi baja nem lehet, ha egy a' vár' szegletében épült kioskból nézendü a' probát. A' pattantyús ugyan eljőve, de kéré Mahometre, hagynák el a' probát. Tott bátoritá, fogadta, hogy nem lesz baja, mert maga is ott marad mellette, 's így nagy nehezen csak ugyan reá vette, hogy elgyujtsa. Tott az álgyu' farkánál állott, hogy a' következést vizsgálhassa. Az elpattanás előtt földingást érzett lábainál, látta a' nagy golyót mint egy 300 ölnyi távolában 3 darabra szakadni, ezen darabokat a' viz' színén keresztül vágni, ricochetugrá-sokban a' tulsó hegy' tetejére felmenni, a' csatornát pedig egész szélességében fejr habbá feloszlani. Ez a' próba a' sokaság' félelmét meggyőzte, 's azt is kimutatta, mit lehessen szükség' idejében ezen temérdek tűz-soroktól várni.

Volt egy más álgyu, melly 60 fontos kőgolyót lőtt. Ezt a' nehéz darabot más helyzetbe kell vala tenni, a' mi végre a' sükséges gépelyekért egy török

hadi hajóhoz küldék, (igy szól maga Tott) de hiába, mert ott az illy emelő gépelyeknek hire sem volt. Nem türhetém, hogy ezen gondatlanságért Hassán basát, akkor az admiralhajóbeli kapitányt, ki ne pirongasam. De minek a' kötelek, a' dorongok, 's más hasonló szerszámok, mondá Hassán, midőn elég markos embereink vannak. Mit vigyünk el, hova tegyük, mond-sza; a' többi az én dolgom. Micsoda? kérdém, kézzel akarsz egy álgyut elvinni, melly 700 mázsánál nehezebb? 's hány emberrel gondolod? Öt százzal, ha kell, de már akár mennyivel, csak hogy a' dolog megtörténjen.

Szólítja Hassán embereit, én pedig a' szükséges gépelyek után küldék egy francia hajóra. Emberei közül vagy harminczan neki esnek az álgyunak, — többnek helye sem lévén; de az nem mozdul; — ezeket mások váltják fel hasonló szerencsével. — Megerkezvén gépelyeim, hat legény azoknak segédjével az álgyut egy óranegyed alatt új helyzetébe álltette, 's meggyőzte Hassán basát felőle, hogy igen gyakran nem a' sok karoktól, de az alkalmas erőmivektől függ a' kimenetel.

A' csatorna' védjére sok földsánczokat kelle felvettetnem, mellyek' álmérőjük 22 láb vala. De ezt a' Törökök közel sem hitték olly álthathatlannak, mint a' kőfalakat, 's előre feltették magokban, mellőlök elszaladni, mihelyest az ellenség közelít. Meg kelle hát őket szemlátomást győznöm, hogy balul ítélnék. Egy illy sáncz megé állván, megparancsolám pattantyúsaimnak, hogy 36 fontosokból lőjenek arra. Csak akkor hitték el, hogy egy illy sáncz megett bátran meg lehet állani; — de mégis kételkedtek, ha valljon a' többi hasonló tömegű sánczok — megállják-e így a' sárat.

A' Dardanellák' megerősítése után báró Tott Konstantinápolyba mene, hol a' szultán a' pattantyúsok' nevelését és gyakorlását bizá reá. Itt megint baja történt az álgyu' bél-törlőivel, mellyeket ő, mint Európában szokás, disznósértélyből csináltatott. Még a' főbb tiszték is kikeltek ellene, hogy az meg nem állhat,

mert vallásuk nem engedi. 'Szerencsére eszébe jutott Tottnak, hogy a' moskékat disznosertély-ecsetekkel festik, 's hogy rendszerint a' sertélynek nagyobb része ben marad a' falban. 'S ez volt, a' mi a' Törököket a' disznószőrrel megbékéltette, a' mit bizonyosan akarmelly alapos okok végbe nem vihettek volna.

Most már arra kérte a' szultán Tottot, csinálna pontonokat is. Ezen parancsot végrehajtván, hidat vere a' Kiatna' vizén, hol megjelent a' szultán, 's négy álgjut vitete, azon által és vissza, 's teljes meglegedését mutatá. Már most 50 új pontont a' sereg után küldének, 's ámbár Tott ugy egyeze is meg a' szultánnal, hogy azok a' pontonier-szolgalatban jártas emberek kísérik, fejük pedig a' parancsnokságra érdemes legyen, mind e' mellett egyszer csak felrakák a' pontonokat 's vivék a' sereg után. A' pontonier tiszt is katonáival utnak indult, semmi utmutatást nem vévén Tottól, de még csak a' pontonokat meg sem tekintvén. A' pontonokat a' vármai révbe lerakták, 's ott hagyták heverni feledékenységben. Illyen a' török természet!

A' török despota kormány azzal mindent helyre hozni gondol, ha büntet, ha keményen büntet. Báro Tott a' reiseffendinél lévén, jelenti, hogy egy bizonyos basának, kire valamely táj' védeése bizva volt, közel sem volnának e' végre elég emberei, sem védeszközei. Annál rosszabbul jár, felel hidegen az effendi, mert ha a' tájt meg nem védi, fejével fizet. Mintha biz' az által a' szerencsétlenségnek, melly a' táj' elvesztéséből ered, határ tétetnék!

Mindennyi sekféle foglalatosságai mellett a' szultán még ezt is kívánta Tottól, hogy álgjukat öntsön. Ha olvassuk azon számtalan nehézségeket, mellyeket a' porta' főbb tisztjei irigységből, nehogy a' jövevény uroknak kegyelmébe magát befészkelje, lábai eleibe gördítettek; ha halljuk, a' mit Tott maga bizonyít, hogy ő ugyan az álgjuöntésről több könyveket megolvasott, de cselekvőleg abban semmi gyakorlása sem tapasztalása nem volt: akkor álmélkodva meg kell vallanunk, hogy a' nagyon

kétséges dolog felvállalására épen oly vas fej kivántatott mint Totté volt. A' Törökök mindaddig álgyuikat lyukasan öntötték, úgy hogy azokat furni nem kellett. Tott tömögön öntötte, aztán furatta. Vezetői egyedül *Saint-Remy' Mémoirjei*; 's az *Encyclopédie* voltak, 's azok után próbául egyszerre 20 álgyut öntött, legnagyobb szerencsével, 's önnönmaga' legnagyobb csudálkozására!

Folyt hát derekasan az álgyuöntés' munkája, de már pattantusok is kellének. Volt ugyan illy katonaság a' Törököknél, *topcsi* név alatt, de haszonvehetetlen. Egy új, 600 főből álló pattantus-sereget állíta fel Tott, mellynek a' szultán a' *szuracsi* nevet adta, albaniai köntösbe öltöztette, rendes hópénzzel fizette, 's a' kiatnai kaszárnyába szállította. Tott szükségesnek látta a' szurnyagok' (bayonetek) behozását. De bár ezen fegyvernek hasznos voltát önnön károkkal tapasztalták is a' Törökök a' folyó muszka hadban, még is tele voltak ellene hal-itélettel, 's mind addig fel sem is vették, mig a' mufti azt számos nézők' jelenlétében innepileg meg nem áldá, mondván: hogy azt a' hivek használják a' hitnek védelmére!

Emlékezetes az, hogy Tott a' pálczaütés és vasba verés' büntetéseit eltörlötte szuracsi' seregénél, oily nemzetnél, mellynek ezen szó becsület (honneur) nyelvében fel nem találhatik. — —

Minthogy az artilleriának egyik tetemes része a' bombák' vetése, ennek is próbáját akarta látni Soleiman szultán. Parancsot vön tehát Tott, 's ő az alkalmas helyet kinézvén, mindent elrendel a' szultán' elfogadására. Szántalan nézőség fogá körül a' tért, mellynek szabadnak kell valla lenni, mert a' földnek egyenetlensége a' bombának irányzatát, midőn az egyszer a' földre felüt, megváltoztathatja, és jobbra vagy balra elcsavaríthatja. Az *aszekik*¹ ugyan csinálának a' mozsarak előtt egy közel 20 lépésnyi széles utcát, de mellynek hossza igen nagy

¹ A' nagy-ur' lovas késérői, kik esendóri szolgálatot is tesznek.

vala. Azonban az első bomba az utca' végén túl ütvén fel, több bátorsággal vetteté Tott a' többi hatot, mellyek néhány ugrások után a' nézősége messze túl pattantak el. Csak egy volt még hátra, olly szorgalommal készítve és töltve mint a' többiek. Ellövetik ez az utolsó is, leesik az utca' közepébe, 's ott keringel, a' földet turván, égő csővel. A' nézők még közelebb szorultak látni az ujságot, Tottot 20 halálós perczig a' hideg veréjték verte, előre látván, mi szörnyü vége lesz a' széll-el-pattanásnak. De ime, ki aludt a' cső, a' bomba nem repedt széll-el, Tott szabadon lélekez. Megtörténik ez az eset ollykor a' legügyesebben dolgozott bombáknál is, a' nélkül, hogy annak bizonyos okát ki lehetne találni. A' dolog' szerencsés kimenetelénél az volt igazán furcsa, hogy a' Törökök azt hitték, mintha Tott az ő mulatságokra kész akarva tette volna ezt a' tréfát, berekesztésül, 's mind-egyik még dicsekedett, hogy bezzeg nem félt ám!

De mindezen sokféle, sokágu avatkozással közel sem vala még vége Tott' hatása' körének. Őt a' roz pénz' verésénél megkérdezték; ő jobbat verni tanított; tőle tanácsot kértek, miként kelljen a' Fekete-tengerbe vivő csatornát megerősíteni, hogy az védve legyen. Ő neki kelle új hajók' építésére tervet adni, mellyet azonban a' Törökök azon nevezetes okból el nem fogadtak, hogy majd a' hidak alatt nem lesz hely turbánjaiknak. — Tőle végre azt kérte a' szultán, állítana fel egy mathematica-iskolát. Voltak ugyan már Soleiman' idejéből a' Törököknek földmérői (*muhendi*) kik ezen rendelés ellen bár háborogtak, de fejet kelle hajtani a' nagy-ur' azon parancsának, mellyel Tottnak meghagyta, hogy őket kísérténé meg¹ és kérdezné ki. Jelen voltak: a' reiseffendi, a' defterdán, seir- emini, 's más úgy nevezett tudósok. A' reiseffendi egy beszéddel kezdé az ülést, mellyben az ország' javát a' fejedelem' parancsával egy

¹ Nem jó kitétel az *examindlni* helyett, mert a' kísértéssel rendszerint más értelmet kötünk össze. Ezamen: Prüfung még nincs meg Magyarban.

uton menőnek mutogatván, felszólítá Tottot, kezdene a' kisértéshez.

Ez elég szerényen kérde a' földmérők' elsőjétől: mi volna tartalma egy háromszög' mind a' három szögeinek. A' kérdést ismételni kívánták a' török mathematicusok 's kételkedőleg tekintének egymás' szeméibe. Végre a' legbátrabb azt felelé: az a' háromszög' mivoltától függ. — Eléggé látni ebből, mi nagy mathematicusok voltak a' mahendik, a' kik csakugyan aztán valamennyien szorgalmatosan jártak az új iskolába, hova végre a' hajós tisztek is kényszerítették, úgy hogy Tottnak 60 éves fejér szakállós tanyítványai is elegenden levének, kiknek ő, mint nálunk a' tanuló gyermekeknek, arany és ezüst érdempénzeket osztogatott, a' megkisértés' napjain, nem jutalmazhatván másként a' kincstárnak' fősvénysége-miatt szorgalmokat.

Nevezetes és igazán török még az is, hogy társaságban lévén egy nap' báró Tott a' vezérnél, ez beszéd közben tőle a' legnagyobb komolysággal kérde: valljon számos-e a' török sereg? Tott illy kérdésen elbámulva felelé: hogy ő épen a' vezértől kérdezné azt, ha annak számát tudni akarná. Azt én nem tudom, mondá a' vezér. De hát én valljon honnét tudhatnám? kérde Tott. Felelet: *A' bécsi ujságokból, mellyeket gyakran olvas!*

Meghalt Mustafa, az értelmes, szorgalmatos és munkás fejedelem, 's testvérjének Achmetnak fiára, Abdul-Hamidra, szállott az uradalom, ki 40 év alatt a' harembe peshedvén, a' békés és csendes életet igenis megszokta. Még ott egy köz bostándsi különös kegyelmébe jutott, 's a' thronra felemelődvén, ez az alacsony szolga olly kedvencze lön, hogy a' szultánra mindenben a' legnagyobb befolyással volt. Annak legelső jelét adta a' kaimakám vezér' letétele, 's helyébe a' vérengző *Abdi basa*'¹ kinevezése által.

¹ Tott ezen kaimakámnak három nevet ad: a' 233 Iapon Hassán basának (*kutudsi*, kutsináló), a' 236. Mustafa basának, a' 143 Iapon Abdi basának nevezi, 's írja, hogy a' sereghöz

Tott ezen dölyfös és vérengző emberrel igen komoly surlódásba jött. A' dolog olly érdekes és hősünknek characterét festő, hogy itt szükségesképen annak saját szavait kell adnunk. Egy nap, ugy szól Tott, a' nazirt, vagyis az al-felvigyázót és fizetőt, a' szokottnál későbbben látám érkezni. Képén a' rettegés festve, lábain, cselédeitől támogatva alig állhata. Mi bajod, kérdém, mi tehete ezen állapotba, mellyben látlak? Oda vagyok, felele, épen most fenyegete az új kaimakám, hogy levágatja fejemet, ha azon 50 álgyu, melly munkában van, két nap alatt a' sereg után meg nem indul. Ez merő lehetetlenség. Kegyed engem ki nem menthet, sőt kérem az Istent, őrizze meg kegyedet magát valamelly szerencsétlenségtől; a' mi országunk' szegyenére lenne. — Látván a' nazir' felháborodását, csillapítani kezdém, 's midőn látám, hogy nyugodtabb, kérdém tőle: valljon mit felelt a' kaimakámnak. Óvtam magamat, hogy valamit feleljek, monda, az lett volna utolsó szóm. Igy már, mondám, jól áll dolgod, semmit se félj 's cselekedd azt pontosan, a' mit rendelek. Lódulj mindjárt, keressd fel a' kaimakámt, mond meg neki mély alázattal, hogy nekem parancsit megjelentetted, de hogy én azokat olly hangon vettem, mellyet te elmondani nem bátorkodol, és hogy midőn te engem ismét kérnél a' parancsot teljesíteni, én neked daczosan azt feleltem, hogy a' te dolgod nem más, mint a' kiadásokat fizetni, a' mi a' többit illeti, az iránt egyenesen engem szólítson meg a' kaimakám, 's akkor majd fogok neki felelni, a' mint illik. Ime ezzel kimented magadat; a' mi engem illet, azon ne busulj, én egy kis leczkét fogok adni kutásótoknak. — De alig vehetém a' nazirt reá, hogy a' fejnyeső előtt megjelenjen; azonban a' félelem, hogy már így is ugy is fejét veszti, bátorította ezen kétséges próbára, 's elmene. — Visszajöttekor megtudám tőle, hogy

küldetvén mint janicsár-aga a' hadi policzia' fentartása végett, kútkat ásatott, mellyekbe a' legkisebb hibákért lenyakazott katonák' testeit hányatta, 's 3 hónap alatt 30,000 katonát kivégezett. — A' sereg öt kút-ásónak csúfolta.

ez a' csel reám hárította Abdi basa' haragját, a' ki a' nazirtól felőlem kérdezősködvén, ettől azt a' feleletet vette, hogy a' mi a' nagy-ur' szolgálatját illeti, abban ugyan elég buzgó, de egyébként igen csiklandékos 's féketlen ember volnék. Én reszembről valóban igen el valék tökéelve, visszalökni minden illetlen bánásmódot, 's arra csakhamar leve is alkalmam a' kaimakámmal. Ez a' következő napon egy *mektert*¹ küldte az öntőműhelybe azon izenettel, hogy jelenjek meg az udvarnál, 's ez az inas, nyilván urának parancsából sejdítvén annak kedvetlenségét hozzám, jónak vélte, hogy minden tisztelkedés nélkül felém közelítsen, 's úgy pajtásilag karomhoz érjen követsége' elmondásánál. Első feleletem az volt, hogy mellbe taszítám, 's első szóm parancs a' Janicsároknak, hogy vettessék ki ez a' szentelen a' szultán' öntőműhelyéből, hol ő engem megbántani vakmerőködött. Szaladtak a' török cselédek, hogy kivessék a' kaimakám' követjét ebrudon, a' ki megrettenvén, mentegeté magát ártatlanságával, 's egész becsülettel kére, mennék a' portához, hova ura neki meghagyá, hogy engem kísérne. Én is megengedek, felelek, de lódulj 's ide többé vissza se jőj, 's beszéld meg uradnak pontosan, mint járál itt, hogy egy kis vigyázatot ajánljon utóbbi követeinek. Mentsen Isten, felele a' mekter, hogy csak egy szót is szóljak, mi történt velem, mert ezzel az emberrel beszélni sem lehet, sőt igen kérem Kegyedet, jöjjon velem, mert ki tudja mit érek, ha magam egyedül térek vissza. — 'S arra mégis csak el kell magadat szánni, felelek, mert ma épen semmi kedvem sincs az udvarba menni; meglehet, hogy holnap bemegyek. — Midőn a' mekter látná, hogy minden kérése nem használ, elmene. — A' nazir, ki ezen esetnél jelen volt, kérdé tőlem, valljon mit várok ezen galibából? A' te üdvödet,

¹ *Mekter* magában musikus, de itt külső szolgálatot tevő, izeneket 's több affélet vivő gyalog inas, vagy csodárt jelent. Mekterek csak a' vezér' házánál lehetnek, 's ezen tisztséghez tartoznak.

mondám, 's az én nyugalmamat. Meg kell ijeszteni Abdi basát, hogy megjuhászodjék; a' mit magamra vállalok, 's felfogadok, hogy holnap olly szelíd lesz, mint ő neked tegnap döllyfösnek (brutal) tetszett.

Más map elmenék a' kaimakámhoz, de mivel társalkodásunk igen eleven lehetne, jónak látám magammal egy tanut vinni, kinek a' porta' dragománját választottam. Még az is volt czéloom ezen választásnál, hogy legyen kivel kezdehessem a' beszédet, 's csak akkor szóljak bele, midőn czélirányosnak tartom. Abdi basa ugy kezdé a' mint előre képzeltem, vadon és fenhangon, de minthogy morgása alatt minden másfelé csak reá nem néztem, azt kérdé a' dragomántól, ha valljon nem tudnék - e törökül. Feleletjére, hogy igenis, kérdé a' basa: hát miért nem felel? Azért, felelek már most, mert én soha a' Kegyed előtt volt vezérekkel állva nem beszéltem; hivassa a' czerimoniamestert, 's az meg fogja tanítani a' szokásokra, mellyeket Kegyed, a' mint látom, még nem tud. Azonban arra én is meg fogom tanítani. — Ezzel közelíték hozzá, leülék melléje, 's elnuellőzvé a' tárgyat, utjáról megérkezéséről, kezdék beszélgetni. Jött azonban a' kávé 's a' pipák, és midőn jó ideig hátráltam volna sokféle kérdéseimnel, hogy az álgyukról ne szólhasson, végre meghallgattam a' mit csak mondani akart e' tárgyról, a' mit ő most nagyobb mérsékléssel is monda mint eleinte, okvetetlen parancsát azzal mentegetvén, hogy ő is ollyat veve Babadagról.¹ Elhiszem, felelek, hogy jól megmagyaráztatta Kegyed magának a' nagy-vezér' levelét; ² de mégis egy tanácsot adok, a' Kegyed 's az én megnyugtatótatásunkra, 's a' szolgálat' javára. A' szultán Kegyedet meghatalmazta arra, hogy a' városban jó rend 's elég eleség legyen, reám pedig egészen reám bizta, a' mi az álgyukat 's a' katonai szolgálatot illeti. Teljesítse mindenikünk kö-

¹ Babadag kis városka a' Balkán' hegyeiben, hol a' török sereg 3 évtől fogva táborozott.

² Abdi basa sem írni, sem olvasni nem tudott.

telességét. Kegyed tartozik az enyéimet segíteni, 's felvinni kerélmimet 's megjegyzésimet urának, ha csakugyan azokat ezen uton akarom oda felvitetni. Így tartották ezt Kegyednek elődei, kik mindnyájan értelmes emberek valának, és így kegyedet is kérem, hogy azokat például vévén, légyen valami kis tekintettel a' nazir iránt is. Ez a' szegény ember olly félénk, hogy annak megijesztése nem nagy becsületére válnék Kegyednek. Nevetnem kellett, mennyire megrettent tegnapelőtt, de én csillapítottam. — Ezen beszédem alatt bámulással néze a' kaimakám szemembe, 's annak végével dicséré a' könnyüséget, mellyel törökül beszélek, 's azt véltében, hogy senki őt rettegés nélkül nem nézheti, dicséré bátorságomat is, azt állítván, hogy katonának kell lennem. — Én tőle bucsut vevék, de alig lépek ki szobájából a' dragománnal, hogy azt visszaszólítja. — Ez a' Francia, mondá, vérmes ember, de sokat beszél. — Reménylem mindazonáltal, felele a' dragomán, hogy semmi helytelent nem fogott mondani. Ugy van, monda Abdi' basa, mind az, a' mit mond, talpra esett, de csakugyan — sokat mond. Így lön vége a' nagy bajnak.

Lejárt nem sokára ezen vérengző kútásónak is órája, le kelle szállani helyéből, mellyet utána Ized bey, Tottnak régi meghitt barátja és becsülője foglala el. Ennek vezérsége alatt hagyá el Tott végképen Törökországot.

Párisba megérkezvén, a' mint már értekezésünk elején jelentettük, a' ministerium Egyiptomba 's a' Berber szélekre küldötte, a' consulságok' hibáit orvosolni. Oda többé kísérni nem fogjuk, nem mintha könyvének ezen utolsó szakasza érdekes nem volna, hanem részént azért, minthogy abból Tottnak személyessége jobban mint eddigelé ki nem tűn, részént mivel az országszerte jobban esmért Egyiptomról, pontosabb, tanulmányosabb munkák jelentek azóta meg.

Még egy vádtól kívánnók földinket kimenteni, mellyet biographiájának írója, *Guérard*, igazságtalanul

reá tol. — Charlatanismussal vádolja. ¹ Itt legelőbb szükség pontosan meghatározni mi értődik e' szó alatt: Charlatan. Általjában mind az, a' ki kitetszőképen és keresve, a' tudományok' vagy ügyességek' álarczáját fitogtatja, és sokat cseveg, olaszúl *ciarla*, a' honnét a' charlatánt származtatják. De hol fitogtatta hát Tott a' tudások vagy ügyességek' álarczáját? Ó a' mibe kezdett, szerencsésen kivitte, habár azt azelőtt cselekvőleg soha sem próbálta is, mint p. o. az álgyüöntést, iskolák' felállítását, hadi hajók' készítését, bombák' vetésé't. De mindez nem charlatanismus, sőt inkább egy ép és tiszta, 's a' rendszerintnél sokkal bátrabb elmének és léleknek tulajdona.

Mi pedig Tottot egy aczél inú, telivér férjfiunak tartjuk, ki mindenkor előáll és fizet saját személyességével, hol a' dolog úgy hozza magával, a' mit egyébiránt minden férjfiutól, ki ezen névre nem érdemetlen, várunk kell. E' mellett ő tanult, ritka kimivelődésű, vig, nyájas és jó-lelkű ember. A' magyar büszkeség és komolyság, párosítva van nála a' franczia könnyűséggel, csinnal és kellemeikkel. Azért méltó, hogy éljen emlékezetünkben, mint derék! de ugyan derék hazánkfia, ki ősei' honjába csak életének végén térhete vissza, hogy Galliában termett, 's a' világ' három részében meghordozott csontjai honi porban nyughassanak.

BáRO LAKOS János.

¹ A' már fenemlített *Biographie ancienne et moderne*, Tom. 46ban foglalt biográphiajához Tottnak annak írója Guérard ezt a' jegyzést teszi: , *Quoique ces Mémoires sentent le charlatanisme, qui forme un des traits distinctifs du caractère de l'auteur, et que sa négligence à rapporter les dates des évènements généraux ou particuliers, qu'il raconte, y jettent beaucoup de confusion, on peut dire qu'ils méritaient les succès qu'ils obtinrent*; c'est le premier livre en effet, qui dans les temps modernes, ait commencée à faire connoître en France la politique, l'histoire de l'empire Ottoman, les meurs et les préjugés de ses habitans. Les relations de Savary, de Volmy, de Sonnini, de Chenier, d' Olivier etc. n' ont paru qu' après.

LITERATÚRATÖRTÉNET.

AZ ANGOL SZÉPLITERATURA' TÖRTÉNETEINEK' VELEJE A' 16dik SZÁZAD' KEZDETÉTŐL A' 19dik SZÁZAD' ELSŐ NEGYEDÉNEK VÉGÉIG. EICHHORN ÉS WACHLER UTÁN.

I. A' LITERATÚRA' ALTALÁBAN.

1. §. Azon körülmények, mellyek az Angolok' egyházi és világi kormányát olly korán megrendíték, egy felől nálok soká, egész' a' 17dik század' végéig, tartó lázadásokat, pártütéseket, gyászos háborukat, 's az ország-lásban többféle erőszakos 's mindent felforgató változásokat szülének; de más felől a' nemzetnek saját erejü önállóságot 's a' közvéleménynek állandó hatalmat adának. E' körülmények nyomták az angol tudományos műveltségre azt a' bilyeget, mellyet visel, 's mellyel magát megkülönbözteti. A' Nyolczadik Henrik' szeszélyszülte kegyetlenkedése 's haszonkeresése, (1509), 's a' Hatodik Eduard' és Mária' uralkodások alatt (1547., 1553.) a' kormány' hatalmaskodása 's a' nép' lelkiismerete között támadott kemény és makacs tusakodás a' hatalommal visszaélés' gyűlöletét még közönségesebbé tevé. Erzsébet királyné a' felébredett vallási szabadság' szeretetének 's a' nemzeti önértésnek erejét és hasznát éles eszével általlátá, 's a' műszorgalmat, kereskedést, hajózást, polgári ipart 's önelégedettséget, mellyeken Britániának belső élete 's külföldi tekintete most is alapul, virágzó állapotra emelé, 's alatta a' literatura, melly eredeti irányát szüntelen megtartotta, a' régi Görögök' 's a' nálok már elébb is becsült Olaszok' példányai szerint

ifjui erővel fejledezék. Az illy mélyen meggyökerezett 's a' nemzeti életbe szövődött nézetekkel 's tapasztalásokkal a' Stuartok' házának (1603) egyházi alakba öltözött örökös önkényi hajlandósága öszve nem férhete, 's olly ellentállást okozza, melly 1639ben polgári háboruvá, 1649től fogva 1659ig vérengző vallási vak buzgósággá 's politikai tulságoskodássá vált, 's hosszas kemény küzködések után 1687ben a' most fennálló jeles de drágán vásárlott polgári alkotvány' megalapításával végződött. A' nemzet e' sokba került 's több századok' harcza által szerzett birtokának, melly reá olly jótékonyan hat, egész becsét mélyen érzi.

A' 18dik század' kezdetétől fogva az ekkor erősebb lábra állott literatura 's a' nemzeti élet között a' természet' rende szerént élénk kölcsönös egymásra hatás kezd uralkodni, melly az elsőt igen gazdaggá, 's a' szigorubb tudományok' tekintetében is nagyon becsessé teszi. Az angol tudósok' anyai nyelvökön irt munkáikban majd ősi egyszerűség 's közértelmesség, majd szabadságot mélyen érző erőslelkűség, majd szigorubb komolyság, majd oskolaszabályos hidegvérü gondolkodás; egy szóval angol nemzetiség uralkodik. Ők a' szoros értelmü tudományokban, nevezetesen a' mathesisban, természettudományban 's annak az élet' szükségeire alkalmazásában 's használásában, az orvosi tudományban 's a' theológiában nagyon sok jeles munkákat irtak. Nálók a' nyelvtudomány, kivált a' régibb, a' hivatalviselők' kimiveltetésének alapja gyanánt nézetik. A' történetírásra nézve, mellyet a' nemzet' minden mivelt és kimivelésre szert tehető tagjai nagyon kedvelnek, a' Scotusok valának az újabb időben a' mindenütt jóvá hagyott művészi izlésnek kezdői 's megerősítői. A' földleírás 's a' nemzetek' esmérte akáthol sem bővítettett 's gazdagított nagyobb mértékben, mint az Angoloknál. A' Scotusoknak a' gyakorlati bölcselkedés, 's az országot 's országlást tárgyazo tudományok is nagyon sokat köszönnek. A' tudós oskolák, némelleyeket, kivált Scotiában, kivévén, elrégisedett állapotban vagynak, az ország' dolgaiban résztvetető nyilván-

nos élet pótolja hiányait. A' néposkolák csak a' 18ik század' végén kezdettek tökélesülni.

L. Th. Warton History of the english poetry; with notes. London, 1825. 4. kötet. 8.

I. D. Reuss Das gelehrte England, Berlin, 1791. Nachtrag. 1804. 2. kötet 8.; The annual Biography and Obituary. 1819. 'sat. — *I. Nichols* Literary anecdotes of the XVIII. Century. Lond. 1812 'st. 10. darab. 8., és Illustrations 1817 'st. 3. darab 8. — *R. Watt's* Bibl. Brittan. Glasgow. 1818 'st. 2. kötet 4. — Biographia Britannica, or the lives of the most eminent persons, who have flourished in Great-Britain — ed. And. *Kippis*. Lond. 1778 'st. 3. kötet. fol.

II. A' NYELV.

2. §. Az írói nyelvnek, melly noha a' 16dik század' kezdetétől fogva számos régi classicusoknak, 's különösen 1535től fogva a' bibliának is fordítása által a' szorosabban meghatározott szabályosságához közelebb vitetett, még is a' 17dik század' második felében még durva és kemény vala, *Waller*, *Dryden* 's egyebek csak a' most említett század' utolsó tizedeiben adtak nagyobb hajlékonyságot 's kellemesebb hangzást; a' 18dikban pedig *Addison*, *Pope*, *Johnson* 's mások a' tisztaságra 's szabályosságra nézve mindenektől bevett, de a' jelesebb elmékre a' nyelvvel bánás' 's nyelvmivelés' tekintetében békót nem vető törvényeket.

Grammatikák nagy számmal vagynak; legnevezetesebbeket készítettek *Wallis* 1653ban, *Bailey* 1726ban, *Lowth* 1762ben, *Ash* 1767ben, *Sheridan* 1786ban, *Lindley - Murray* 1795ben, 's a' Németek' számára *Wagner* 1819ben.

Szótárokat irtak: *Cooper* (1578ban), *Skinner* (1671), *Bailey* (1728), 's különösen az utolsó számos kiadásokat ért 's nagyon sokszor adatott ki bővítésekkel. De minden szótárokat messze maga után hagyott *Johnson* Sá-

muel' remek munkája, melly 1755ben két foliantban jelent meg, sokszor újra nyomatott, *Nares* által pedig derekasan megbővítettett. Lásd *Nares Glossary*, Stralsund, 1825, 8.; *Horne - Took'*, *Malone'*, *Todd'* 's mások' nyelvtudományi vizsgálódásai is nagyon nevezetesek a' magok' nemében. A' kimondás' törvényeit legjobban szedték rendbe *Sheridan* 1780ban, *Nares* 1784ben, *Walker* 1791ben és *Wagner* 1794ben.

A' scotiai nyelv' szótárai között legjobb *Jamiesoné*, melly 1825ben négy negyedréti kötetben jelent meg.

Az irlandi vagy erini nyelv' esmértetése végett *Vallancey* 1782ben grammatikát, *Brien* pedig 1768ban szótárt készítettek 's adtak ki.

III. A' KÖLTÉSSZÉG.

a) Általában 's időrend szerént.

3. §. A' 16dik század' első felében az egyházi dolgok' vitatásai annyira elfoglalták az elméket, hogy a' költésszég csak igen nehezen gyarapodhaték. A' régiségnek classicusai közül néhány költők fordítottak, 's petrarcái sonettek utánóztattak. A' művészet' ilyen irányzata, mellyhez még az allegorizálás és mythologizálás is járult, Erzsébet' uralkodása alatt folyvást tartá. Ennek uralkodását *Spenser*, 's a' halhatatlan *Shakspeare* dicsőíték.

A' 17dik században azalatt, mig a' vallásbeli vak buzgóság' tulságoskodásai tartottak, *Cowley* és *Waller* a' lyrai, *Milton* pedig a' hősköltésszégben példányokká levének. A' polgári csendesség' helyre-állása után *Butler* csipős gunyolódással, *Dryden* oskolaszabályos csinossággal különbözteték meg magokat. Ez utolsónak tekintét a' 18dik században *Pope* meghomályosítá; ennek szabályosságát pedig, melly gyakran egész' a' feszességig ment, az élénk lelkü 's elméjü, szeszélyes *Swift*, a' természetfestő *Thomson*, a' busongva ábrándozó *Young* mérseklék. A' nemzet' eredeti izlése a' költésszégben újra felélede; a' költészi önállóság sokkép igyekezett a' maga

jogait fenntartani, 's ez igyekezetnek a' mi időnkben naponként nagyobb sikere tűnik szembe. A' Britannusok' nemzeti költészége leggazdagabb a' balladokban, elbeszélő, rajzoló, oktató, 's gunyoló költészetekben.

A' költészek között időrend szerént legjelesebbek a' következők. A' 16dik században: *Douglas, Dunbar, Lindsey, Scott, Wyat, Surrey, Heywood*, különösen Erzsébet' idejében: *Sidney, Spenser, Fletcher, Sakville, Baldwin, Ferrar, Shakespeare, Daniel, Drayton, Donne, Hall és Browne*; a' 17dik században: *Valler, Cowley, Denham, Milton, Rochester, Butler, Dryden, Pomfret*; a' 18dik században: *Philips I. I., Garth, Parnell, Addison, Prior, Congreve, Gay, Tickel, Somerville, Pope; Swift, Thomson, Philips Ambrus, Collins, Dyer, Ramsay, Shenstone, Churchil, Young, Mallet, Bruce, Grainger, Akenside, Smart, Gray, Goldsmith, Armstrong, Penrose, Johnson Sámuel, Glower, Logan, Mickle, Burns, Mason, Cooper, Darwin, Beattie, Hayley, Bloomfield, Woolcot*, ki Pindar Péter nevezet alatt esméretes; 's az amerikai *Barlow*.

A' 19dik század' első negyedében *Southey, Moore, Scott, Byron és Pollok*.

A' 18dik században *Ossian'* munkái, mellyeket *Macpherson* és *Percy* kiadtak, a' régi nemzeti költészet' szeretetét is igen felébresztették. *Chatterton* a' 15dik század' nyelvét és írásmódját utánozta.

S. Johnson Collection of English Poets, 60 kötet 12. Biographia Britannica, or the lives of the most eminent persons, who have flourished in Great-Britain — ed. And. *Kippis*. Lond. 1778 'st. 3 kötet. fol.

Dodsley Collection of poems by several hands, Lond. 1785, 6 kötet, 8.

The Works of the British Poets, with Prefaces biographical and critical. By Robert *Anderson*. London 1798, 13 kötet, 8.

- Az angol költészeknek *Bell* is egy gyűjteményét adta ki, 1782ben, 109 kötetben 8.
- Th. Park Heliconia* comprising a selection of engl. poetry of the Elizabethan age. Lond. 1814 'st. 3 kötet 4.
- Phil. Sidney* (szül. 1554, † 1586) Works, London, 1725, 3 kötet, 8.
- Spenser* (szül. 1520, † 1596) Works, with illustrations and glossary, by H. J. Todd. London, 1806, 8 kötet, 8.
- Ferrars Myrrouers for Magistrates*, London, 1815, 3 kötet, 4.
- Shakespeare* (szül. 1564, † 1616) Works by S. Johnson és G. Steevens, published by Reed, London, 1813, 21 kötet, 8. — Lipsiában, 1824, nagy 8ad rétbén.
- Fr. Douce* illustrations 1807, 2 kötet, 8. — *Drake, Shakspeare* and his times. 1817, 2 kötet, 4. — Shakspeare' német fordítói között legnevezetesebbek *Schlegel A. W., Tieck és Voss J. H.* 1818, 1825. L. *Shakspeare's* Schauspiele, erläutert von F. Horn, Leipzig, 1825, 4 darab, 8.
- Cowley* (szül. 1618, † 1667) Works with notes by J. Aikin. London, 1802, 3 kötet, 8.
- Milton* (szül. 1608, † 1674) Poetical works by J. H. Todd. Lond. 1809, 6 darab, 8.
- Butler* (szül. 1612, † 1690) *Hudibras* with notes, London, 1819, 2 darab, 8.
- Dryden* (szül. 1631, † 1701) Works with notes by W. Scott, London, 1808, 18 kötet, 8.
- Parnell* († 1717) Poems, London, 1770, 8.
- Addison* (szül. 1672, † 1719) Works, London, 1811, 6 kötet, 8.
- Prior* (szül. 1664, † 1721) Poems 1779, 2 kötet, 8.
- Congreve* (szül. 1671, † 1729) Works, Birmingham, 1761, 3 kötet, 8.
- Gay* (szül. 1688, † 1732) Poetical works, 1806, 2 kötet, 12.

- Tickel* († 1740) Works, 1753, 3 darab, 12.
Somerville († 1743) Chase, 1802, és *Hobbinol*, 1813.
Pope (szül. 1688, † 1744) Works with notes by Warburton, Warton 'st. Lond. 1806, 10 darab, 8.
Swift (szül. 1667, † 1745) Works, published by W. Scott. Edinburgh, 1814, 19 kötet, 8.
Thomson (szül. 1700, † 1748) Works, 1788, 3 köt. 8.
Collins († 1756) Works, 1797, 8.
Ramsay (szül. 1686, † 1758) Poems, London, 1800, 2 kötet, 8.
Shenstone († 1763) Works, 1773, 4 kötet, 8.
Churchill (szül. 1731, † 1764) Poems with notes, London, 1804, 2 kötet, 8.
Young (szül. 1681, † 1765) Works, 1802, 3 köt. 8.
Smarth († 1775) Works, 1791, 2 kötet, 8.
Gray (szül. 1716, † 1772) Poems, London, 1819, 2 kötet, 4.
Goldsmith Poetical and dramatic works, 1791, 2 kötet. 8.
Armstrong († 1779) Poems, 1781, 8.
Johnson Samuel (szül. 1709, † 1784) Works, Alnwick, 1816, 12 kötet, 8.
Burns († 1796) Works, London, 1817.
Mason († 1797) Works, Lond. 1816, 4 kötet, 8.
Cooper († 1800) Poetical works, London, 1785, 2 kötet, 8; Life and posthume writings, by Hayley, Chicester, 1806, 4 kötet, 8.
Darwin (szül. 1734, † 1802) Poetical works, London, 1806, 3 darab, 8.
Beattie (szül. 1735, † 1803) Minstrel and other poems, London, 1816.
Hayley (szül. 1745, † 1820) Poems and Plays.
Woolcot (szül. 1738, † 1819) Works, London 1816, 4 kötet, 12.
Barlow († 1812) *Colombiade*, London, 1809, 8.
Southey Poems, London, 1816, 13 kötet, 12.
Th. Moore Works, Lipsia, 1826, 8.

Walther Scott (szül. 1771, † 1833) Poetical works, London, 1820, 12 darab 8.

Lord Byron (szül. 1787, † 1824) Works, Frankfurt, 1826.

Pollok the course of time. Edinburgh, 1828, 8.

b.) KÜLÖNÖSEN, A' KÖLTÉSZETEK' OSZTÁLYAI SZERÉNT.

A' mese.

4. §. A' mesét az angol költészek még eddig nem a' legfoganatosabb szerencsével művelték. *Gay* annak természetét nem jól esmervén, mesék helyett költészi elbeszéléseket 's allegoriákat adott; *Dennis* jobban felfogta ugyan a' mese' mivoltát, 's la Fontainet vevé példányul, de a' nélkül, hogy annak kellemét, könnyűségét és sokféleképen tetszeni tudó módját elérte volna. *Moore* az asszonyi nemet akarta oktatni 's mesé' alakítására új utat választta; de leleményes észszel ő is, mint a' másik kettő, kevés mértékben birt.

John Gay Fables, Lond. 1755, 8.; és l. §. 3.

Charles Dennis, Select fables, London, 1754, 8.

Edward Moore († 1754) Fables for the female sex. London, 1757, 8.

Az elbeszélés.

5. §. *Mallet*' komoly elbeszélései nem emelkednek felül a' középszerűsége. Szerencsésebb vala *Goldsmith*; de *Jeruingham*' czifrázatlan, szelid hangu 's gyakran érzékenyítő elbeszélései még felebb becsültetnek.

A' vidor elbeszélésekben az Angoloknál gyakrabban és szerencsésebben tétettek próbák. Már *Chaucer*' regéi a' Canterburi zarándokokról szép egyszerűséggel 's természetiséggel vagynak írva; de csak *Dryden* ada olyanokat, mellyek a' magok' nemőkben remekeknek tartatnak. *Prior*' könnyen 's csendesesen folyó elbeszélései is e' költőnek legjobb darabjai közzé számláltatnak; de *Swift* azokat is elme' élénkségére 's a' nyelv' csínosságára nézve jóval felülhaladja.

- Dav. Mallet* (szül. 1700, † 1765) Works, London 1759, 3. kötet, 8.
Oliver Goldsmith l. §. 3!
Jerningham Poems, London, 1764, 8.
Jefferey Chaucer Canterbury tales. London 1775—79, 5 kötet, 8, és Works, London, 1602. 1711. fol.
John Dryden Fables ancient and modern. London, 1774, 8, és l. §. 3.
Mathew Prior, l. §. 3.
Jonathan Swift, l. §. 3.

Az allegoria.

6. §. Minden szabályoknak eleget tevő allegoriát még eddig sem a' művészségben jártas *Parnell*, sem a' sok jeles talentomu *Pope*, sem az olly igen eredeti elméjü *Swift*, sem az ügyesen utánozó *Lowth* nem tudtak készíteni.

- Thomas Parnell*, l. §. 3. — *Alex. Pope*, l. §. 3. —
Jon. Swift tale of a Tub. Lond. 1704, és l. §. 3.
Robert Lowth (szül. 1711, † mint londoni püspök 1787) Choice of Hercules.

A' pásztori költészség.

7. §. Az angol költészek a' természetnek 's pásztori világ' egyszerűségének festésében sem érték el még a' tökélyt; *Spenser*' pásztori kalendarioma, melly az első jobb próba volt, reményt ada, hogy a' költészek-től e' nemben jeles munkákat lehetne várni, ha a' nyelv' gazdagodása 's tökélyesülése után hasonló egyszerűséggel 's érzéssel festenek a' pásztori világot. De *Philippus Ambrus*' hat pásztordalai csak néhány helyeken tevének a' műbirálók' kívánatinak eleget, általában pedig sok aljasság találtatik benne; 's *Gay*' pásztori hete, melylyel *Pope*' példája szerint *Philippset* gunyolja, még alacsonyabb 's parasztosabb módon van írva. *Pope* a' képekben 's az előadás' fordulataiban 's a' nyelvben igen urias, *Collins* igen erőtetett 's napkeleties, *Skenstone*

pedig nemcsak a' pásztori életet kevéssé esmeri, hanem kifejezéseiben is igen lyrai emelkedésü és merész.

Edmund Spenser the Shepherds Calendar, l. §. 3.

Ambrose Philipps (szül. 1673, † 1749) Pastoral odes and other poems. London, 1748. 8.

John Gay the Shepherds Week, és l. §. 3.

Alex. Pope Pastorals, l. §. 3.

William Collins Oriental eclogues. London, 1756, 8., és l. §. 3.

William Shenstone Pastoral Ballad, l. §. 3.

Az oktató költészség.

8. §. *Denham*' Cooperi halma előszer tört a' rajzoló költeményben jobb utat, csakogy gyakran száraz erkölcsi elmélkedésekbe merült. *Milton* a' vidám és néhez szívüt próbálta lefesteni; de a' vidám szívünek festésébe a' szomorúságnak is sok vonatait vegyítette. *Dyer* ismét visszatére *Denham*' példája szerint a' helyfestésre, 's a' Grongári halmot és Roma' romjait *Milton*' nyelvén nagyon ügyesen rajzoló. De *Thomson* a' természet' hü festésével 's festésének különféleségével Évszakaiban minden elődeit felülhaladá; csak az egésznek elrendelésére, a' pihenő helyeknek kitüntetésére, 's a' verseknek szépen hangoztatására nézve mutatott kevés figyelmet, 's néha még nyelve is homályos. Tökélyesebb, de kisebb terjedelmü is *Goldsmith*' *Elpusztult faluja*, mellyben a' rajzolatok a' természetet hiven mutatják, minthogy a' költész saját tapasztalása után készítette azokat. *Ogilvie* az utolsó itélet' napját nem rajzolhatta saját tapasztalása után; de ugyanazért képzelődését igenis szabadon hagyta repülni.

A' bölcselkedési jobb költészetek *Waller*' munkái-val kezdődnek, mellyekben mindazáltal több a' kellem, mint a' velős gondolat. — *Prior* kivált *Salamonában* igen hosszadalmasan 's egész az unalom-szerzésig bölcselkedik. — *Pope* az emberről írt próbájában 's erkölcsi próbáiban nem annyira nagy bölcselkedőnek, mint jeles költésznek mutatja magát, 's a' bölcselkedési eszméke^t

művészi ügyességgel tudja érzékiekké tenni. — *Young*' *Éjszakai* egészen új és saját nemű oktató költészetet tesznek, melly tele van eredeti gondolatokkal, magas lyrai repülésekkel, merész képekkel, velős emlékmondásokkal 's tüzes elmélkedésekkel az erényről, vallásról, 's a' vétek' utálatosságáról, úgy, hogy a' munka' becse nem a' szabályosságban, hanem az egésznek gondolatokkal bővelkedésében, pompás járásában 's nagy hatóságában áll. A' művészség'törvényeitől *Akenside* is minduntalan eltávozik a' képzelődés' gyönyöreiről irt költészetében; szakadatlanul 's nagy pazarlással újabb meg újabb csillogó képeket fest, mellyek az olvasónak szükséges pihenést sem engednek. *Ogilvie*' allegóriai költészetében az isteni gondviselésről még nagyobb mértékben vagynak öszvehalmazva a' képek, hasonlatosságok és festések. — *Hayley* elbeszélést, allegóriát 's oktatást igyekezett különös tervü költészetében egy egészszé alakítani. — *Pye* ismét visszatére az oktató költészet' szokott formájához, de úgy, hogy munkáját inkább rajzoló, mint oktató költészetnek lehet tartani.

A' brittus nemzet' komoly elméje. különösen megszerette a' tudományi 's művészségi oktató költészetet, 's olyan tárgyakat is választta, mellyeknek szárazsága miatt a' szerencsés kidolgozás csaknem lehetetlennek tartathatik, úgy, hogy gyakran kevesebbé lehet a' munka' tökéletlenségét csudálni, mint azt, hogy rajta még csak annyi költészi érdem is találtatik. A' művészségi dolgozatok' egy része az *aesthetica*' némelly fontos részeivel foglalatoskodik. Gróf *Roscommon* a' fordítás' mesterségét adja elő alkalmas csinos versekben, 's nemes, férjfiás és szivre ható hangon. Herczeg *Buckingham*' próbája a' költészetek' különféle nemeiről jóval kevesebb becsü és sok helyeken unalmas is. Ellenben *Pope*' próbája a' kritikáról valóságos remek 's minden efféle munkákat felülhalad az angol literaturában. Mert *Hill*nek a' színészségről, 's *Hayley*nek a' festészségről, történetírásról, 's költészségről irt versezeteiket vele öszvehasználni sem lehet. *Darwin*' *Füveskert- és termé-*

szet' *temploma* című munkái a' szebb oktató költészetek közé tartoznak.

Az angol oktató költészség' egy másik osztálya még gyárokat 's kézi műveket is vett tárgyul. *Philipp*s az alma-must' készítéséről irt; 's noha e' tárgy költészi kidolgozásra egészen alkalmatlannak látszik lenni, mégis olly jelesen van kidolgozva, hogy a' műbírálok e' munkában nem tudtak egyebet gáncsolni, hanem csak azt, hogy rímetlen versekben készült. Mindazáltal utána *Mason* is rímetlen jambusokban készítette a' kertész-ségről irt munkáját, 's dicséretét is, gáncsolást is *Philipp*s-szel csaknem egyenlő mértékben aratott. Sokkal szerencsétlenebbül választották *Somerville* a' vadászatot és vadászkutyákat, *Dyer* a' gyapjat 's a' gyapjuval kereskedést, és *Grainger* a' czukornádat 's a' czukorfőzést, tárgyoknak. E' költészek is a' száraz tárgyat több helyeken ugyan szerencsésen kellemessé tudták képek és hasonlatosságok' által tenni; de munkáik' egésze mégsem lehetett elegendőképen gyönyörködtető. *Armstrong*' oktató költészete az egészség' fenntartásának mesterségéről, mind tartalmára mind költészi nyelvére nézve legérdekesebb.

John Denham (szül. 1615, † 1668) *Coopers Hill Works*. Lond. 1684. 8.

John Milton l' *Allegro* és il *Penseroso*, l. §. 3.

Alex. Pope *Windsor - Forest*, l. §. 3.

John Dyer (szül. 1700, † 1758) *Grongar - Hill* és the *Ruins of Rome*.

James Thomson the *Seasons*. Lond. 1778, 8. l. §. 3.

Oliver Goldsmith the *deserted village*, l. §. 3.

Ogilvie *Day of Judgment*. London, 1758, 4.

James Beattie, l. §. 3.

Edmund Waller (szül. 1605, † 1687) *divine Poems*.

l. *Works* published by *Fenton*. Lond. 1744.

by *Stockdale*. Lond. 1772. 8.

Matthew Prior, *Alma* or the progress of *Mind*; *Salomon* on the vanity of the world, l. §. 3.

- Alex. Pope* Essay on man; moral Essays. 1. §. 3.
Edward Young the Nighthoughts 1. §. 3.
Marc Akenside (szül. 1721, † 1770) the Pleasures of
 Imagination. Lond. 1754. 8. l. Works, London
 1772, 4.
John Ogilvie the Providence, an allegorical Poem.
 1764. 4.
William Hayley the Triumphs of Temper 1781. 4. l.
 §. 3.
Henr. James Pye, the progress of refinement. —
 1783. 4.
D. John Armstrong the Oeconomie of love, 1. §. 3.
Wertworth Dillon Earl of Roscommon (szül. 1633,
 † 1684) Art of translating, 1. Poems. London.
 1717. 8.
John Sheffield Duke of Buckingham (szül. 1649, †
 1721) Essay on poetry. Works. Lond. 1753.
 2. kötet, 8.
Alex. Pope Essay on Criticism. Lond. 1709. 8. és 1.
 §. 3.
Aaron Hill (szül. 1685, † 1750) the Art of Acting,
 1. Works. Lond. 1753. 4. kötet, 8.
William Hayley Essay on Painting; Essay on Hi-
 story; Essay on epic Poetry, 1. §. 3.
John Philipps (szül. 1676, † 1708) the Cyder. Lond.
 1704. 8.
William Mason (szül. 1726) the english Garden,
 1772—1781. Ed. 2. with commentary and no-
 tes by W. Burgh. Lond. 1785. 8.
William Somerville 1. §. 3.
John Dyer the Fleece. Lond. 1757. 4.
D. James Grainger the Sugar-Cane. Lond. 1764. 4.
D. John Armstrong the Art of preserving Health, 1.
 §. 3.
Darwin botanic garden és temple of nature 1. §. 3.

A' gunyirat. Parodia.

9. §. Gróf *Rochester*, ki az emberi esztelenségeket Horác'z módja szerint szabad 's vidám finomsággal, 's gyakran csintalanul is feddi, előszer ada a' költészi gunyiratban jó példát; mert *Donne'* korábban irt hat gunyköltészetin még meglátszik a' társalkodási élet' 's a' költészi nyelv' akkori durvasága. Feledékenységre is mentek volna azok már régen, ha *Pope* hármat közülök újra ki nem dolgozott 's mesteri ügyességgel készített horáczi utánozásai közzé fel nem vett volna. *Pope* után csak *Swift'* eredeti jeles szeszélyü, könnyen folyó, kellemes hangzásu 's csinos versezetü munkáit lehet e' nemben a' legjobbak közzé számlálni; mert *Young'* gunyköltészeteiben felesleg sok az epigrammi elmésség. *Churchill* igen keserüen vagdalózik, gyakran személyeskedésekre is vetemedik. *Johnson'* gunyiratai pedig szabályosak ugyan, de 'nem birnak semmi kitünő tulajdonsággal is.

Azonban minden gunyirók között tagadhatlanul *Swiftet* illeti az elsőség, ki prosában nem csak igen velős, hanem igen sok gunymunkákat is adott, 's az idejebeli történetek felett különféle formáu 's alaku előadással, a' legelméssébb ötletekkel, velős rövidséggel, világos és csinos nyelven enyelgett.

A' parodiában *Philipps* egy egészen eredeti 's nagyon jeles darabot irt, melly még eddig pár nélkül van a' maga nemében.

John Donne (szül. Londonban 1574, † 1631) Poems.

Lond. 1628, 8. és 1719. 12.

John Wilmot Earl of Rochester (szül. 1647, † 1680)

Works. Lond. 1710. 1752. 1758. 8.

Alex. Pope l. §. 3. — *Edward Young* the universal passion 'st., l. Works. §. 3.

Charles Churchill l. §. 3. — *Samuel Johnson* l. §.

3. — *Jonathan Swift* l. §. 3.

John Philipps the splendid Shilling, l. Poems. London 1715. 1726. 1776. 8.

A' költészi levelek.

10. §. Valamit *Pope* költészi levelekben irt, mind-az nagyon csinos és szép költészi nyelven 's ügyes művészi tollal van dolgozva. *Gay* nagyon hideg és egyforma; 's *lord Lyttleton* nagyon érdektelen; *Hayley* még legközelebb járul *Pope*hoz.

Alex. Pope moral epistles, l. §. 3. — *John Gay* l. §. 3.

George Lord Lyttleton (szül. 1709, † 1773) Works. Lond. 1774. 4.

William Hayley l. §. 3.

Az elegia.

11. §. *Shenstone* a' házi boldogságról, a' nyugalomról 's a' kevéssel meglegedésről inkább komolyan, mint busongva ömledező érzéseit 's elmélkedéseit nevezzi elegiáknak. *Gray* ezeknek természetét jobban eltalálá, noha már előtte *Hammond*ot is *Tibullus'* szerencsés követőjének lehet tartani. Ezen két jeles elegiárok mellett *Beattie* is helyesen kifejezett igaz érzéseierért tisztességes helyet érdemel; mellyre *Jerningham* is számot tarthatna, ha kivált nyelve igen szenvedélyes, 's verselése nagyon darabos nem volna.

William Shenstone l. §. 3. — *Thomas Gray* l. §. 3. — *John Jerningham* l. §. 5. — *James Beattie* Original Poems and translations 1760. 8. Poems on several occasions. 1780.

James Hammond (szül. 1710 körül, † 1779) Love-Elegies. Lond. 1744. 4.

A' heroidák.

12. §. A' heroidák' régibb írói között *Drayton* a' kedvességet, mellyet nyert, nem annyira költészetei' jelességének, mint annak a' körülménynek köszönhetette, hogy azoknak hősoeket és hősnéket az angol történetekből választott, 's így nemzeti érdeket adott. *Fenton* csak *Ovidius*nak egy általa fordított heroidájára készi-

te feleletet. *Pope* vala az első, ki *Heloisenak* *Abelard*-hoz intézett nagy becsü levelével a' költészség' e' nemében igaz remeket ada; mellyre egy újabb költő *Warwick* *Abelard*dal feleltete, de a' felelet koránt sem olly szerencsés, mint kívánni kellene. *Hervey* *Fontenelle*' módját utánozza; *Jerningham*' heroidái pedig minden megkülönböztető bélyeg nélkül vagynak.

Michael Drayton (szül. 1573, † 1631) England's

Heroical Epistles l. Poems, London, 1619. fol.

Elyah Fenton († 1730) Poems, London, 1717.

Thomas Warwick (1785 körül) *Abelard to Eloisa*.
London 1785. 4.

Lord Hervey Epistles in the Manner of Ovid, l.
Dodsley' gyűjteményét, l. §. 3.

Alex. Pope l. §. 3. — *John Jerningham* l. §. 5.

A' lyrai költészség. Balládok.

13. §. A' hymnuszban *Cowley* töré meg előszer az utat, mellyen utána *Prior*, *Thomson*, *Akenside* 's *Gray* is jó szerencsével járának.

Az egyházi énekek' készítésében *Watts* csaknem egyedül maga lett nevezetessé, vagy legalább híressé.

A' fennséges odában leginkább *Dryden*, *Pope*, *West*, *Gray*, *Ogilvie*, *Hayley* és *Warton*; a' bölcselkedésiben *Collins*, *Shenstone*, *Akenside* és *Carter* kisasszony; a' könnyü énekekben pedig *Cowley*, *Dryden*, *Prior*, *Shenstone*, *Warton*, *Waller*, *Granville*, *Jenyns*, *Percy*, *Aikin* 's ennek testvér huga, *Barbault*, szerzének magoknak előkelő hirt 's nevet.

Mint hogy a' lovagok' idejében élt költészekből sok balládok maradtak fenn, azoknak utánozására az újabbak közül is sokan adák magokat, kik közül *Tichel*, *Gay*, *Mallet* és *Percy* különösen említést érdemelnek. Kivált az utolsó a' *Shakespeare*' és *Johnson*' munkáikban találtató régi énektörédekekből sok új balládokat készíte.

- Warton († 1792) Works, London 1777. 8.
 Miss Elisabeth Carter (1760 körül) Poems, Lond. 1762. 8.
 George Granville, utóbb lord Landsdown (szül. 1667, † 1735), munkáit lásd Johnson' gyűjteményében. — Mallet l. §. 5.
 John Aikin Miscellaneous Pieces in Prose, 1773, 8. Altenburg 1775, 8.
 Anna Laetitia Barbauld (1773 körül) Poems, 1773, 4. A' többiek' munkáit lásd §. 3. — Ogilvie l. §. 8. A' lyrai költészetek' és balládok' gyűjteményei között nevezetesebbek a' következők: Collection of Songs by Th. d'Ursey. London 1718, 6 köt. 8. Aikin's Essay on Song-Writing, with a Collection of English Songs. ed. 2. Lond. 1774, 8. Collection of Poems of several Hands (by Dodsley) Lond. 1758, 6 kötet, 8. Nichols a select collection of Poems. Lond. 1780, 6 kötet, 8. Dr. Percy's Reliques of ancient english Poetry. Lond. 1765, 3 köt. 8. ed. 3. 1775. Evans's old Ballads. London, 1777, 2 kötet, 8. A. Ramsay's Thea-Table-Collection. Lond. 1760, 8. A' cantate vagy énekköltészet. ...

14. §. Minthogy az angol nyelv az éneklésre kevésbé alkalmas, 's ahhoz képest a' nagy hangászok nem kívánták talentumaikat énekköltészeteken gyakorolni, azért a' költészek is nagy részént idegenek valának az efféle munkák' készítésétől. Mindazáltal a' nemzetnek szokása lévén bizonyos jeles napokat, p. o. Caecilia' 's újesztendő' napjait hangászással 's énekléssel innepelni, ez által néhány költészek az illy ünnepélyes alkalmakkal a' dolgozásra buzdítottak 's remekműveket is készítettek. Illyenek Sándor' ünnepe Drydentől, Congreve' hymnusa a' harmoniára, Pope' odája a' hangászásra, és többrendbeli énekköltészetek Priortól és Wartontól.

Dryden', Congreve', Pope', Philipps' és Warton' mm. l. 3. 7. 13. §§b.

Az epigramma.

15. §. Ha az epigramma alatt a' régiak szerint olly rövid énekecskéket értünk, mellyek csak egyes eszmét vagy érzetet fejeznek ki, ugy az angol literatura epigrammákból nem lát szükségét; de ha elmés. meglepéssel végződő ötleteket értünk, ugy az Angolok a' költészség' ezen nemében nem nagyon bővelkednek, 's a' legjobb darabokat *Heywood*, *Waller*' és *Prior*' munkái között kell keresni.

John Heywood (Londonból, † 1565) Works, London, 1576, 4.

Edmund Waller (szül. 1605, † 1687) Poems, Lond. 1745, 8. — *Prior* 1. §. 3.

Epigrammák' gyűjteménye: *The Festoon, or Collection of Epigramms ancient and modern.* London, 1765. 8.

A' költészi beszélgetés.

16. §. A' költészség' ezen nemében egyedül lord *Lyttleton* jeles, kinek halotti beszélgetései mind tartalmokra mind formájokra nézve nagy dicséretet érdemelnek. Egy nevetlen nem egészen szerencsétlenül utánozta őt.

George Lord Lyttleton (szül. 1709, † 1773) Dialogues of the Dead. ed. 2. London, 1760, 8. — Works, 1776. 3 kötet. 8.

Anonymus, 17 New Dialogues of the Dead. Lond. 1762. 8.

A' hősköltészség.

17. §. Ebben a' legrégibb jó izlésű próba *Spenser*' *Tündérmkirályné* című allegorikai lovag hős költészete volt, melly több rendbeli lovagi történetek' öszvegyűjtése 's egymás mellé helyezése által allegorikai személyek' alakja alatt erényeket igyekezett ajánlani. Ha szintén e' munka az egészre nézve nagyon szabályatlan 's rendetlen is, mégis a' szerencsésen kigondolt, sok költött

történetekért, néhány nagyon szerencsés költészi rajzolatokért és igen kellemes hangzatu versekért nem kevés becses bir.

Milton' nagy elméje a' komoly hősköltészségben új pályát nyitja. Jóllehet az *Elvesztett paradicsom*' tárgya nem egészen szerencsésen van választva, 's kidolgozásában sincsenek minden hibák elkerülve, — mégis nagyon diszes és fő helyet érdemel az az újabbak' hősköltészetei között; mert különféle, szerencsésen költött események, fenséges gondolatok szépen hangzó versekben vagynak előadva; melly becses tulajdonságok e' költő' *Visszanyert paradicsom*ában hasonló mértékben hiájában kerestetnek.

Glover azt hitte, hogy *Leonidas*ában 's *Athenais*ában a' hősköltészethez megkívántató csudálkozást csupán igaz történetek' hív elbeszélése, költészi nyelvének felemelkedése és kellemesen hangzó versei által minden költött események nélkül is elegendő mértékben felébréztheti. *Wilkie* is ennek példáját akarta az *Epigoni*ásban követni; de példányánál több tekintetekben jóval hátrább maradt.

Az első víg hősköltészet az Angoloknál *Butler*' *Hudibrasa* volt, mellyben az akkori independensek' vallási és politikai ábrándozásai tétetnek igen elmésen nevetségesekké. A' *Hajfürtrablás* és a' *Duncias* egészen más nemű két víg hősköltészet *Popetól*; az első vidáman 's nagyon finom módon csufol némelly asszonyi esztelenségeket; a' másik egy nyomorult könyvirót tesz erős gunyolódással nevetség' tárgyává. A' *Szegények' patikája Garth*tól kevesebb érdemmel bir; de ha szintén az illedelem 's a' költészség' szabályai ellen több hibákat követ is el, mégis mind a' költészi nyelv', mind a' verselés' szépségével dicsekedhetik.

Spenser 1. §. 3. — *Milton* 1. §. 3.

Richard Glover (szül. 1712, † 1785) *Leonidas*. London. 1770. 2 darab, 8. — *The Athenaid*, Lond. 1788; 2 darab, 12.

William Wilkie, The Epigoniad. Lond. 1759. 12.
Addison 1. §. 3. — *Butler* 1. §. 3. — *Pope* 1. §. 3.
Sam. Garth († 1718) the dispensary. Lond. 1710. 8.

A' színjáték általában.

18. §. A' regényes, nemzeti önállóságra gyorsan siető színjáték vallási titkokkal 's erkölcsi szabályokkal foglalkozó 's elő-, közép- és utójátékokkal öszvekapcsolt darabokból fejlődött ki. — *Erzsébet*' uralkodása alatt a' régi classicusok' fordításai 's utánzásai, valamint az eredeti színjátékok is megszorodtak, 's az utolsók kitünő népszerűséget 's nemzetiséget vettek magokra. A' játékszin' számára nem kevés költészek dolgoztak, 's a' játékszini multságok naponként uralkodóbbakká lettek. Már 1570—1629ig 17 nyilvános és szabadalmas játékszin nyitattott; ide nem számlálván azokat, mellyeket némelly nagyok a' magok' udvaraikban állítottak fel.

Illyen készültek után jelent meg az újabb időkbeli költészség' alkotója 's alakítója, *Shakespeare*, ki a' természettől nyert elmebeli tehetségekkel 's gazdag képzelő erővel hazájának, hazája' történeteinek, minden idők' és nemzetek' tapasztalásainak, 's különösen sok régi regéknek esmeretét nagy mértékben párosítván, a' maga idejének, mellyben az ő és új között kemény harc folyt, 's mellyen az ő magas lelke felülemelkedett, nagy jelentőségét élénk észszel felfogta; költészetain a' világnak mutat, jelent és jövendőt általölelő nézeteivel dolgozott, azokban mind a' belső ember' titkait, mind a' külső élet' körülményeit mesteri kézzel rajzolta, 's rajzolatiba a' nagyot és kicsinyt, a' jót és rosszat, a' komolyt és a' tréfást épen ugy elegyítette, mint a' valóságos világban elegyülve vagynak; mind a' realismusnak mind az idealismusnak egyiránt igazságot szolgáltatott, 's magát mindenütt szabályoktól és példányoktól függetlennek, 's nyelven és tárgyakon uralkodónak mutatta. Őtet sokan próbálák utánozni, de habár némellyek ezek közül ideigleni kedvességet nyertek is, hal-

hatatlanságában egy sem osztozhatott vele egyenlőképen. Az 1648 körül a' szigorú vak buzgóságu puritánusok által a' játékszínnek nagyrészt bezárattak, de a' restauratio után 1660ban ismét kinyitattak, 's ettől fogva kezdődött a' színjátékok' általánosabb megjobbítása; 's ettől fogva választottak el a' szomorú- és vigjátékok szorosabban egymástól.

R. Dodsley, collection of plays by ancient authors, published by Jos. Reed, Lond. 1780, 12 köt. 8.

Old plays, being a continuation of Dodsley's collection, London, 1816, 6 kötet, 8.

The old English drama, London, 1824 'st. 8.

The Origin of the English drama by Thom. Hawkins. Oxford, 1773, 3 kötet, 8.

Benj. Victor's history of theatre of London and Dublin from the year 1730 to the present time. London, 1772, 2 kötet, 12.

A' vigjáték.

19. §. A' vigjátékokban *Shakespeare*, *Johnson*, *Beaumont* és *Fletcher* a' színészség' szabályaiból csufot üztek, 's az utánok következett költészeknek is szokásokká tették a' szabályokat kevesebbre becsülni, mint kellene. *Shakespeare*' elrégisedett erkölcsöknek 's emberi minémüségnek mesterkéletlen 's tudóságtalannak látszó rajzolásánál az emberi természet' esmeretében nagy jártasságot mutat, 's azzal nagy mértékben gyönyörködtet; 's *Beaumont* és *Fletcher*, ha szintén az egészszel olly mély behatást nem tudnak is tenni, a' finom és mivelt írásra 's az asszonyi characterek' és szivreható helyzetek' festésére nézve őt felülhaladták. Ellenben az elavult erkölcsöket és időket rajzoló, lassu elmésségü, tudós *Johnson* nem képes szabálytalanságát semmi különös jelességü költészi tulajdonsággal is kipótolni, 's minden érde-me csak az, hogy a' britanniai játékszín' szebb alakba öltöztetését ő is elősegítette.

A' restauratio után az erkölcsök Angliában, különösen II. Károly' bujálkodással teljes udvarában nagyon elfajultak; 's a' játékszinek szelvében erkölcestelenségeket mutattak. *Otway*, *Fraguhar* és *Vanbrugh* különösen nagy mértékben hizelkedtek az uralkodóvá lett romlott izlésnek.

Congreve ismét visszatért a' jobb erkölcsök' festéséhez, csak azt kell óhajtani, hogy vajha játékaiban a' cselekvések élénkebbek 's az elmés és velős bölcs mondások kevesebbek volnának. *Steele* 's utána *Wicherley*, *Collmann* és egyebek ennek módja szerint dolgoztak, 's majd jobb, majd rosszabb színjátékokat készítettek.

Foote az újabbak között egészen új időszakot kezdé némelly különös bohózáti játékkal, mellyeket vigjátékok helyett ada, 's mellyek minden érdemeket csupán elmés characterfestésekben 's néha csipős gunyolódásban keresték.

Egyéb angol vigjátékirók a' mi időnkben többnyire csak középszerű becsü portékákat árultak. *Cibber* azt hitte ugyan, hogy jeles lehet, ha csupán a' szabályokra és arra vigyáz, a' mi a' nézőkre első tekintettel nagy behatást csinál; de *Pope* azt felelte neki Dunciasában, hogy hibásan vélekedik. *Garrick* minden hírét 's dicsőségét játszási ügyességének köszönhette, nem darabjainak, mellyek nagyon középszerűek. *Cumberland*, mint-hogy nagyon sietve dolgozott, nem leheté más, mint a' szempillantat' költésze, ha szintén hibái azért elnézettek is, minthogy a' nagy világ' szokásait szerencsésen rajzolta. *Murphy* csak külföldi eredeti munkákat plántált által alkalmas jó foganattal az angol földre. *Sheridan* a' legujabb költészek között még legszerencsésebben dolgozhaték a' játékszín' számára, ha a' színészi pályát a' politikaival fel nem cserélte volna.

Shakespeare l. 3. §.

Fr. Beaumont (1585, † 1615), — *John Fletcher* (szül. 1576, † 1625) the Plays of Beaumont and Flet-

- cher. London, 1780, 10 kötet, 8. Works, by Weber, 1812, 14 kötet, 8.
- Benjamin *Johnson* (szül. 1575, † 1637). Szerzője ez esmeretes népdalnak: *God save the king*. Works, by W. *Gifford*, 1816, 9 kötet, 8.
- Dryden* I. 3. §.
- Thomas *Otway* (szül. 1651, † 1685) the Plays. Lond. 1768, 3 kötet, 8. és Works, by Thomas *Thornton*, London, 1713, 3 kötet, 8.
- Fragular* (szül. 1678, † 1707) Plays. London, 1734, 2 kötet, 8.
- Congreve* I. 3. §.
- Sir *Richard Steele* (szül. 1676, † 1729) the Plays, 1723, 8.
- William *Wicherley* (szül. 1640, † 1715) the Plays, 1713, 8.
- George *Colman* (szül. 1730) the Plays. London, 1777, 4 kötet, 8.
- Samuel *Foote* (szül. 1719, † 1777) Plays, 1809, 2 kötet, 8.
- Rich. *Cumberland* (szül. 1732, † 1811) Posthumous dramatic works, 1813, 2 kötet, 8.
- Colley *Cibber* (szül. 1671, † 1757) the Plays. London, 1758, 4 kötet, 8.
- David *Garrick* (szül. 1716, † 1779) Works, 1798, 3 kötet, 8.
- Arthur *Murphy* († 1805) Works, 1786, 7 kötet, 8.
- Richard Brinsley *Sheridan* (szül. 1752, † 1816) Works, 1821, 2 kötet, 8.

A' szomorujáték.

20. §. Minden újabb szomorujátékírók között legelső helyet foglal el *Shakespeare*, ez a' ritka nagyságu 's erejü elme. Noha ötöt *Beaumont* és *Fletcher* a' szabályosságban 's a' beszéd' csinoságában felülhaladják, mindazáltal a' kifejezés' erejére 's a' characterfestésre nézve tőle messze elmaradnak, 's nem annyira a' szívet, mint a' képzelést foglalatoskodtatják. E' kettőnél *Johnson*

ismét jóval hátrább marad hideg szózengésével 's haszon-
 talan tudós piperéjével. Közelebb járult hozzájuk' a' le-
 leményességre 's a' terv' ügyes kidolgozására nézve *Mus-*
singer; jóllehet az sem tudott darabjainak olly becsét
 adni, melly nekik tartós életet szerezhetett volna. Az
 utóbb következett költészek között kevesen emelkedtek
 a' szomorujátékban a' jelességnek valamelly magasabb
 fokára. *Otway* a' szenvedélyeket ugyan nagyon ügyesen
 tudta felgerjeszteni, 's megmutatta, mi kívántatik a' pol-
 gári szomorujátékokhoz; de terveinek mind kigondolá-
 sában, mind kidolgozásában sok a' hijány. *Lee* nem mi-
 velte jól ki talentumait, 's lelkesedése 's heveskedése ál-
 tal sokszor igen elhagyja magát ragadtadni. *Rowe* az
 értelmet fenséges gondolatokkal 's a' fület szép versek-
 kel 's ékes írásmóddal tudja gyönyörködtetni, de csak
 egyes jelenésekben kedvelteti magát, különben is sza-
 bálytalan 's a' caractereket nem festi illendő határozott-
 sággal. *Addison*' Catojában a' gondolatok' igazsága 's
 szépsége, 's a' beszélgetés' helyessége, 's *Thomson*' szo-
 morujátékiban a' tökélyesen ékes nyelv csudálkozást ér-
 demel 's nagy talentumokra mutat; de mind a' két köl-
 tésznél nagy hiba az, hogy a' cselekedet igen lassan ha-
 lad előre, 's csaknem minden menetel nélkül látszik len-
 ni. *Congreve*' *Gyászoló menyasszonya* egy ideig csudál-
 tatott, de most csak középszerűnek tartatik; *Young*'
 szomorujátékai, mellyek mindenkor öngyilkossággal vég-
 ződnek, balsikerűek; *Lillo*' nyelve igen virágos és czif-
 ra, 's azért az igaz szenvedélylyel öszve nem férhető.
Hill a' szenvedélyeket nagyon dagályosan fejezi ki;
Brooke' és *Horne*' legjobb darabjaik is tökéletlenek, ha
 szintén benne itt-ott szép helyek találatnak is; *Glover*'
 próbái hideg szóharsogtatásból állanak; *Cumberlandi*
 pedig csak némelly részeikben vagynak jól dolgozva.
 Legkevesebb gáncs érte *Moore*' *Játszóját*, melly sokkép
 utánoztatott és néhány újabb nyelvekre is fordítottatott.
Murphy és *Ainslie* is a' legújabb időben csinos darabo-
 kat adtak.

Shakespeare l. 3. §. *Beaumont, Fletcher, Johnson, Otway, Congreve, Cumberland, Murphy,*
l. 19. §.

Nathanael Lee (szül. 1657, † 1692) *dramatic Works.*
London, 1734, 3 kötet, 8.

Nicolas Rowe (szül. 1673, † 1718) *Plays,* London,
1764, 2 kötet, 12.

Addison, Thomson, Young, l. 3. §.

George Lillo (szül. 1693, † 1739) *Works.* London,
1810, 2 kötet, 12.

Aaron Hill l. 8. §.

Henry Brooke († 1783) *Works,* 1778, 4 kötet, 8.

Glover l. 17. §.

Az opera vagy daljáték.

21. §. Énekkel sőt tánczczal is egyesített színjátékok az Angoloknál már az izlés' hajnalásakor divatoztak; *Shakespeare*nek több darabait muzsika és ének szakasztja félben; 's az allegorikai színjátékok is muzsikából, énekből és tánczból állottak. Mindazáltal a' komoly opera soká nem akart sikerülni.

Az első, melly e' nevet megérdemli 's Londonban 1674ben játszatott, a' francia nyelven irt *Ariadne* volt, mellyet *Cambert* tett muzsikába. De nem sokára 1698-ban az olasz opera 's hangászat esmeretessé lett, 's a' francia operáknál feljebb becsültetett, 's az Angoloknak minden külföldi iránt uralkodó idegenkedések mellett is egész' a' legujabb időkig divatban maradt.

Alig esmerkedtek meg az Angolok 1674ben a' francia operával, *Dryden* már 1676ban angol nyelven készített két darabot, mellyekben a' beszélgetést hangászattal kísért éneklés szakasztotta félben. Minthogy ezek nem olasz szabásu operák valának, nem sokára azután néhány olasz darabok fordítottak angolra, Angolok által készítették hozzá hangászatok 's angol énekesnek által énekeltek el. Az illy olasz szabásu operák rendkívül nagy kedvességet nyertek. *Addison* eredeti angol operát irt *Rosemond* czim alatt, de melly a' közönségnek kevésbé

tetszett. Szerencsésebb vala *Gay*' pásztori daljátéka, a' mit a' költész részszerént saját érdemének, részszerént *Händel*' hangzásatjának köszönhetett. *Gayon* kívül az újabb időkben *Sheridan* is megkülönbözteté magát a' daljátékban. De áltáljábau e' költészetben kevés angol költészek tettek próbákat.

Az olasz operetta Angliában a' 18dik század' kezdetében lett esmeretessé. *Gay* olyan szándékkal, hogy hazáját ennek szeretetétől elidegenítse, *Koldus' operája* czim alatt adott ki egy darabot, melly 1727ben rendkívül nagy tapsolással fogadtatott, 's egymás után 63 estvéken játszatott el. *Bickerstaffe*' két vig operái is nagy kedvességgel fogadtattak, kevesebbel *Lillo*' Sylviája 's *Fielding* és *Coffey*' dalbohózataik.

Dr. Burney's general History of Music.

The lyric Muse revived in Europe, Lond. 1768, 8.

R. Cumberland Britan. Drama etc. 1817 'st. 14 kötet, 8.

Th. Dibdin. London Theat. London, 1815 'st. 26 kötet, 12.

Isaak Bickerstaffe Love in a Village, 1762, 8.

Charles Coffey the Devil to pay, és the merry cobbler. London, 1731, 8.

Addison l. 3. §. — *Gay* l. 3. §. — *Fielding* Dramatical Works. London, 1745, 2 kötet, 8.

IV. A' PROSA ÁLTALÁBAN.

22. §. A' prosa a' 16dik században eleinten fordítások és sok elbeszélések által alakittatván, Erzsébet' uralkodása alatt bizonyos kerekdedségre 's erőre tett szert; mint ezt *Sidney*', *Shakespeare*', *Wright*', *Ruleigh*', *Daniel*', *Cherbury*', *Drummond*', *Spottswood*' munkái bizonyítják.

Miután a' polgári zenebonák által az elnélkedésre szabadabb mező nyittatott, a' prosa még inkább gyarapodott, a' mi *Cowley*', *Milton*', *Butler*', *Hobbes*', *Harrington*', *Algernon*', *Sidney*', *Whitelocke*, *Clarendon* írásiból kitetszik; mindazáltal a' prosával még ekkor

majd pöffedtség, majd aljasság vala elegyedve. Gróf *Roscommon* e' hijányt látván, 's az olaszországi *Crusca*' törekedéseit esmervén, az angol nyelv' kimivelése végett egy tudóstársaságot akart alapítani; de őtet ebben a' halál meggátolá. Utána *Swift* igyekezett e' szándékot végrehajtani; de ő sem boldogulhatott. — Innét az következett, hogy az angol nemzet a' nyelv-mivelésre nézve teljes szabadságban maradt, 's az utóbbi jó prosát egyedül némelly nagy talentumu férjfiaknak köszönhette, kik az angol nyelvben feltalálható kincseket nyelv-mivelő tudóstársaság' grammatikája 's szótára nélkül is okosan 's mesteri észszel tudták használni. Ilyenek voltak *Tillotson*, *Locke*, *Temple*, *Shaftesbury*, *Addison*, *Swift* 's egyebek. Valamint e' jeles nyelv-mivelőknek a' biblia' fordítása a' nyelvre nézve törvénykönyv gyanánt szolgált, úgy az ő munkáikat az utánok következett írók törvénykönyvek gyanánt nézték, 's nemcsak őket elérni, hanem a' kifejezés' és beszéd' szabályosságára, tisztaságára 's természeti ékességére nézve felülhaladni is törekedtek. E' törekedésben a' nagyobb elmék annál könnyebben czélt érhettek, mintbogy az angol tudósok többnyire csak anyai nyelveken szoktak könyveket írni. E' szerént az angol nyelv' kimivelését a' nemzet' minden jobb írói segítették előmozdítani. Innét van az, hogy e' nyelv apródonként arra a' tökélyre jutott, melylyel ma bir, 's melly szerént benne az írók a' dolgok és tárgyak' természetéhez szabadon és megszorítás nélkül alkalmazhatják mind kifejezéseiket, mind egész előadásokat. Ennél fogva annyira is meggazdagodott az angol nyelv, hogy nincs olly merész és új gondolat, melly benne helyesen, elegendőképen 's meghatározottan ki nem fejeztethetnék. Az illy nevezetesebb írók közzé tartoznak *Hutcheson*, *Berkeley*, *Bolingbroke*, *Mary Worthley Montague*, *Brown*, *Richardson*, *Fielding*, *Sterne*, *Smollet*, *Goldsmith*, *Gray*, *Lyttleton*, *Chesterfield*, *Hume*, *Francis*, *Sackville*, *Harris*, *Hurd*, *Home*, *S. Johnson*, *Smith*, *Franklin*, *Burke*, *Blair*, *Ferguson*, *Beattie*, *Darwin*, 's többek.

V. A' PROSA KÜLÖN OSZTÁLYAI SZERÉNT.

Oktató írásmód.

23. §. Az olly írók között, kik előszer irtak helyes tudományos értekezéseket, méltán neveztetetik *Temple Vilmos*; mindazáltal a' prosai előadás még csak ő utána lett classicussá. *Lockenál* sem találtatik még a' rövidség 's helyes kifejezés teljes mértékben, 's annak hiányait csak *Shaftesbury* kezdette kipótolni. *Shaftesbury* után *Steele* és *Addison* az oktató írásmódnak az olly igen kedvelt időszaki írásaikban még több könnyüséget 's népszerűséget adtak. *Hutcheson*, *Berkeley*, *Bolingbroke*, *Montague*, *Hume*, *Home*, *Gerard*, *Blair*, *Johnson*, *Franklin*, *Ferguson*, *Beattie*, *Burke*, *Darwin* ez írásmódot a' bölcselkedés' különféle nemeiben majd kisebb majd nagyobb, de a' közpszerűségen mindenkor tul menő ügyességgel alkalmazták.

Sir William Temple (szül. 1629, † 1700) *Miscellanea*; — *Oeuvres* melées, à *Utrecht* 1693, 8.

John Locke (szül. 1631, † 1704) *Works*, *London*, 1779, 3 kötet. fol. és 1812, 10 kötet. 8.

Anthony Ashley Shaftesbury (szül. 1670, † 1713) *Characteristiks*. *London*, 1737, 3 kötet, 8.

F. Hutcheson (szül. 1694, † 1749) *A System of Moral Philosophy*. *Lond.* 1756.

L. S. Jon. Viscount of Bolingbroke († 1751) *Philosophical and political works*. *London*, 1769, 4 kötet, 8.

David Hume (szül. 1711, † 1776) *Essays and Treatises on several subjects*. *Lond.* 1772, 2 köt. 8.

Henry Home Lord Kaimes († 1782) *Elements of Criticism*. *Lond.* 1762, 3 kötet, 8. ed. 3.; *Edinburgh* 1765, 2 kötet, 8. — *Sketches on the History of Man*. *Edinburgh*. 1774, 2 kötet, 4.

Alexander Gerard, *on the Genius*. 1784, 8. — *Essay on the Taste*.

Hug. Blair (szül. 1718, † 1800) Lectures on Rhetoric and belles Lettres, 1783, 4., recus. Bafil, 1788, 3 kötet, 8.

Sam. Johnson The Rambler. Lond. 1761, 4 köt. 12.

Benj. Franklin (szül. 1706, † 1790) Works. London 1806, 3 kötet, 8.

Edm. Burke (szül. 1729, † 1797) Works 1792 'st. 7. kötet, 4.

Ferguson (szül. 1724, † 1816) Essay of civil society. 1766.

Prosai beszélgetés.

24. §. Valamint Lyttleton a' költészi beszélgetésben csaknem egyedül magá' jeles, ugy a' prosaiban Berkeley, az idealismusnak az újabbak között legelső tanítója, a' prosai beszélgetésben Plato' utánozói között első helyet foglal el; mert Harris csak Cicero' módja szerint öltözteti bölcselkedési állításait beszélgetésekbe; Hurd pedig még távolabb van az elsőnek ügyességétől.

George Berkeley (szül. 1684, † 1753) Dialogues between Hylas and Philonous; Alciphron, or the minute Philosopher: On the principles of human knowledge. London, 1725, 8. — Works. London, 1784, 2 kötet, 4.

James Harris (szül. 1709, † 1780) Treatises. I. Works Lond. 1765, 2 kötet, 8.

Hurd moral and political dialogues. Lond. 1759, 8.

Levelek.

25. §. A' legjobb nyomtatott levelek az angol nyelvben tudományi, aetheticai, erkölcsi és politikai tárgyakról irt 's többnyire gondosan kidolgozott barátságos beszélgetések, mellyek természetszerént nem olly mestersegtelenek, mint az élő-szóbeli beszélgetés' keresetlen nyilatkozásai szoktak lenni. Tartalmokra nézve kiváltképen fontosak azok, mellyeket Pope és Swift classicus nyelven irtak költészi barátjaikhoz, mellyekben a' nemes

gondolkozás bizonyos magas önérzéssel van párosítva, Pope' részéről titkoltabb, Swiftérol pedig nyiltabb, szélszyesebb és elmésebb módon. Kevesebb öntetszéssel irt *Gray* izlési és művészeti tárgyakról, de nem kevesebbé tanuságosan és kellemesen.

Alex. Pope, Letters with those of his Friends
'sat. I. Works.

Jonathan Swift, Letters to his Friends. London,
1765, 6 kötet, 8.

Thomas Gray, Letters and Poems, by *Mason*. Lon-
don, 1777, 4.

Az ékesszólás.

26. §. Britannia a' francia revolutio előtt egyedül maga volt Európában az az ország, mellyben olly szónokok mutatkoztak, kik a' régi Görögország' és Roma' lélekhódoltatóival öszve hasonlítottathattak. Minthogy ott az Angolok' polgári alkotványának megalapításától fogva az ékesszólás csaknem egyetlen ut volt a' nagy hivatalok és tisztségek' elnyerésére, azért a' foglalatos polgári életre készülés, kivált a' tudományos neveltetés' utolsó esztendeiben, leginkább annak gyakorlásában állott; 's a' parlament' két háza volt azon helyek, mellyekben a' szónoklás magát egész dicsőségében mutathatta.

Azonban, jóllehet az ékesszólás az Angolok' polgári alkotványa által nagyon előmozdított, mégis nem elébb, hanem csak a' 18dik század' közepé' táján láttatá magát szembetűnő fényben. Igaz, hogy *Atterbury*, *Walpole*'s ennek ellenfele *Pultney* már a' 17dik században kitetsző erővel 's hatósággal léptek fel; mindazáltal, mig az angol prosa eléggé ki nem mivelletett, addig a' szónokok' talentumai sem fejlődhetek ki egészen. Ugyanazért az igaz ékesszólás' idősza csak *Walpole-lal*, *Campbellel*, gróf *Chatammal*, *Burkeval*, *Foxxal*, és Pittel kezdődik, kiknek nyomain *Sheridan*, *Grattan*, *Erskine*, *Canning*, *Mackintosh*, *Lauderdale*, *Whitbread*, *Holland*, *Brougham*, *Denmann*'s egyebek nagy dicsérettel jártak. De

ezeknél is csak a' gondosabban kidolgozott, nem pedig a' készületlenül elmondott's gyakran szószaporító beszédekben kell a' nagyobb jelességet és tökélyt keresni.

Az egyházi ékesszólás az Angoloknál csak néhány predikátorok, p. o. *Tillotson*, *Sherlock* és *Blair* által gyakoroltatott, 's nem is érnek fel egyházi szónokaik azokkal, kiket Francia- és Németország mutathat. Az uralkodó vagy püspöki egyházban a' predikátziók, mikor legjobbak is, csak tiszta nyelvbe öltöztetett hideg erkölcstudományból állanak; a' methodisták pedig gyakran épen okossággal ellenkező heves kiabálásokban keresik dicsőségeket.

Speeches of the great and happy Parliament from
Nov. 1640. — 10 Jun. 1641. London 4.

Collection of Parliamentary Debates in England from
the year 1668 to 1733. Dublin, 1741. 9 kö-
tet, 8.

William Pitt, gróf *Chatam* († 1778) Anecdotes of
the life of the R. H. Will. Pitt, Earl of Cha-
tam, 'and of the principal events of his time
with his speeches in Parliament from the year
1736 to the year 1778. London, 1792. 2. kö-
tet. 4.

W. Pitt, az elébbeninek fija, (szül. 1759, † 1806) Spee-
ches. 1808, 3 kötet, 8.

Burke I. §. 23. — *Sheridan*, I. §. 19.

Fox (szül. 1749, † 1806) Speeches, 1815, 6 kö-
tet, 8.

Canning (szül. 1770, † 1827) Speeches. Lond. 1828.
6 kötet, 8.

Hegevisch Geschichte der Englischen Parlaments-Be-
redsamkeit. Altona, 1804.

J. Walker the acad. Speaker 1788. 8. — *Tillotson*
Sermons. Lond. 1757. 13. kötet, 8.

Sherlock († 1750) Sermons. Lond. 1758. — *Hug: Blair*
Sermons. Lond. 1777. és 1790. 3 kötet, 8.

A' történetírás.

27. §. Minden újabb nemzetek között egyedül az Angolok azok, kik classicus történetírókkal dicsekedhetnek; a' mit annak a' körülménynek köszönhetnek, hogy polgári alkotványok szerént akárki is az országos dolgokkal korán megismerkedhetik, 's a' történetírás' nagy tárgyairól, a' vallásról, a' polgári alkotmányról 's az igazgatás' módjáról szabadon gondolkodhatik. Ugyanazért az Angolok' legnagyobb történetírójok, *Hume Dávid*, azonnal felléphetett 's fellépett, mihelyt a' prosai írásmód illendőkép ki volt mivelve. Kevés esztendőkkel utána még nagyobb tapsolások között jelent meg a' közönség előtt *Robertson*. *Gibbon* sem kevésbé csudálkozásra méltó alapos nyomozódásiért, ékes előadásáért 's gyakran meglepő ítéletiért. Ezek mellett *Ferguson*, *Henry*, *Dalrymple János* és *Dávid*, *Macpherson*, *Stuard*, *Somerville*, *Fox*, *Malcolm-Laing*, *Lingard*, *Watson*, *Goldsmith*, *Gast*, *Gillies*, *Mitford*, *Roscoe*, *Coxe* 's többek is nem kevés jelességekkel birnak.

David Hume (szül. 1711, † 1776) *History of England* 1754 'st. 6 köt. 4.

Robertson (szül. 1721, † 1793) *History of Scotland*, — of Charles V, — of America. I. Works, 1818, 11 kötet, 12.

Gibbon (szül. 1738, † 1794) *history of the decline and fall of the Roman empire*. London. 1777—81. 3 kötet, 4.; és *Miscellaneous Works*, 1815, 5 köt. 8.

Fox *History of James II.* 1808.

Malcolm-Laing *History of Scotland.* 1800.

Lingard *History of England.* 1819.

Életírás.

28. §. Vagynak számos életírások, mellyek egy vagy más tekintetben nagyon szépek; de olyan egy sincs, melly minden megkivántató jelességeket magában egyesítene. *Middleton* *Cicero*' életében a' gondosan össze-

szedett anyagokat [nem leghelyesebben rakta össze; *Warburton* és *Warton Pope*' életének rajzolásában nem a legszebb írásmóddal éltek; *Jortin* Erasmusnak, *Cooper* Sokratesnek történeteit nagyon hosszadalmasan beszél el; *Mallet* Baconak bölcselkedési érdemeit nem fejt ki eléggé; 's *Johnson* az angol költőknek nem anyyira életírójok, mint munkáik' bírálója.

Conyer Middleton († 1750) the life of Cicero. Lond. 1767. 3 kötet, 8.

W. Warburton († 1779) Pope's life. Pope' munkái előtt.

Thom. Warton († 1792) Essay on the Genius and Writings of Pope. London. 1756, 2 köt. 8.

Jortin Life of Erasmus. Lond. 1758. 4.

Cooper the life of Socrates. London 1759. 8.

Dav. Mallet the life of Francis Bacon. Lond. 1740. 8.

Sam. Johnson the lives of the most eminent english poets. London 1783. 4. kötet, 8.

Román.

29. §. A' román az Angolok által nyert olly művészeti alakot, melly szerént mind oktatásra, mind gyönyörködtetésre legalkalmasabb lett. *Sidney Filep* már a' 17dik században egy alkalmas izlésű románt irt, melly sok hiányosságai mellett is nagy kedvességet talált. Utóbb pedig a' régibb unalmas lovagi, pásztori 's allegorikai regéket *Defoe*' Robinsona és *Swift*' gunynyal egyes életrajzai a' 18dik század' elején egészen elnyomták. *Richardson*' Pamelája, *Clarissája*, 's *Grandisona* a' familiai románokat nagyon megszerettették. *Fielding* az emberi gyarlóságokat művészi ügyességgel festette. *Sterne*' szeszélyes, természeti, szivreható, 's az értelmet sokkép foglalkoztató munkái, valamint *Smollet*', *Goldsmith*', *Horace Walpole*', *Johnstone*, *Mackenzie*', *Cumberland*', *Holcroft*' románjai is sok jelességekkel birnak. Ezekkel együtt sok asszonyi nembeli írók is nevezetesekké tették magokat, kik között leghireseb-

bek, *Burney Francisca*, *Smith Charlotte*, *Inchbald Eliza*, *Lenox Charlotte*, *Radcliffe Anna*, *Edgeworth Mária*. Végre *Scott* foglalta el a' művészség' e' mezejét, ki *Washington Irvingben* méltó vágytársat talált, 's ki mellett még *Cunningham*' és *Cooper*' újabb munkái is, sokat ígérnek.

Philipp Sidney (szül. 1554, † 1586) *Arcadia*. Lond. 1622. fol.

Dan. Defoe († 1731) *Robinson Crusoe* 1712. — *Swift* 1. feljebb.

Richardson (szül. 1689, † 1761) *History of Pamela*. Lond. 1762. 4. kötet, 8. *History of Clarissa*. Lond. 1764. 8 kötet, 8. *History of Sir Charles Grandison*. Lond. 1762. 7 kötet, 8. — *Works*. 1811. 19 kötet, 8.

Henry Fielding († 1757) *History of Tom Jones*. Lond. 1750. 4 kötet, 8. *Amelia*. Lond. 1750. 2 kötet, 8. *History of Joseph Andrews*. Lond. 1752. 2 kötet, 8. *Works*, London 1763. 8 kötet, 8. — *Works*, Edinburg, 1806, 6 köt. 8.

Lor. Sterne (szül. 1713, † 1768) *Life and Opinions of Tristram Shandy*. Lond. 1759. 9 kötet, 8. *A Sentimental Journey trough France and Italy*. London, 1767, 2 kötet, 8. — *Works*, 1795, 8 kötet, 8.

Oliver Goldsmith († 1773) *Vicar of Wakefield*. Lond. 1772. 8.

Tobias Smollet (szül. 1720, † 1771) *Adventures of Peregrine Pickle és the Expedition of Humphrey Clinker*. L. *Works*, 1796, 6 kötet, 8.

Horace Walpole (szül. 1716, † 1797) *Works*, 1825. 9 kötet, 4.

Walther Scott *Novels and tales*. Edinburg, 1821. 16 kötet, 8. — *Über Leben und Werke der berühmten engl. Romandichter*, übersetzt von L. Rellstab. Berlin, 1826, 3 kötet, 12.

A' műbirálás.

30. §. E' nemben már a' 16dik században is irtak *Sidney, Webbe, Puttonham* 's egyebek olly munkákat, mellyek történetirási tekintetben figyelmet érdemelnek. A' 17dik században *Dryden* és *Temple*, a' 18dikbän *Pope* és *Johnson* Sámuel igyekeztek a' jó izlés' tanítói lenni. Ezek után az izlésről még velősebben értekeztek 's bölcselkedtek *Home, Priestley, Blair, Shaftesbury, Hutcheson, Harris, Burke, Gerard, Beattie* 's egyebek.

H. Home Elements of criticism, Ed. III. 1762. etc.

Jos. Priestley († 1804) Lectures on oratory and criticism. 1777. 4.

H. Blair Lectures on rhetoric and belles lettres. 1783. 2 kötet, 4.

Sup. KIS János.

L I T E R A T U R A.

A. MAGYAR L I T E R A T U R A.

I. — MAGYAR BIBLIOGRAPHIA 1835-ről.¹

Folyóírások. — A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei. Hídk kötet, sok rézm. és könyomattal. Buda, egyetem' betűivel. 4.

— Tudománytár, kiadja a' M. T.-Társaság. 1835. V—VII. dik kötet. Buda, egyetem' bet. 8.

— Tudományos Gyűjtemény. Szerkesztető Horvát István, kiadó Trattner-Károlyi. 1835. Pest, Trattner-Károlyi' betűivel. 8. — Hónaponként egyegy ív szépliteraturai melléklettel, *Köszoru'* czim alatt, szinte 8.

— Felső Magyarországi Minerva. Kassa, Werfer' betűiv.

— Egyházi Tár. Szerkesztető *Guzmics* Izidor, kiadó Beimel. Pest, Beimel' betűivel.

— Jelenkor (politikai hirlap). Szerkesztető és kiadó *Helmecki* Mihály 1835. Pest, Landerer' betűivel. 4.

— Társalkodó (szépliteraturai melléklet a' Jelenkorhoz). Szerkesztető és kiadó *Helmecki* Mihály. 1835. Pest, Landerer' betűivel. 4.

— Hazai 's külföldi Tudósítások (Nemzeti újság a' —ból. Politikai hirlap). Tulajdonos és kiadó néhai Kulcsár István' özvegye. Szerkesztető *Galvácsy* László. 1835. Pest, Trattner-Károlyi' bet. 4.

— Hasznos Multságok (szépliteraturai melléklet a' Hazai 's külf. Tudósításokhoz). Kiadó és szerkesztető mint imént. 1835. Pest, Trattner-Károlyi' bet.' 8.

— Erdélyi Hiradó (politikai hirlap). Kiadó és szerkesztető *Méhes* Ferencz. 1835. Kolosvártt Méhes' betűivel. 4.

¹ A' Tudománytár' szerkesztetőjéhez érkezett academiai tudósítások után.

Red.

— Nemzeti Társalkodó (szépliteraturai melléklet az Erdélyi Híradóhoz). Kiadó és szerkesztető mint imént. 1835. Kolosvár, Méhes' betűiv. 8.

— Vasárnapi újság. (Közhasznú heti lap, mellékletül az Erdélyi Híradóhoz). Kiadó Méhes Ferencz. Szerkesztető Brassai Sámuel. 1825. Kolosvár, Méhes betűivel. 4.

— Fillértár. (Közhasznú heti lap.) Szerkesztető Orosz Jó'sef. Kiadó Schmid. 1835. Posen, Schmid' betűivel. k. fol.

— Regélő, szépművészeti folyóirat divatképekkel. Szerkesztető és kiadó Róthkrepf Gábor. 1835. Pest, Trattner-Károlyi' betűivel. 8.

— Honművész, szépművészeti melléklet a' Regélőhöz. Szerkesztető 's kiadó mint imént. 1835. Pest, Trattner-Károlyi' betűivel. 8.

— Rajzolatok a' társas élet és divatvilágból. Divatképekkel 's nemzeti képtárral. Szerkesztető és kiadó Munkácsy János. 1835. Buda, a' kir. egyetem' betűivel. 4.

— Arpádia, honi történetek' zsebkönyve 1835re. Szerkesztető Kovacsóczy Mihály. Kassa, Werfer' betűivel. 12.

— Aurora, hazai almanach, alapítá Kisfaludy Károly, folytatja Bajza. Kiadó ifj. Kilián György. 1835. Buda, a' kir. egyetem' betűivel. 12.

— Aurora, hazai almanach 1835re. XIVdik év. Folytatják többen. (Szemere' Aurorája). Kiadó Trattner-Károlyi. Pest, Trattner-Károlyi' betűivel. 12.

— Vilma, almanach 1835re. Posen. Kiadó és nyomtató Schmid. 16.

— Meyer' universuma. Első kötet. Pest, Landerer. 4.

— Egyházi almanach. Író Polgár Mihály. Pest, Landerer.

— Pesti kalendárium. Pest, Landerer. 8.

— Nemzeti kalendárium, Pest, Landerer. 4.

— Honi vezér, közhasznú kalendárium. Szerkesztető Szenvey József. Pest, Landerer. 4.

— Magyar kalendárium. Buda, Gyurián és Bagó. 8.

— Kalendárium 1835re. S.-Patak.

— A' földmivelő' barátja 1835dik esztendőre. Pozson, Schmid.

Több kalendárium hely és formatum' kijelélése nélkül.

— Zora (szlav almanach). 1835re. Buda, egyetem' bet. 16.

— Spass und Lieder. Kalender für 1836. Buda, egyetem' betűivel. 4.

- Szerb m6h (szerb nyelven). Ir6ja Stamatovics P6l. 7dik 6vi folyamat. Buda, egyetem' bet. 8.
- Szerb fill6res t6r (szerb nyelven). Buda, egyetem' bet. 4.
- Mulattat6 kalend6riom (szerb nyelven). Buda, egyetem' bet. 16.
- Kalend6riom (szerb nyelven). Buda, egyetem' bet. 4.
- Ol6h k6nyvt6r. 5—7dik k6t. (ol6h nyelven). Buda, egyetem' bet.
- Szl6v kalend6riom (szl6v nyelven). Buda, egyetem' bet. 4.
- Pesther Kundschaftsblatt. Pest, Landerer. 4.
- Pesther Stadt- und Landbothe. Pest, Landerer. 4.
- Krakauer Schreibkalender. Pest, Landerer. 4.
- Kalender f6r 1835. Buda, Gyuri6n 6s Bag6. 4.
- Sackkalender f6r 1835. Buda, Gyuri6n 6s Bag6. 32.
- Kalend6riom t6t nyelven. Buda, Gyuri6n 6s Bag6. 4.
- Illyr kalend6riom. Buda, Gyuri6n 6s Bag6. 8.
- Nowy a starj kalend6r. Selmeecz. 8.
- Nowy a starj kalend6r. Palkowics Gy6rgyt6l. Pozson, Belnay' 6r6k6sin6l.
- Neuer und alter Krakauer Schreibkalender auf das Jahr 1835. Pozson, Landerer.
- Der Freund des Landmannes, auf das gemeine Jahr 1835. Iter Jahrgang, Ites Heft. Pozson, Schmid.

Vall6stud6m6nyok. — A' dogmatica theologi6nak els6 v6n6sai. Kezd6 tan6tv6nyainak sz6m6ra irta Somosy J6nos. M6sodik kiad6s. S.-Patak, N6daskay. 8.

— Rosny6i egyh6zi t6red6kek. V. Kassa. 8.

— A' kereszt6ny tudom6nyban val6 r6vid oktat6s. Irta 6s kia6ta R6cz J6sef. Szeged. 8.

— Boldogs6gra vez6rl6 oktat6s a' J6zus' tudom6nyja szerint. N6metb6l. Sopron, Kulcs6r Katalin.

Sok predik6czi6, 6nek - 6s im6ds6gk6nyv, 's egyh6zi n6vk6nyvek.

— F6j6r Gy6rgy: Sacramentum Eucharistiae. 2dik r6sz Buda, egyetem. 8.

— Sebesty6n Istv6n: Messiologia. Buda, egyetem. 8.

— Skalnik Xav.: De mixtis matrimoniis, paraenesis ad Catholicos. L6cse. 8.

— Szeberinyi János: De praecipuis ideis Theologiae pastoralis evangelicae. Selmech. 8.

— Szárnyay Dániel: Duplex methodus calculandi paschatis. Pozson, Jelinek.

Philosophia. — Philosophiai pályamunkák. Kiadja a' M. T.-Társaság, I. kötet. Buda, egyetem' bet. 8.

— A' lélek' halhatatlanságáról. Magyarosította Bauer Marcussohn Hermann. Szeged. 8.

— Fejér György: Metaphysica. Buda, egyetem' bet. n. 8.

— Verner József: Metaphysica, seu Gnoseologia. Pars I. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— Verner József: Philosophia moralis. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

Philologia. — Magyar és német zsebszótár, kiadja a' M. T.-Társaság. II. kötet (német-magyar) rész. Buda, egyetem' bet.

— Származtató 's gyökerésző magyar - diák szókönyv. III. kötet. Irta Kassay József. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— Magyar nyelvtudomány. Irta Vajda Péter. Pest, Landerer. 8.

— Szófüzér. Iró Kunoss Endre. 2. kötet, javított kiadás. Kassa. 12.

— Töpler Ed. Theoretisch-practische Grammatik der ungarischen Sprache. Buda, egyetem' bet. n. 8.

— Magyar és német beszélgetések. Kiadó ifj. Kilián György. Pest, Landerer. 8.

— Deutsch-lateinische Sprachlehre, von Joh. Constantin. I. és 2. rész. Pest, Landerer. 8.

— Emerich Szalay's leichtfassliche ungarische Sprachlehre. Kiadó Eggenberger József könyvtár. Buda, Gyurián és Bagó. 8.

— Horvát-magyar grammatika Millákovics Jánostól. Pest, 8.

— Gyakorlati magyar grammatika tót nyelven. (Praktická uherská Gramatyka.) N.-Szombat. n. 8.

— Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum. F. — H. Auctore Gr. Dankovszky. Pozson, Belnay' örökösi.

Szépliteratura. — Gróf Teleki Ferencz' versei. Kiadta *Döbrentei* Gábor. Buda, egyetem' bet. 16.

— *Bajza'* versei. Buda, egyetem' bet. 12.

— *Bacsányi* János' poetai munkái. Buda, egyetem' bet. 8.

— *Kisfaludy* Sándor' munkái. 5dik kötet. Regék, 3dik rész. Buda, egyetem' bet. 12.

— Eredeti játékszin. Kiadja a' M. T. - Társaság. IVdik kötet. Átok. Irta *Tóth* Lőrincz. Buda, egyetem' bet. 12.

— Külföldi játékszin. Kiadja a' M. T. - Társaság. IXdik kötet. Végrendelet. Ifflandból fordította *Külkey* Henrik. Buda, egyetem' bet. 12.

— A' vén szerelmes. Vigjáték 3 felvonásban. Irta *Chalupka* János. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— A' nap' szakaszai. Költeményes festések. *Vajda* Pétertől. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— Ikrek. Szomorujáték. Irta *Faliczky* Jánosné. Nagy-Várad. 8.

— *Kotzebue'* jelesb szindarabjai, fordítva többektől. 9 és 10dik köt. Kassa, Werfer. 16.

— *Estike.* IIIik és utolsó kötet. Kolosvár. 12.

— *Musaeus'* travestált regéi. Honosítá *Staut* József. 3d. és 4ik kötet. Pest. 12.

— *Kovács* József' versei. Második kiadás. Kolosvár. 16.

— A' mérgekverő. Szinjáték 3 felvonásb. Fordította *Pály* Elek. Szeged. 12.

— *Wieland'* *Abderitái.* Fordította *Erdélyi* Károly. 2. köt. Pozson, Landerer. 8.

— *Achilles'* haragja. Pozson, Schmid.

— *Narodnie Zpiewanky* (nemzeti dalok; szláv nyelven). 2dik rész. Buda, egyetem' bet. 8.

— *Bukvár* (szerb nyelven). Buda, egyetem' bet. 8.

— A' rém. Vigjáték (szerb nyelven). Buda, egyetem' bet. 8.

— *Nicolas Zrinyi.* Tragédie en 5 actes. Par *J. Millakovich* (francia nyelven). Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— *Poemata Antonii Faber.* Pozson, Landerer.

Sok alkalmi vers különféle nyelveken.

Mathematicai tudományok. — Arithmetika, számírás különös jegyekkel. Irta *Nagy* Károly. Buda, egyetem' bet. 8.

→ A' könnyü és 'gyors számvető. Klaber után *Bicskey* István. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— Tiszta mathesis' kezdete. Tanítványi' számára készíttette *Tatai* András. Első rész. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— Auflösungen der Rechnungs-Aufgaben. Von Joseph *Janisch*. Pozson, Belnay' örökösi.

— Progressus cometæ Halleyani. A *Daniele Szárnyai*. Pozson, Weber.

— *Kovács-Martiny*: Compendium Matheseos. Pozson, Belnay' örökösi.

Történettudomány és segéd. — Arad vármegye' leírása. Író és kiadó *Fábián* Gábor. Iső kötet. Buda, egyetem' bet. n. 8.

— Nevezetességek a' világ-köz-történet' tudományából. *Bredow* után. Pest, 8.

— Magyarország' rövid földleírása. Pozson, Schmid.

— Földleírása a' német szövetséges tartományoknak. Pozson, Schmid.

— *Fejér György*: Index codicis diplomatici hung. Buda, egyetem' bet. 8.

— *Vita S. Stephani, Hungariae protoregis*. Ab *Josepho Podhraczky*. Buda, Gyurián és Bagó. 8.

Törvénytudományok. — Nagybritannia' polgári alkotmányának rövid előadása. Buda, egyetem' bet. 8.

— Ügyvédek és perlekedő felek' kézi-könyve. *Kassics* után *Székrenyesy* Endre. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— Műszókönyv a' magyarhoni törvény- és országtudományból. Első (diák-magyar) és második (magyar-diák) rész. Második, sokkal bővített és jobbított kiadat. Írta *Fogarasi* D. János. Pest, n. 8.

— *Kassics* Ignác: Praxis iuridica civilis. 2. rész. Buda, egyetem' bet. n. 8.

— *Kassics* Ignác: Manuale procuratorum et causantium. Editio secunda. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— *Elementa iurisprudentiae hungaricae.* Ab Alexandro Kövy. 7dik (pataki) kiadás. S. - Patak. 8.

— *Extractus benignarum resolutionum normalium in publico - ecclesiasticis.* Pozson, Jelinek.

Természet- és gyógytudományok. — Orvosi rendszerek. Író és kiadó Schoepf Auguszt. Buda, egyetem' bet. 8.

— Magyar praktikus természet. Írta Nagyváthy János. 2dik kiadás. Pest, Trattner - Károlyi. 8.

— Orvosi tanítás a' hirtelen veszedelmet okozható betegségekbe(n) való serény segedelemhozásról. Egy kőmetszettel. Írta Lőstáiner Antal. Pest, Landerer. n. 8.

— A' kereskedési növények' termesztése, a' gazdasági kertmivelés és az erdei gazdaság. Író Leibitzer János. Pest, Landerer. 8.

— Földmivelés. Író Leibitzer János. Pest, Landerer. 8.

— Magyar patika; azaz Magyar- és Erdélyországban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben. Szerző Kováts Mihály orvos - doctor. I. — III. rész. Buda, Gyurián és Bagó', bet. 8.

— Házi patika. Lutheritz után Szabó J. Második, olcsóbb kiadás. Kassa. 8.

— A' tetszhalottak' felélesztésökről szóló tanítás. Írta és kiadta Dr. Flór Ferencz. Pest, Trattner - Károlyi. n. 8.

— Raff G.' természethistoriája gyermekek' számára. Második magyarítás. 14 szinezett táblával 's egy címképpel. Kassa. n. 8.

Gyógytudományi értekezések. — A' csonttörésekről általánosan és különösen. Pongrácz Mihály. Buda, egyetem' bet. 8.

— De dysenteria. Schwarzmeier István. Buda, egyet. 8.

— De feбри biliosa. Eibenschitz Móricz. Buda, egyet. 8.

— De cancro. Rechnitz János. Buda, egyet. 8.

— Momenta praecipua, quibus mulier a viro differt. Szabó András. Buda, egyet. 8.

— De paralyisi. Billitzer Fülöp. Buda, egyet. 8.

— Plantae officinales indigenae, linguis in Hungaria vernaculis deductae. Ditrich Lajos. Buda, egyet. 8.

— De enormitate virium vitalium in organismo humano. Meinert H. A. Buda, egyet. 8.

— De dysenteria. Lonovics Miklós. Buda, egyet. 8.

— De dyphtheritide. Löwy Adolf. Buda, egyet. 8.

- De officiis medici. *Stephanovics* Tamás. Buda, egyet. 8.
- De feбри in genere. *Arnold* Ábrahám. Buda, egyet. 8.
- De creosoto. *Karlowsky* K. L. Buda, egyet. 8.
- De natura phtthisis pulmonalis tuberculosae. *Pessel* Ábrahám. Buda, egyetem. 8.
- De fluxu Catameniorum. *Maurer* G. J. Buda, egyetem. 8.
- De scorbuto. *Maximovics* Vaz. Buda, egyet. 8.
- De aqua, respectu dumtaxat politico. *Bebrich* József. Buda, egyet. 8.
- De venenis inflammantibus. *Hoffory* János. Buda, egyetem. 8.
- De colica metallica ac vegetabili, in specie vero saturnina. *Pracher* Lajos. Buda, egyet. 8.
- De delirio tremente potatorum. *Bethlehem* Fülöp. Buda, egyet. 8.
- De atrophia infantum. *Kollinszky* Ignác. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- De psora. *Jezsó* István. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- De haemoptysi. *Klein* Lázár. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- De sulphure. *Rokotnicz* M. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- De lepra. *Schweitzer* József. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- De vertigine. *Berger* József. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- De morbis brutorum. *Schulhof* Károly. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- De acido tartarico et de naphtha vitrioli. *Martinovics* József. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- De ruminacione in homine. *Stanzel* Antal. Pest, Landerer. 8.
- De nostalgia. *Bellony* Károly. Pest, Landerer. 8.
- De ulceribus. *Hülling* Max. Pest, Landerer. 8.
- Elenchus plantarum officinalium Hungariae indigenarum phanerogamarum. *Jakobovics* Antal. Pest, Beimelnél. 8.
- De morbis aetatum vitae humanae. *Abelles* József. Pest, Beimel. 8.
- Observata in clinico medico pro medicis R. Sc. Universit. Hung., mense Martio 1834. collecta. *Koch* Imre. Pest, Beimel. 8.
- De carditide. *Herz* Leopold. Pest, Beimel. 8.
- De orrhymenitide psycica. *Demiany* P. Pest, Beimel. 8.
- De methomania. *Max* József. Pest, Beimel. 8.

- De morphio. *Czvaina* József. Pest, Beimel. 8.
- De acclimatisatione hominis. *Franzos* D. Pest, Beimel. 8.
- A' kénsavról. *Lukács* Márton. Pest, Beimel. 8.
- Rövid vázlata a' kövérségnek. *Hönigh* Ignác. Pest, Beimel. 8.
- A' sósavas kénadékról, és az alfojtósavas bátragról. *Mészáros* Ferencz. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- A' jegesített fojtósavas ezüstagról, és Moscat' fekete higacsáról. *Szarka* János. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- A' tiszta tömény eczetsavról, és a' tiszta kénsavas keseragról. *Gergelyi* József. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- A' tiszta faeczetről, és a' fojtósavas súlyagról. *Angyalosy* György. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- A' hamanyvasany kékletről, és a' kénsavas rézagos hügyagról. *Mike* József. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- A' kénsavas rézagról, és a' tiszta timagról. *Koricsánssy* Vilmos. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- A' higany kettedibolyatról, és a' tiszta kénsavas vasacsról. *Tóth* István. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- A' vérkiürítésekről. *Éder* Ferencz. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- Felelet Hanák Mihály Eger érseki város' főorvosának kérdésére: Miért a' hideg vízzel (Currie szerint) orvosolt vörheny több esetben halálos? Pest, Trattner-Károlyi.

— Der nützliche Rathgeber des Kaiserbades. Von Dr. *Schümmel*. Pest, Landerer. 8.

— Beschreibung einer Nachtwandlerin. Von Dr. Georg *Stáhlty*. (Ugyanaz és ugyanattól magyar nyelven.) Pest, Landerer. 8.

— Die vorzüglichsten Ursachen des schlechten Zustandes von vielen ungarischen Forsten; nebst Vorschlägen zur Abhülfe. Erstes Heft: Die Urbarialholzung. Von *J. Hubeny*. Pest. 8.

Vegyesek. *Valkó* Béla Lipolt' munkái. Pantheon, 3ik könyv. Buda, egyetem' bet. 8.

— *Novák* Dániel: Képirók, szobrászok és rézmetszők' életrajza. Buda, egyetem' bet. 8.

— *Kotzián* József: Baranya vármegye' helységei' könyvecskéje. Buda, egyetem' bet. 8.

— *Abc*, vagy első olvasókönyv (magyar - német). Buda, egyetem' bet. 12.

— Az áthalottak, vagyis az eleven-eltemettetésnek borzasztó példái. Író *Retteg* Ferencz. Újjá szerkeszté Sz. E. Pest, Trattner-Károlyi. n. 12.

— Egyházi hymnusok a' római breviariumból. Irta *Egyed* Antal. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— Közhasznu magyar és német levelezőkönyv és nemzeti titoknok. *Károlyi* Istvántól. 7dik kiadás. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— Mezei, házi és kerti kalendár, rajzokkal. Író *Némethy* József. Pest, Landerer. n. 8.

— Magyar gazdasági gyakorlott általános tanácsadó. Író *Némethy* József. Pest, Landerer. 8.

— A' hideg víznek csudái. Pest, Landerer.

— 100 új csuda. Pest, Landerer.

— Husvétii piros tojás. Pest, Landerer. 8.

— Keresztyéni tanítások és imádságok. Író *Szikszay* György. Megbóvított kiadás. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— Új magyar *Abc* -könyvecske a' gömöri senioratus' számára. Pest, Landerer.

— Új magyar -tót *Abc* a' gömöri senioratus' számára. Pest, Landerer.

— *Genovéa*' régi szép és érzékeny története. Buda, Gyurián és Bagó. 8.

— Új deák Rudimenta; vagyis a' deák nyelv' első kezdete. Kiadta *Márton* István professor. Kiadó Eggenberger József könyvárus. Buda, Gyurián és Bagó. 8.

— Új általános kertészkönyv. Kassa, literaturai intézet. n. 12.

— A' szüret, borkészítés, és borral bánás a' pinczében. Író *Némethy* József. Kiadó Heckenast. Pest, Landerer. 8.

— Csodálatos állatok' kabinetje. Író *Kovácsnai Kovács* István. 2dik kiadás. Pest, Trattner-Károlyi. 8.

— Varázslatok; vagy *Bosco*, *Philadelphia*, *Petorelli*, *Comte* és mások' jelesebb szemfényvesztési darabjai. Író *Takar* *kí*. Kassa, literaturai intézet. 12.

— A' férjfiasság. Író *Vajda* Péter. Kassa, literaturai intézet. 12.

— Mi rontott sok egyéb közt a' magyar hitelen? (a' ,*Financzmunkálatok*' fonákja ' új cím alatt.) Németből. Kassa, literaturai int. 8.

— A' tanácsadó orvos mint hív barát. Dr. *Voigt* György szerint. Második, olcsóbb kiadás. Kiadó Heckenast. Pest, Landerer. n. 12.

— Olvasókönyv tanuló ifjuság' számára. Irák *Balássovics* Lajos és *Kanya* Pál. 1ső rész. Kiadó ifj. Kilián György. Pest, Landerer. n. 8.

— A' mezei gazda' kézikönyve. Iró *Staut* József. 2dik kiadás. Kassa. 8.

— Legújabb magyar és német házi titoknok. Irók *Farkas* Elek és *Kövy* István. 4ik, jobbitott kiadat. Pest, n. 8.

— A' tapasztalt méhészgazda, 'sat. Magyarország' különbféle égaljához alkalmaztatta *Uzdi* Péter, a' méhészetkedvelők' egyike. 14 ábrázolattal. Kassa. 8.

— Emberbaráti kézlés éghetetlen, új nemü házfödélről. Iró és kiadó *Uzovics* Sándor. Pozson és N.-Szombat. n. 8.

— Magyarul olvasni tanító könyv. Szinezett figurákkal. Iró *Fleischer* Jakab. Pest, Landerer. 8.

— Magyar és német declamatiok és köszöntők. Iró *Fleischer* Jakab. Kassa 8.

— Hármás kis-tükör, a' ref. oskolákban tanuló ifjuság' részére. *Losontzi* István' 1770diki munkáját a' jelen korhoz alkalmaztatta *Holéczy* Mihály, Komárom. 8.

— Komáromi ABC, a' ref. oskolában tanuló ifjuság' számára. Készítette *Farkas* János, komáromi predikátor. Komárom. 8.

— Győri magyar alphabetum az Augustana vallást követő leánykák' számára. Komárom. 8.

— Játékszini zsebkönyv. Kiadta *Emödy* Pál, a' nemzeti színésztársaság' sugója. Komárom. 8. (16 lap.)

— 'Antenor' utazása Görögországban. Kiadta Gyulafejérvári id. *Farkas* Sándor, 3dik kötet. N.-Enyed. 8.

— Oktató' szaballat a' császári és császári - királyi gyalogság' számára. Fordította (németből) a' magyar gyalog ezredék' köz használatjára *Virág* József, Méltóságos Báro Gollner 48dik számú csatarendbeli gyalogezeredében szolgáló Káplán. Sopron, Kulesár Katalinnál.

— Velenczei szappanpor. Irta Ponori *Thewrewk* József. Pozson, Belnay' örökösi. 8.

— Ifjúi életvezér, mellyet közre bocsát *Szép* Mihály. Pozson, Belnay' örökösi.

— *Spányik* Glycer: *Doctrina educationis publicae*; Buda, egyetem' bet. 8.

- *Bibanko J. E.*: Prolog der Handels-Lehranstalt. Buda, egyetem' bet. 8.
- *Saidvart J.*: Gespräch. Buda, egyetem' bet. 8.
- *Knez Lázár* (szerb nyelven). Buda, egyetem' bet. 8.
- *Erkölcsei historiák* (oláh nyelven). Buda, egyetem' bet. 8.
- *Zsidó olvasást tanító könyv* (zsidóul). Buda, egyetem' bet. 8.
- Buch der Mütter, oder Anleitung für Mütter, ihre Kinder bemerken und reden zu lehren. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- Die wahre Köchkunst. 6te vermehrte und verbesserte Auflage. Pest, Trattner-Károlyi. 8.
- Die Schnellmalerei. Pest, Landerer.
- Neuenthüllte Geheimnisse für Weinhändler, Weinwirthe 'sat. Kassa, literat. int. 8.
- Sichere und untrügliche Verfahrungsart, bei einer etwa eintretenden grossen Dürre ohne Regen und Begiessen das beste Wachstum zu erwecken. Kiadó ifj. *Kilián* György. Pest, Landerer. 8.
- Neuentdeckte Pferdefütterungsmethode, ohne Heu und mit sehr wenig Hafer 'sat. Von einem Landwirthe. Kiadó *Heckenast*. Pest, Landerer. 8. (Ugyanez és ugyanott magyar nyelven.)
- Allgemeiner deutscher Musterbriefsteller. Iró *Gaal* György. Kőszeg, n. 8.
- Versuch einer Darstellung der Lage und Ausdehnung des Hegyaljaer Weingebirges 'sat. Iró *Némethy* J. n. 12.
- Wegweiser für deutsche Landschullehrer, die ungarische Sprache ohne Meister, in möglichst kurzer Zeit und auf eine sehr leichte Art selbst zu erlernen, und zugleich ihre Schüler darin unterrichten zu können. Verfasst und auf Verlangen der Stände des löbl. Oedenburger Komitats zum Gebrauche in den diesem löbl. Komitate einverleibten deutschen und kroatischen Trivial-Schulen herausgegeben von Matthias *Hackstok*. Sopron, Kulcsár Katalinnál.
- Kurzgefasste Biographien berühmter Männer. Von *Emilie* K. (német 's magyar nyelven). Ites Heft. Pozson, Landerer.
- Tatrarka. Djl prwoj, swazek tretj. *Palkowics* György-től. Pozson, Belnay' örökösínél.
- Die Schule des Witzes. Von *S. Ringe*. Pozson, Schmid.
- Theater-Almanach. Pozson, Jelinek.

- De humanitatis disciplina. Andreas Daniel *Michay. Pozson, Landerer.*
 — Reglement für die Tyrnauer Schaubühne. N.-Szombat, Jelinek.

II. — PÓTLÉKOK AZ 1831—4-KI BIBLIOGRAPHIÁHOZ.

A' Tudománytár' II, III, VI és VIIId. köteteiben, általam, hivatalos megbizatásnál fogva közlött czikkelyek, a' két hazában megjelent, vagy földieinktől származó, vagy hazánkat illető nyomtatványok' legnagyobb részét magokban foglalják bizonyosan; de, minden éber figyelem és gondos utánjárás mellett is maradtak ki azokból holmik, a' nevezetesebkekből is. Ha volt is korholója e' hiányoknak; a' dolog' nehezségeit méltányló, igazságos bíró *teljes* efféle lajstromot az időtől fog várni. Míg nyomtatóink pontosabban nem fogják jegyezni a' náluk készültek' czimeit; 's azokat, saját érdekükben is, szívesben nem közlendik; míg, kivált a' vidéki kiadók szinte pontosban és szorgalmasabban nem fogják hirdetni könyveiket: mind addig teljes, és minden részben pontos esztendei bibliographia csak jámbor ohajtás leszen.

Miket szerkeztetésem' korába esőleg, tartózatképen ama' négy évhez e' részben hozzáadnom lehet vagy szabad, itt következnék, az általam felvett rendben.

1831. L. TUDOMÁNYTÁR, II. KÖT.

L. 197. *Az encyclopaediai munkákhoz.*

Schule gemeinnütziger Kenntnisse u. Wissenschaften. 1—4. Lieferung. (Lipce és) Kassa. 8. (Az egyes részek előfordúlnak saját czímeik alatt is.

Ugyan ott, a' *Nyelvtudományhoz.*

Stancsics Mihál: A' magyar nyelv. Jutalomértekezet. Pest, 12rét.

L. 198. A' *Szépliteratúrához.*

Kotzelbut Ágoston: A' szerencsétlenek. Vigjáték 1. felv. ford. *Szabó Anna.* Buda, 12.

Peharnik: Liederkranz patriotischer Volksgesänge aus der Militärgränze. Zágráb, 8.

L. 200. *Az ifjuságnak szánt irások közé.*

Ebersberg: Az ember és a' pénz. Hasznos tanácsadások pénzt becsületesen keresni, okosan megtartani 'sat. ford. *Némethy József.* Pest, 8.

L. 200. *Földirási.*

Dóczy József: Europa' tekintete, jelenvaló természeti, mi-
veleti és kormányi állapotjában. XI. és XII. köt. Bécs, n. 8.

I. 201. *Törvény- és Országstudományhoz.*

Toldalék észrevételek gr. Széchenyi István' Hitel című
munkájához. Egy hazafitól. 2d. kiadás. Pest, 8.

Széplaki Botka Tivador: Notitia diplomatica veteris con-
stitutionis comitatuum, praecipue anecdoto vicecomitum et cu-
riali instituto illustrata. Pest, n. 8.

G. Dessewffy József: Zergliederung des Werkes: Über den
Credit. Übersetzt von *S. Ludvig*. Kassa, n. 8.

Rauchmiller v. Ehrenstein: Uebersicht der, dem unga-
risch-adriatischen Meereshandel dienenden Land- und Wasser-
strassen und der dazu gehörigen Seehäfen. Grész. (Buda, 1831
—34. köre irva számos abroszokkal és tervekkel).

262. Iapra: *Természet- 's embertudomány.*

Anthropologie, kurzgefasste, oder Lehre von den Men-
schen, nebst Anweisung zur Erhaltung d. Gesundheit. Ein Leit-
faden f. Lehrer u. Schüler 'sat. (a' Schule' 4d. füzete). Lipcse
és Kassa, 8.

Naturgeschichte, kurzgefasste. Ein Leitfaden f. Lehrer
u. Schüler 'sat. (a' Schule' 1ó. füz.) Lipcse és Kassa, 8.

Naturlehre, kurzgefasste. Ein Leitfaden für Lehrer und
Schüler 'sat. (a' Schule' 2d. füz.) Lipcse és Kassa, 8.

L. 202. *Orvostudományhoz.*

Baumont: A' sérvekről. Ford. Pólya József. Pest, 8.

Töltényi Szaniszló: De principiis pathologiae generalis
libri VI. 2. rész. Bécs, n. 8.

L. 205. *Gazdaságtudományhoz.*

Bitnicz Lajos Gazdasági szótár fő mélt. herczeg Bat-
thyány Fülöp úr.. magyarországi uradalmainak számára. Szom-
bathely, 8.

Brandt József: Jó foganatu szerek és eszközök, mellyek
mind városban, mind falun a' házi, kerti és mezei ártalmas
férgenek, bogaraknak 'sat. kiirtására szolgálnak. Magyaráz-
ta 's... alkalmaztatta *Lencsés*. Egy réztábl. Pest, 8.

Czövek István: Legújabb és leghasznosabb méhészkönyv. 2d. kiad. 8.

Staut József: A' mezei gazda' kézikönyve. Kassa, 8.

Schams Ferencz: Magyarország' szállómiveléséről való vizsgálódások. Magyar. *Lencsés*, Pest, 8.

L. 205. *Technologia.*

Technologie, kurzgefasste, oder Darstellung der Gewerbe u. Künste. Ein Leitfaden f. Lehrer u. Schüler (a' 'Schule' 3d. füz.) Lipcse és Kassa, 8.

L. 206. *Egyházi oktatás, beszédek, ajtatóssági könyvek.*

Herepei Károly: A' szenvedésekben is van jó; rövid elmélkedés... Incze Sára' koporsója felett. Kolosvár, 8.

Mújer József: Halottás beszéd... Rudnay Sándor'... hamvai fölött. Esztergam, 4.

Pascal' gondolati a' hitvallás és némelly egyéb tárgyak felett, Hilibi Pál Domonkos által. Pest, 8.

Szalay Imre: Magyar egyházi beszédek' gyűjteménye. I. II. köt. Pest, 8.

Vincklern János: A' szent nagyhét. Ford. *Haller Ferencz*. Kolosvár, n. 8.

Sztankovics János: Oratio funebris, quam in solennibus exequis... princ. Alex. a Rudna.. dixit. Esztergam, 4.

Berghofer Mihály: Trauerrede auf den Tod des ... F. Alex. Rudnay. Esztergam. 4.

L. 210. A' *vegyesek* közzé.

Magyar-német levelezőkönyv. Pest, n. 8. (Beimelé).

Rumy Károly: Parentatio, qua piis manibus.. pr. Al. a Rudna .. juste persolvit. Esztergam, 4.

Deutsch - ungarischer Briefsteller, I. Magyar - német lev. könyv.

Magikon, oder die vorzüglichsten Zauberkünste der berühmtesten Taschenspieler Pinetti, Philadelphia, Enslin und Eckartshausen. Kassa, 8.

Pistorius J. H.: Der Universal - Gratulant. Kassa, 8.

St. Martin: Der Pariser Koch. Aus d. Franz. v. Caroline Fodor. Kassa, 12.

1832. L. TUDOMÁNYTÁR, III. KÖT.

L. 192. A' Nyelvtudományhoz.

Márton József: Német grammatika és olvasókönyv. 10d. kiadás. Bécs, n. 8.

Márton József: Német-magyar-deák Lexicon, a' mai legjobb szókönyvek, különösen Kraft' német-deák lexiconá szerint. 2. d. Bécs, n. 8.

L. 193. Szépliteraturához.

Deáki Fülöp Sámuel: Pandora. Válogatott románok. Első köt. Kolosvár, 8.

Lafontaine Auguszt: Természet és szerelem. Ford. *Deáki Fülöp Sámuel*. L. Pandora, 16 köt.

Rosti (Barkóczy) Zsigmond: Katicza, vagy a' budetini falüreg. Történeten épült hősdráma 4. felv. Pest, 8.

Sztoicsics Péter: Helicon. 3d. rész (serbus nyelven). Buda, 8.

L. 194. Nevelés, gyermekoktatás.

ABC-könyv. Komárom, 8.

Kis tükör, melly Magyar- és Erdélyországot . . . előadja. Debreczen, 8.

Új magyar-német képes abc- és olvasókönyv. 24 erkölcsi beszélgetésekkel. Kassa, é. n. 8.

L. 196. Történetírás 'sat.

Hollók Imre: Lineamenta pervetusti Archidiaconatus Tornensis. Rozsnyó, 8.

Super quibusdam vetustiorum rerum Ungariae capitibus. Pozsony, 8.

Mailáth János gr.: Leben der Sophie Miller, weil. k. k. Hofschauspielerin, und nachgelass. Papiere. Bécs, n. 8.

Andreits Uróz: Münz-Journal, als Stammbuch der Geschichte und Denkmahl des 19ten Jahrhunderts. Első évfolyam, 4. füz. 16 réztábl. Buda, fol.

Jegyzés. A' 196d. lap' utolsó sorában ,2. rész' helyett olv. ,2d. rész'.

L. 198. Országstudományhoz.

Az 1827. esztendei 8dik törvényczikkely' következtésében készült országos rendszeres munkák' megvizsgálására t. n.

Nógrád vármegye által az Urbarium' tárgyában rendelt biztosságuk észrevételei 's ezek' folytában költ végzések. Pest, fol.

— — az adó', katonaszállítás' és tartás' tárgyában. Pest, fol.

— — a' kereskedési tárgyban. Pest, fol.

— — a' Iustra, nemességnek fegyverben való gyakorlása' és banderium' tárgyában. Pest, fol.

— — a' köz tanítás' tárgyában. Pest, fol.

— — az egyházi tárgyakban. Pest, fol.

— — a' bányászság' tárgyában. Pest; fol.

— — a' politico-publicumot tárgyazó szakaszban. Pest, fol.

— — az igazság' kiszolgáltatása' tárgyaiban. Pest, fol.

L. 200. *Az orvostudományhoz.*

Der Arzt für alle Übel u. Fehler des Magens 'sat. Lipcse és Kassa, 8.

L. 201. *A' gazdaságiak közzé.*

Milótai Ferencz: Gazdasági catechesis, mellyet az alsóbb iskolák' számára készített. Első rész: a' földmivelés, 's a' gazdasági növények' terjesztése. Kolosvár, 8.

L. 202. *Hittudomány 'sat.*

Az egész keresztény hittudomány catechetai oktatásokban; némethől. Első kötet. Pest, n. 8.

Az ó és új testamentom' történeteinek fő pontjai, 48 magyar-német elbészélésekben, 48 rézre metszett színezett képekkel, ezeknek magyar-német és francia magyarázatival. Kassán, é. n. 8.

Beke Sámuel: Sírjátok a' sírókkal (Kiss Katalin felett). Kolosvár, 8.

Beke Sámuel: I. Emlékbeszédék, II.

Emlékbeszédék néhai id. Zilahi ns. Kiss Ferencz és ifj. Kiss Ferenczné' vég tiszteletekre. I. *Salamon József*. II. *Beke Sámuel*. Kolosvár, 8.

Földváry József: Halotti predikációk. 2. r. Debreczen, n. 8.

Guzmics Izidor: Egyházi és vallási Tár, 2d. füz. Pest, 8.

Herepei Gergely: L. *Wéér Dániel*.

— *Károly*: — —

— — L. *Szász Lajos*.

— — A' papi hivatal' fontossága. Hal. besz.

Farnos György felett. Kolosvár, 8.

Jó nap. Komárom, 8.

Keresztyén catechismus, a' vallás' historiájával, és némelly szükséges könyörgésekkel együtt. Első darab: a' hit ágazatairól. Kolosvár, 8.

Király István' tiz halotti beszédei, egy mennyeigzói és egy keresztelői beszéddel együtt. N.-Enyed, n. 8.

Kis officium. Komárom. 8.

Salamon József, 1. Emlékbeszédek.

Szalay Imre: Magyar egyházi beszédek' gyűjteménye IV. dik kötet. Pest, 8.

Szász Lajos és Herepei Károly: B. Kemény László ur' emlékezetére. Kolosvár, 8.

Wéér Dániel' emlékezete két halotti beszédekben. I. Herepei Károly. II. Herepei Gergely. Kolosvár, 8.

Zsoltárok. Pest, 8.

L. 206. *A' vegyesek közzé.*

Játékszíni zsebkönyv a' magyar haza' fiainak és leányainak. Pest, 16.

Magoss József: Hazai zsebkönyvecske. Lőcse, 16.

Sándor Ferencz: Új esztendei ajándék (lyrai versek). Buda, n. 8.

L. 209. *A' külföldiek közzé.*

Buchholtz F. B.: Geschichte der Regierung Ferdinand des I. Aus gedruckten u. ungedruckten Quellen. 3d. köt. Bécs, n. 8.

1833. L. TUDOMÁNYTÁR, VI. KÖT.

L. 228. *Nyelvtudományhoz.*

Segédkönyv a' deákul tanuló Magyarának könnyebbségére. 2. rész. Pest, 8.

Grammatica latina cum interpretatione occurrentium exemplorum slavico-hungaricō-germanica, usibus et captui schol. juv. accommodata. Pozsony, 8.

Berlich Ignác: Grammatik der illyrischen Sprache. Buda, 8.

Tablicz Boguszlav: Poetai oktatás. *Tót nyelven.* Buda, 8.

Maller Péter: Magyar nyelvtudomány *Oláhok'* számára. 2d. rész. Buda, 8.

Vida György: Francia grammatika *oláh nyelven.* Buda, 8.

L. 230. *Szépliteratúrához.*

Kollár János: Slávy Dcera (Slawa' leánya; Iyrai - eposi költemény 5 énekben, *tót nyelven*). Két kötet 3d. kiadás. Pest, 8.

A' szerelem. Egy scena. (*Serbus nyelven*). Buda, 8.

Belizár. (*Serbus nyelven*). Buda, 8.

L. 233. *Történettudományhoz.*

Hollók Imre: Conamina regum apostolicorum de augusta domo austriaca natorum ad felicitandam nationem hungaram impensa. Pozsony, 8.

L. 234. *Földirúshoz.*

Benigni J. Kurzer Unterricht in der Geographie Siebenbürgens zum Schulgebrauch. 2d. bőv. kiad. egy abroszszal. N.-Szeben, n. 8.

L. 235. *Törvénytudományhoz.*

Benkő László: Megújított egyházi törvénykeztető
Bod Péter' nyomán. Kolosvár, 8.

L. 239. *Gazdaságtudományhoz.*

Erfahrungen (fünfundzigjährige, durchaus erprobte) über die Zucht, Pflege, Wartung, Krankheitsheilung und Benutzung aller Haus- u. Nutzthiere. Aus dem Nachlass des ungrischen Viehhändlers *Stephán János* gesammelt, geordnet u. herausgegeben von *Chr. Meyer*. 4. köt. Lipcse, 8.

L. 240. *Hittudományhoz.*

Raffay Károly. Áldozati káté (*serbus nyelven*). 2d. kiad. Buda, n. 12.

Két halotti beszéd (*zsidó nyelven*). Buda, 4. és 8.

L. 244. *A' vegyesek közzé.*

Köszöntések a' világi társaságban minden rend és kor, barátság és atyafiság, tisztelet és szeretet' számára 'stb. Pozsony, 8.

Mamar Esther (*zsidó nyelven*). Buda, 4.

Techinor (*zsidó nyelven*). Buda, 8.

1834. L. TUDOMÁNYTÁR, VII. KÖT.

L. 196. *Nyelvtudományhoz.*

Szalay Imre: Prelozená uherská grammatika (*tót nyelven*). Esztergam, 8.

L. 201. *Történettudományhoz.*

Mandik Alajos: Rhabo olim, nunc Marusii dictitati acolarum typus. Pest, 8.

L. 216. *A' külföldiek közzé.*

Koll M. Chronicon breve monasteriorum ord. Cisterc. ad S. Crucem in Austria et ad Gotthardum in Hungaria. Adiecta serie omnium nobilium benefactorum ibidem sepultorum, una cum catalogo religiosorum omnium, qui ab anno 1534 et ultra, usque nunc ibidem vixerant et adhuc vivunt. n. 8.

— — Das Stift Heiligenkreuz in Oesterreich V. U. W. W. mit den dazu gehörigen Pfarreyen u. Besitzungen sammt dem vereinigten Stifte St. Gotthard in Ungarn. Topographisch - geschichtlich dargestellt. 5. képpel. n. 8.

D. SCHEDEL FERENCZ.

III. B. HORMAYR JÓSEF', ARCHIV FÜR GEOGRAPHIE, HISTORIE, STAATS- UND KRIEGSKUNST' CZIMÜ BÉCSI FOLYÓIRÁSÁBAN ELŐFORDULÓ, ÉS VAGY MAGYARORSZÁGOT 'S NEMZETET ÉRDEKLŐ, VAGY MAGYAR TUDÓSOK ÁLTAL IRT ÉRTEKEZÉSEK. (L. TUDOMÁNYTÁR IV. 247. LAP.)

XVIIdik vagy 1825. évi folyamata.

1. Gróf Majláth János közöl megint egy magyar nemzeti költeményes hagyományt ezen czim alatt: A' Pengő. 65. 1.

2. Folytattatott b. Mednyánszky Alajostól Igazítása és bővítése a' Jennytől kiadott illy czimű munkának: , Handbuch für Reisende in dem oest. Kais. - Staate' mennyire az Magyarországot illeti; nevezetesen pedig azon postaút érdekelteik, melly Rosenbergből Lőcse, Kassa, Munkács, Marmarosi Sziget felé vezet 136. l. — Nitra — 'Sambokrétről Trenchin felé; Pozsonból Szered, Nit., 'Sambokrét, — Pozsonból Brün felé. 395. lap. — Pozsonból Modornak Holits felé. 511. l. — Szokolcza, Hradist felé. — Thúrócz — 'Sambokrétről Solna és Tessin felé. 537. lap. — Alsó-Kubin, Jordanov, Krakó felé. 561. l. — Pozsonból Galgócz, Trenchin, Solna, Krakó felé 583. l. —

3. A' magyarországi vasbányákról igen nyomosan értekezett gróf Andrássy Károly. 147. lap.

4. Pozson városában találtató házaknak száma három különös időszakaszokban, ugymint 1382. 1720. és 1825. években. Közlötte Gyurikovits György. 174. lap.

5. Cs. Kir. múlató - vár Schlosshof, és vadász - vár (Nieder - Veiden) Austriában. Mind a' kettőnek jelességeit, kies fekvését, történeteit, és a' kertnek kellemetességeit körülalásosan leirta Gyurikovits György. 192. lap. Ezen Pozsonhoz 2 mértföldnyire Magyarország' véghatárszélén fekvő múlatóvár - kastély Mar. Theresia és II. József uralkodók' idejükben vala a' pozsoni nemességnek magyar Sanssouci.

6. Legrégibb diplomatikai nyoma a' királyi postának Magyarország és Austria között. Értekezett és egy oklevelet 1530. évből közlött Gyurikovits György. 301. lap.

7. Pozson városa által a' Török ellen indítandó hadakozáshoz 1593ban felállított insurrectionalis sereg, melly Székes-Fejérvárnál a' Török ellen harczolt. Közli Gyurikovits György. 324. lap.

8. I. Ulászló magyar és lengyel király és Erzsébet királyné között Budán 1442, Sept. 21. napján kötött békeszerzés. A' magyar történetírók előtt eddig isméretlen, igen nevezetes oklevél, mellyből kitetszik, hogy a' nevezett megbékülés nem Győrött, hanem Budán szerződött. Valóságos eredeti példányból közlötetett Gyurikovits György által. 388. lap.

9. Nagy-Szombath' táján kiásott csontjai és fogai a' legnagyobb elefántnemnek. Leirta Gyurikovits György. 411. lap.

10. Igazítása gróf Waldstein Ferencz Ádám', ama' híres fővész', élete' rajzának, melly a' folyó évi Archivum 164. oldalán 31. szám alatt áll. Beküldötte Gyurikovits György. 430. lap.

11. Goró László, cs. kir. kapitány a' hadi földmérő sergnél, tudósítást tett Nápolyból Majus 10. 1825. Pompejiben történt legújabb római kiásásokról, ugymint Wanderungen durch Pompeji nevű munkája' folytatásának töredékéről. 449. I.

12. II. József császár' útazása Oroszországba, és öszvejövelete az Oroszok' császárnéjával Hik Katalinnal 1780. évben. Leirta Lembergben August. 22. 1780. szemtanu Kalatay Ferencz akkori hadi fő-pap, azután nagy-váradi püspök; közlötte pedig a' német olvasó közönséggel b. Mednyánszky Alajos. 453. lap.

13. A' császári bécsi kincstárban szemlélhető, Bocskay Istvánnak hibásan tulajdonított magyar koronáról. Tudományos igyekezeteiről közöttünk eléggé esméretes hazánkíja Janko-

vits Miklós' igen jeles értekezése, melyet irt a' tavalyi Archivumban 711. és 779. lapon álló, magyar- és erdélyországi jelességeket érdeklő daraboknak megczáfolása' okáért, beküldötte pedig h. Mednyánszky Alajos. 467. lap.

14. Megítélése doct. Hohenegger Lőrincz néhai kir. theologia' prof., mostani rákosi plebanus' Esztergamban 1825. VIII. és 295. óld. 8ad rétbén, Rudnay primás' felszólítása' következtésében német nyelven napfényre bocsájtott ezen czimü munkájának: Felvilágosítása Berzeviczy Gergely által a' magyarországi evangelikusok' mostani állapotjokról irt Tudositásoknak. 470. lap.

15. Gyurikovits György tudositást tön ezen czim alatt szerkeztetett Magyarország' természet - historiáját, physical és geographiai állapotját érdeklő nevezetes munkáról: , De admirandis Hungariae rebus' — mellynek írója vala XVII. században Bonanus Procop orvos és a' magy. kir. kamarától a' magyar bányavárosokba rendelt physicus; felszólítván egyszersmind a' külföldet, főképen az austriai tudosokat, azon elveszett kéziratnak felkeresésére. 475. lap.

16. Megvizsgálása gróf Majláth János által kiadott e' czimü munkának: Magyar Regék és Költemények. 468. lap.

17. A' Magyarok' bérohanásai Olaszországba és Carantaniába. Tőlünk elébb is méltán dicsértetett néhai laibachi professornak és több tudós társaságok' tagjának Richter Ferencznek classicus értekezése igen világosító fénysugárt ereszt a' magyar nemzet' X. századi történeteire, tökéletesen bételjesítvén Engel Chr. J. historiai munkájának Tübingen 1. köt. 32. lapján kinyilatkoztatott kívánságát. 531. 541. 567. 574. 589. lap.

18. Gróf Apponyi Antal' könyvtárának Bécsből Pozsonba való általtétele. Értekezett Gyurikovits György. 555. lap.

19. Tudositás Dalmatiáról, leginkább a' selyem' tenyésztetéséről. 577. lap.

20. Feljebb idvezlett német tudós, olműczi prof. és könyvtárnok Richter Ferencz' igen derék historiai értekezése a' Quadokról; hön földünk' hajdani történeteit leginkább világosítja. 598. lap.

21. Trautmannsdorfi mézön közél Bruck városához álló 310. (most 318.) esztendő három szilfa. Historiai értekezése Gyurikovits Györgynek, melly által a' magyar történetek 1515. évből felvilágosíttatnak. 603. lap.

22. Kalászszedés a' magyar- és erdélyországi történetekből. 608. I. Érdeklő II. Lajos király' uralkodása' idejét.

23. Pozsonban koronáztatott magyar királyok és királynék. Értekezett Gyurikovits György 619. lap.

24. Attila Aquileja előtt. Leitner Károly Gottf. versezete. 621. lap.

25. Brodi határőrzd ezred' vidékében fekvő Vinkovczen kiásott romai sirkő. Leirta Veszely Eugen cs. kir. oktató. 641. lap.

26. Gyurikovits György Pozson vármegye' táblalabirájának, sz. kir. Pozson városa' senátorának életrajza, tudós dolgozásai 's foglalatosságai. Közlötte Rummy Károly Gy. 651. l.

27. Valljon azon bajnok, a' ki Julius' 22. napján 1456. évben Belgrad' bevételekor, csak hogy a' magyar vivó hadisereg győzzön, a' toronyból egy Törökkel leugorván, magát halálra szánta, 's Dugovits Titusnak neveztetett, és a' kinek neve 1824. a' honi történetiróktól feltalált oklevelekből megismertetett, — valóságos Magyar volt-e, vagy Tót? Rummy Kár. Gy. ezen történetről, melly a' Tud. Gyűjt. 1824. foly. 8. köt. 16—28 lap. Döbrentei Gábortól le van írva, bőven értekezvén, azt állítja, hogy a' derék Dugovits Titus se' magyar, se' horvát, hanem cseh nemzetnek valóságos származatja volt légyen. 654. lap.

28. Háladatos viszonzása egy magyar írónak, a' ki német nyelven ír, Csaplovits János úrhoz intézve. 734. lap.

29. Hunyad vármegyében fekvő Vásárhelyen 1823. kiásott, szineskövekkel kirakott két romai padlónak leírása. 745. lapon.

30. Tudós hazánkfia Endlicher István László, a' cs. kir. udvari könyvtárnak al-őrzője, folytatja Celtis Konrádról remekül szerkeztetett értekezését, mellynek 1ső szakasza az 1821. évi folyamatban említett meg; most pedig a' 2ik szakasz adatok elő. Valóban derék toldalék a' tudományok' nemcsak Német-, de Magyarországon is visszaállításának historiájához. 753. 758. 773. lap.

31. Dicséretes megítélése' Pyrker János László szepesi püspök által Bécsben Becknél 1825. Sad rétbén kiadott illy című vitézi versezetnek: , Rudolph von Habsburg; in 2 Gesängen, mit mehreren auch für den Geschichtsforscher wichtigen Anmerkungen über jene Marchfelder-Schlacht, und den ganzen Zeitumfang'. Beküldötte ama' világszerte híres német poeta Voss. 755. lap.

32. Tudós megvizsgálása b. Mednyánszky Alajos' illy nevezetű munkájának: Mahlerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn. Pest bei Hartleben. 4. 842. lap.

33. Petronelltől Nisiderig elterjedő régi töltés és árok. Petronell (helység Austriában, a bécsi útban) Haimburg és Regelsbrunn között a 'Duna' magas partján. Nisider, (Neusiedel am See) mező - város Moson vármegyében, Fertő tava' északi szélén. A' nevezetes régi emlékek hosszasága harmadfél mértföldre elnyúlik. Leirta Gyurikovits György. 867. lap.

34. Némelly német nemes nemzetségeknek Köpcsényben felalátatott koporsó - felirásaik. Közlötte Gyurikovits György. 871. lap.

35. Fraknoi Rosáliahegy' helyes topographiai leírása, mellyet Jenny Rudolf küldött be. 883. lap.

XVIIedik vagy 1826. évi folyamat.

1. Goró László cs. kir. kapitány a' hadi földmérő seregénél folytatja tudósítását Nápolyból 1825. Dec. 20ról Pompejiban történt legújabb római kiásásokról. 17. 533. lap.

2. A' török historiát érdeklő, Európában közre bocsátott munkáknak bibliographiai és kritikai áltnézésének folytatása. Hammer József cs. kir. tolmácsnak értekezése inkább ugyan a' török nemzet' történeteit világosítja fel, vagynak mindazonáltal mégis számos irások előhozva, mellyek Magyarország' történeteit is érdeklik. 23. 62. 97. 107. 337. 345. 351. 358. 405. 412. 454. 463. 501. 550. 554. 588. lap.

3. Ferenczy István magyar szobrász' életrajza. 55. lap.

4. Egernek ostromlása a' Törökök által 1552. évben. 57. lap.

5. Ének, mellyet zágrábi püspök Verhovác Maximilian által Jan. 21. 1826. tartatott papi inneplésnek alkalmára Artner Theresia szerkesztett, jegyzésekkel együtt. 91. lap.

6. Unger János Kár. gazdasági tanácsnok 's cs. kir. bécsi gazdasági Társaság' tagjának Agyagfalvai Goró László kapitányhoz irt levele, mellyben értekezik azon okokról, mellyeknél fogva a' Németek a' Magyart nem Ungarnak, hanem Ungernek nevezik. 93. lap.

7. Pompás eltemetése gróf Pálffy Miklósnak Pozsonban 1600. évben Majus' 23. napján. Közlötte Gyurikovits György egyidejü kéziratból. 100. lap.

8. Koporsói felirások a' pozsoni anyatemplomban. Leirta 's beküldötte Gyurikovits György. 102. 105. lap.

9. Multságok a' madarak' természeti historiájából. Értekezett Gaal György, hercz. Eszterházy Miklós' bécsi könyvtárának őrzője. 113. 131. 181. 220. 230. 245. 253. 408. 569. l.

10. A' Magyarok' eredeti hazájok, származások, és következett költözködésök Daciába és Pannoniába való jövetelökig. Ezen nemcsak mi reánk nézve, de az egész Europa', sőt világ' közönséges historiájára nézve nagy fontosságú értekezés származik a' cs. pétervári tudományos academiának levelezéseiből, mellyeket az Kriebel cs. kir. galliciai guberniumi tanácsosnak 's kerületi kapitánynak véle közlött, próba gyanánt irt dolgozatjára feleletül küldött. 117. 127. 150. 191. lap.

11. Nyúlház Bécsben a' karinthiai utczában, I. Mátyás magyar királynak lakó vára, mellyben meghalt. 242. lap.

12. Tudományos és művészi gyűjtemények Erdélyországban. Báro Bruckenthal Sámuel' képgyűjteménye. 361. 526. 534. 707. lap.

13. Szerbus regék, anekdoták, játékok, menyegzői szokások. D. Romy Károly' elbeszélése D. Stefanovits Farkas' szerbus dolgozatja után. 441. 465. 514. 557. lap.

14. Egy erdélyi finak, Kőrösi Csoma Sándornak útazása Tibetben. Közöltetett e' jelentés ezen angol ujságból: Quarterly oriental magazine. Calcutta 1825. 479. lap.

15. Szerbia, Bosnia, és Herczegovina tartományoknak leírása és politikai esmérete. D. Stefanovits Farkas' szerbus munkájából német fordításban közölte D. Romy Kár. a' német olvasó közönséggel. 508. lap.

16. Horvátországi születésü Lopicz Andrásnak utazása Romába III. Fridrik császárral és V. László ifju magyar királylyal 1451. évben. Maga leirta több nevezetes történetekkel német nyelven, közöltetett pedig 17. századi deák kéziratból. 521. lap.

17. Habsburgi Rudolf német és Przemisl Ottokár cseh királyok között a' marchfeldi mezőn 1278. Aug. 26. tartatott főütközet. Nemcsak a' magyar történetirókból (valamint 1814. évi folyamatban a' német irók' munkáikból történt) kivont datumok, de a' nemes Vermes familiának oklevelei is, mellyeket Gyurikovits György a' tudós szerkeztetővel közlött, — minthogy azon világszerte híres viadalnak történeteit 's környüllállításait igen bőven felvilágosítják, — hordatnak elő a' tiszteletre méltó Redactor által. 529. lap.

18. Siralmas versek a' Száva folyónál. Irtá Veszely Eugen oktató a' cs. kir. vinkovczei gymnasiumnál. 1) Szirmium' dőledékei. 2) a' Hegyek. 541. lap. 3) Száván lévő rév. 4) a' Tök-kunyhó. 554. 5) Vásár. 6) Török közmondás. 7) a' Római Jámpáshoz. 587. lap. — 8) Fonónék. 9) Menyecske. 612. lap.

10. A' kanász. Egy magyar népdal Gyöngyös' tájkáról. 1760. eszt. iratott és szóról szóra németre fordítva itt a' külfölddel közöltetett. 620. lap.

29. Földindulások Komáromban 1763. eszt. Junius' 28d., és 1822. eszt. Holéczy hazánkban isméretes tudós írónak a' Tud. Gyűjt. honi nyelven beiktatott értekezésével e' német folyóiratot diszesítette gróf Salm Rudolf. 621. lap.

21. Pozsoni könyvnyomtató-intézeteknek historiájok. Gyurikovits Györgytől. 672. 691. lap.

22. Dankovszky Gergely' (görög nyelv' oktatója a' pozsoni kir. akademiában) életrajza. Hihető, hogy Endlicher István leírója. 683. lap.

23. Duna' folyása Törökországban Belgrádtól fogva a' Fekete-tengerig. Leírta Gyurikovits György. 721. lap.

24. Szenkviczi Kovachich József Miklós' életrajza. Leírta Rummy Kár. 738.

25. Az oroszvári gátok Moson vármegyében. Leírta Gyurikovits György 750 lap.

26. Della Genga nemzetsége Erdélyben. Gróf Bethlen Elek' gazdag gyűjteményéből merített historiai töredék. 796. lap.

27. Romai császár Domitianusnak vert rézpénze, melly a' nagy-füdümesi határban Pozson vármegyében találtatott. Leírta Gyurikovits György 798. lap.

XVIIIik vagy 1827. évi folyamat.

1. Tudományos Gyűtemény magyar folyóiratnak megírálása. 1826. évi folyamat 1—12. kötetig. 10. 53. 118. 155. I., és 1827. évi foly. 1—10. kötetig 349. 679. 710. 797. lap. Kedvező ítélet hozatik mind az intézetről, mind az ebben dolgozó tudósokról Albrecht József, néhai herczeg Pálffy József' akkori levéltárnoka, most h. Pálffy Antal' fiscalisa által.

2. Magyar - és Erdélyországban divatban lévő magyar és német nyelvnek mivoltát érdeklő literaturai esméret, mellyet Köppen Péter orosz val. bel. tanácsos Adelunggal közölt, és Pétervárbán 1826. Kray Károlynál Sad rétben 32. lapon közre bocsátott. Recenseálva előhozatik. 38. lap.

4. Philisteriana. Ezen czim és A. V. — E. álnév alatt kemény, csipős és égetésig gúnyoló ítélet hozatik a' mi igen nagy érdemű és széles tudományú hazánkfianak Horvát Istvánnak 1825. Pesten 8. 132. lap. kiadott könyvéről: „Rajzolatok a' magyar nemzet' legrégebb történeteiből”. 60. 69. 83. lap.

5. Hammer József közli Nagy Hajdú' a' mohácsi hadi indulásról írt történeti munkájának, mely Pestinek Török Birodalomról készült historiájában foglaltatik, kivonatát. 77. lap.
6. Isteni ítélet. Ezen czim alatt közlött Passy János a' hatalmas Stibor' Beczkó várában történt haláláról egy balladát. 79. lap.
7. Rövid de helyes és igazságos bírálása illy nevezet alatt öszvetorlott 's Pozsonban 1827. 8vo. 17. Japón kinyomtatott munkácskának: ,Abstammung und Urvaterland der Ungarn, als Würdigung der vorzüglicheren über diesen Gegenstand bisher erschienenen Schriften.' Kitétetik ugyan Szelezcky Károly mint szerzője a' megbírált értekezésnek, de valóságos írója annak Dankovszky Gergely 120. lap.
8. Kritikai jelentés tétetik Béla király' nevetlen íródeákja' történeti munkájának Endlicher István által a' bécsi cs. könyvtár' példánya szerint világ elejébe gondosan terjesztett, 's előszóval és lajstromokkal megbővített új kiadásáról. 128.
9. Tudós földink Gaal György folytatta a' tavaIyi Archivumban beiktatott, 's tőlünk feljebb említett dolgozatát: MuIatságok a' madarak' természeti historiájából. 173. 184. 188. 199. 211. lap.
10. Főherczeg Ernest II. Rudolf császár' helytartója által ama' hires honi bajnoknak, báró Pálffy Miklósnak, úgymint a' Dunán inneni kerület' és Érsekújvár' hadi fővezérjének 1589. kirendeltetett hivatalbeli fizetésről szóló oklevél, melyet a' Pálffy nemzetség' levéltárából közlött Albrecht József. 181. lap.
11. Tudományos és művészi gyűjtemények Erdélyországban. Folytatva B. Bruckenthal Sámuel' szebeni képgyűjteményének a' tavaIyi Archivumban kezdett és félbeszakasztott leirása. 193. 201. lap.
12. Nem különben folytattatik és befejeztetik a' pozsoni könyvnyomtató-intézetekről Gyurikovits György által öszveszerzett historia. 197. 221. lap.
13. Trenchin vármegyéről, nevezetesen Trenchin, Beczkó, és Vág - Besztercze várakról értekezett Janis János. 213. lap.
14. A' tavaIyi Archivumban félbeszakasztott, Hammer József által közöltetni szokott bibliographiai és kritikai álnézése a' török historiát érdeklő, Európában kinyomtatott könyveknek folytattatik és befejeztetik. 309. 465. 481. 569. 734. 740. 795. 803. lap.
15. Kritikai álnézése F.-Magyarországi Minerva nevű magyar nyelven szerkeztetett folyóiratnak. Kassán 1825. 4vo. Be-

küldötte **Albrecht József** hercz. **Pálffy Jós.** levéltárnoka. 1826. évi folyamat' 452. lap.; 1827. évi folyamat. 830. lap.

16. A' Magyarok' származásukról, és hajdani, eredeti lakóhelyeikről **Dankovszky Gergely** által szerzett munka tudós megítéléssel előhozva: *Hungaræ gentis avitum cognomen. etc.* 358. lap.

17. Az esztergami főtemplomnak igen helyes leírása. 406. l.

18. Birálása ezen két munkának: *Acta literaria Musei nationalis hung. és Cimeliotheca Musei nat. hung.* 437. lap.

19. A' monachiumi udvari könyvtárban találtató 's itten közöltetett arany kronikában a' magyar történeteket érdeklő számos datumok fordulnak elő a' 13ik századból. 439. 441. 447. lap.

20. Versezet **Pyrker Lászlónak** úgymint **Vik Károly'**, a' nagy császár', éneklőjének tiszteletére **Baggesen Emánuel** által 1825. Szerzettetett és a' dreszdai 'Morgenzeitung' nevű folyóiratból (103. szám alatt Jun. 28. 1827.) közöltetett. 541. lap.

21. A' Ribári (Halászi) avagy **Szliácsi fürdő Zólyom vármegyében.** Remek szerkezetesü 's nagy bőségű topographiai és történeti értekezése széles tudományos ismeretekkel bíró **Mitsinei Beniczky Lajosnak** t. n. **Zólyom vármegye'** főjegyzőjének, mellyet akárki is örvendezve olvashat. 545. 554. 565. lap.

22. Ugyanazon honi tudósunk közül német nyelven egy 1528. Dec. 12. napján költ, **Körmöcz- és Selmecz-Bányát** érdeklő rendelést. 553. lap.

23. Tudós és kedvező megítélése **Pyrker János László** velencei patriarchától **Vik Károly** császár' vitézségéről 12. énekben szerzett **Tunisiás** nevű igen szép vitézi verzesetnek. Közöltetett **Sophronizon** című folyóirat' 1826. évi folyam. 8. köt. 2. füzetjéből. 601. 609. 617. lap.

24. A' Magyaroknak legelső kora. **Pray** történetiró után értekezett **Vaidele Eduard.** 641. 655. lap.

25. Diszes kezdete gróf **Apponyi Antal Ó Excell.** által **Pozsonban** felállított gazdag könyvtárnak. **Leirta Gyurikovits György.** 654. lap.

26. **Kisfaludy Károlytól** **Elte** név alatt szerzett romantikai költemény' első énekének töredéke, mellyet magyar eredeti munkából németre fordított **Retter.** 676. lap.

27. **Habsburgi Rudolf** német, és **Prsemisl Ottokár** cseh királyok közt 1278. évben Aug. 26. a' **marchfeldi mezőn** tartatott fő ütközet. Közöltetik **Gyurikovits György** által nemes **Irinyi Szathmár-vármegyei** familiának igen becses oklevele, melly

ama' világszerte nevezetes csata' történeteire 's környülállásaira új fényt derít. 729. lap.

28. Egy nagy fontosságú 's nevezetes időpont ama' hires országnádorának gróf Pálffy Jánosnak élete' folyásában; és valami a' Vöröskői várban a' kapu felett függő csolnokról. Derekasán értekezett Albrecht József levéltárnok. Az Isó szakaszban elbeszéli a' nevezett gróf és Württembergi herczeg János Frid. között 1693. évben történt párviadalt. 761. lap.

29. Babenbergi fejedelmek' uralkodása alatt Austriát érdeklő magyar oklevelek, 1245., 1248. és 1265. évekből. 847. lap.

XIXdik vagy 1828. évi folyamat.

1. Győr városának viszontagságai II. Ottokár cseh király által Vik István és IV. László magyar királyok ellen 1271. és 1273. évek közt viselt gyakori háborúk' idejükben. Értekezett Czech János győri senator. 1. és 14. lap.

2. Habsburgi Rudolf német, és Prsemisl Ottokár cseh királyok közt 1278. Aug. 26án a' marchfeldi mezőn történt fő ütközet. Folytatólag közöl Gyurikovits György ama' világszerte nevezetes ütközet' történeteinek felvilágosítására Thuróc-vármegyei nemes Just familiát érdeklő két oklevelet, úgymint IV. Lászlóét 1287. és III. Andrásét 1295. évből. 47. lap.

3. Artner Theresia' versezete, 1827. évi Dec. 16., úgymint Verhovác Maximilian zágrábi püspök' halála' napjára. 61. lap.

4. Tudományos hibák. Ezen czim alatt irt értekezésben megczáfolja Szelezky Károly, francia, angol és olasz nyelv' tanítója Pozsonban, azon vastag hibákat, mellyeket Gaspari és Stein geographiai munkájokban magyarországi lakosokról és a' Királyhegyről ejtettek. 62. lap.

5. Edvi Illés Pál vanyolai evang. predikátor', és Kováts-Martini Gábor pozsoni evang. oktató' életrajza. Közli Rummy Károly. 109. lap.

6. Győrnek megvevése 1594ben, a' török történetek szerint leírva Hammer József által. 220. lap.

7. Albrecht József levéltárnok recenseálva előhozza azon értekezéseket, mellyek az 1827. évi Tud. Gyűjtemény' 11. és 12. kötetében, és 1828. évi folytatya' 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. kötetében, szinte úgy F.-Magyarországi Minerva 1827. évi folytatja' 3. és 4. kötetében fordulnak elő. 230. 271. 404. 573. lap.

8. Koporsói felirások a' szolocsniczai (Széleskút — Pozson vármegyében) templomban. Gyurikovits György' kézirati értekezéséből németre fordítva közölte Albrecht József. 316. I.

9. A' rochstuni barlang Pozson vármegyében a' detrekői uradalomban. Leirta Gyurikovits György. 361. lap.

10. Ritka fa-hasáb, melly a' bazini erdőkben 1766ban találtatott, 's a' vöröskői régiségek 's ritkaságok' gyűjteményében őriztetik. Leirta Gyurikovits György. 364. lap.

11. Kelemantia római város Pannoniában. Tudósan nyomozgatja annak hajdani fekvését Czech János győri tanácsbéli. 354. lap.

12. Torony' omladéka a' köpcséni mezőn Moson vármegyében, mint nevezetes emlék a' magyarországi történetekből. Értekezett Gyurikovits György. 369. lap.

13. Tudománybeli jelentés Jordánszky Elek által mondott halotti beszédről: Sermo in solennibus exequiis Ex. D. Jos. Kluch ep. Nitriens., in Mocsonok d. 31. Dec. 1826. pie defuncti. 376. lap.

14. Hasonló jelentés Kollár János pesti evang. tót predikátor' e' czimű munkájáról: Ableitung und Erklärung des National-Namens Magyar. Pest 1827. 4-o 386. lap.

15. Balaton és annak környéke. Értekezett Albrecht József. 385. l.

16. Pozson sz. kir. város' historiájához diplomatikai taldalék. Ezen czím alatt közöltetnek Gyurikovits György által német nyelven kiadatott négy oklevelek, u. m. austriai herczeg Albrechté 1415., Erzsébet magyar királynéé 1441. és 1442. évből. 432. lap.

17. Igen nevezetes levél, mellyet I. Jakab angol király, Stuart Máriának fija, Erzsébetnek örököse 1621. October' 19én deák nyelven Bethlen Gábor erdélyi fejedelemhez küldött. Közli a' kiadó b. Hormayr Jos. országszerte tiszteletben tartatott Kollár Ádám hazánkfijának, ki azt Hamilton' könyv- és kéziratok' gazdag tárából 1773. évben megnyerte, gyűjteményéből, 453. lap.

18. Magyar és austriai nemes familiák Hessen és Thuringiai országokban. — Mint magyar eredetű nemzetség említetik Riedesel vagyis Szamaróczy és Vaicz. 526. l.

19. Rottenstein várának omladéka. Leirta 's két fontos oklevelet közlött Gyurikovits György. Ezen vár fekszik most Austriában Hainburg és Dévén között, Magyarország' szélein, azelőtt Magyarországhoz tartozott, de I. Mátyás király' halála után Fridrik romai császár által attól elszakasztatott, és a' hainburgi polgároknak ajándékozottatott. 545. lap.

20. Peisó tava. Albrecht József' elmékedése azon tónak fekvéséről 's kiterjedéséről. 553. lap.

21. Történeti tóldalék Magyarország (Trenchin vármegye) és Tescheni hercezség közt lévő véghatár - szélekről támadott villongásoknak eligazításához és eltörléséhez. Értekezett Albin Henrik tescheni professor és tartománybeli könyvtárnok. 569. lap.

22. Tengeri hajózás a' Krisztus' születését megelőző hajdankorban. Értekezett Burgerth Ferencz, hercz. Eszterházy Miklós' kismártoni számvevője. 585. 593. lap.

23. Beszéd, mellyet Dercsényi Pál a' pesti nemzeti casinoban tartott, midőn illy nevezetű dolgozatra ,Tanácsadás a' magyarországi gazdák' számára' 100 darab aranyból álló jutalom megállapíttatnék. 601. lap.

24. A' bécsi udvarnál lévő spanyol követnek szó - és tanács - adása az erdélyi fejedelem, Betlen Gábor, ellen indítandó hadról. Azon fejedelem' titkos czirkálójának tudósítása után közli Gyurikovits György. Nyomos toldalék a' nevezett fejedelem' historiájához. 619. lap.

25. Magyarországi különbfélék, mellyeket kivont Korabinszky' Lexiconjából 's közlött Vörös J. K. 622. 647. lap.

26. Aeneas Sylvius' levele Lengyelország' kancellárjához I. Ulászló magyar és lengyel király' ügyében a' varnai ütközet után, közlötö b. Hormayr Józef a' gazdag monachiumi udvari könyvtárban találtató kézirati könyvből, melly valaha a' regensburgi fejedelmi sz. emerani apáturságnak tulajdona vala, 's mellyben a' magyar történetekre nézve ezen nevezetes levél 15. csomóban, 327ik szám alatt 290. lapon fel van jegyezve. 632. 650. 670. l.

27. Vereskő vára Pozson vármegyében. b. Mednyánszky Alajos remek szerkeztető' magyar leírása szerint, melly a' Tud. Gyűjt. 1822. foly. 12. kötetében áll, német nyelvre lefordítva gróf Salm Robert által. 641. lap. Ezen értekezésben, melly már egyszer az Archivum' 1823. évi folyamatajában (lásd feljebb ugyanazon folyamat' álnézetében 18. szám alatt) közöltetett, előforduló történeti vastag hibákat megczáfolja, és hiteles oklevelek szerint eligazítja Albrecht Józef levéltárnok 742. lap.

28. Magasztaló birálatot mond valaki, a' ki magát G.-vel irta alá, Toldy Ferencz' illy nevű munkája felől: ,Handbuch der ungarischen Poesie' melly Pesten és Bécsben 1828. 2. kötetben 8-o kijött. 655. l.

29. Schön Józef beküldött Csehországból egy a' Hammer Józef által ezen Archivum' előbbeni folyamatajában közlött, 's a' török historiát érdeklő, Európában kiadatott munkák' lajstromjokat nagyon bővítő toldalékot. 660. lap.

30. Ujonan felfedezett római emlékek Győr városában. Leirta Czech János győri senator. 709. lap.

31. Morvaország az első szláv fejedelmek alatt. Brey Theodornak igen jeles történeti értekezése inkább ugyan a' tót nemzet és Morva- 's Csehország' történeteit érdekli 's világosítja fel; vagyon mindazonáltal még is benne valami a' mi fény-sugárt ereszt a' magyar nemzet' és ország' történeteire is. 809. 817. 825. lap.

XXdik vagy 1829. évi folyamata.

Minekutána b. Hormayr József nem csak az Archivum' szerkesztetéséről lemondott, hanem az austriai birodalomból is Bavariába kiköltözött volna; ne hogy ezen historiai igen hasznos folyóirat megszűnjön, két bécsi tudós, ugymint Mühl-feldi Megerle György cs. kir. tanácsos és levéltárigazgató a' cs. kir. közönséges udvari kamaránál, és Hohler Imre Tamás, Schwarzenberg herczeg' tanácsnoka 's könyvtárnoka, elszánták magokat, annak kiadását ezen czim alatt: 'Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst' folytatni. De a' magyar írók' száma nevezetesen megcsökkent, a' mint a' következő feljegyzésükből a' benne előforduló értekezéseknek kitetszik:

1. Magyarország' régiségei és hajdani lakosai. Csaplovits János egy rövid kivonatban figyelmetessé teszi a' tudni vágyó német olvasó közönséget Jankowich Miklós' illy czimű értekezésére: 'Neograd vármegye' nevezetes Hársas hegyéről 's annak hajdani esméretlen 's aranymives lakosiról', mely a' Tud. Gyűjt. 1828. évi foly. lap. 20. áll. 5. l.

2. Ugyanazon tudós hazánkfija Csaplovits János dorgáló megítéléssel jelentést tön ezen nevezetű munkáról: 'Historisch-statistisch - topographische Beschreibung der k. Fr. Stadt Varsdin von L. Ebner Ober-Notär. 1827. 8-o 12. lap.'

3. Knesevich nemzetségnek genealogiai esmérete. 48. lap. Baro Knesevich Vincze', és az ő öt testvéreinek életrajza. 65. 82. lap.; szerkeszteté Ritter J. cs. kir. kapitány.

4. A' Jászok Magyarországbán. Hohler Imre. 115.

5. Bírálása ime' czimű munkának: 'Geographisch - topographischer Wegweiser durch die österr. Monarchie. Kaschau 1824, 8-o'. Előhordatnak a' recensens által a' Magyarország' leírásában előfordult sok tévedések. 143. lap.

6. Pesti Ióverseny. Leirta Csaplovits János. 206. lap.

7. Toldalék a' magyarországi régiségek' esméretéhez. 245. lap.

8. A' magyarországi vendus tótokról. E' derék értekezést Csaplovits János nemcsak a' Tud. Gyűjt. 1828. évi májusi kötetében magyar, de az Archivumban is a' német olvasókkal megemérettette. 249. 270. 298. 309. 314. lap.

9. Magyarországi erősegeknek ostromlásaik a' török történetkönyvekből kivonva, németre fordította Hammer Jós. cs. kir. tanácsos és udvari tolmács. Itt leiratik egyedül Péterváranak 1694. évi ostromlása. 305. 315. lap.

10. A' jamniczi savanyúvíz Horvátországban. 321. lap.

11. Statistikai észrevételek a' dalmatiai földmivelésről és a' gabona' szűkülködéséről 253. lap.

12. A' tokaji Hegyalja. Hohler Imre Th. 368. lap.

13. Toldalék a' Lajta viz mellett 1246. eszt. Jun. 15én történt csatának historiájához. Értekezett Czech János. 381. 397. 428. lap.

14. Toldalék a' mostani időkornak mentegetéséhez. Csaplovits Jánosnak éles elmélkedése. 465. lap.

15. Zistersdorf austriai mezővárosnak megvevése a' magyar confoederatusok által 1706. eszt. Octob. 17én. Leirta Scheiger Jós. cs. kir. bécsi fő postahivatalnak tisztje, egykorbeli tudósítás szerint. 481. lap.

16. A' római országot Moson és Győr vármegyében. Leirta Czech János Győr város' senatora. 569. lap.

17. Kedvező megítélése Fejér György prépost és könyvtárnok' e' című munkájának: ,Codex diplomaticus Hung. ecclesiasticus et civilis.' De nemcsak a' kiadónak szorgalmatossága dicsértetik, hanem illendő magasztaltatással emlékeztetnek azon hazánkfiai is, a' kik a' kiadót számos diplomák' közlésével elősegítették. Ilyenek: b. Mednyánszky Alajos, Jankowich Miklós, gróf Teleky József, gróf Forgách József, gróf Károlyi György, esztergami káptalan, és Gyurikovits György. 653. lap.

18. Veterani' barlangjának védelmezése 1788. eszt. a' cseh gyalog 25. szám alatti ezred által. Leirta Schön Jós., cs. kir. pizseki gymnasium' praefectusa, egyidőbeli szemmel látott tannának naplókönyve szerint. 689. 709. lap.

XXIdik vagy 1830. évi folyamata.

1. Jankowich Miklós' pesti museuma, és fontos történeti felfedőzései. Beküldötte Csaplovits János. 36. lap.

2. Emlékezetes irások. 1) Gróf Hardek Ferdinand' tudósítása és naplókönyve a' győri vár' ostromlásának folyamatjáról 1594. eszt. némelly ide tartozandó oklevelekkel. 2) Főher-

czeg Ernest' levele, mellynek erejével gróf Hardek Ferd. a' győri vár' kormányozójának kineveztetik. 3) Gr. Hardek Ferd. fogadó levele. 4) Győr várában lévő hadi főtiszteknek a' vár' feladásáról szóló tudománytételök. 5) A' hadi eszközök' Iajstroma. 6) Sitkey György és Kisfaludy Balás által gr. Hardek Ferdinanggal 1593. eszt. a' győri káptalan előtt tett kötés. Közlötte Czech János győri senator 51. 59. 66. 81. lap.

3. A' felvilágosításról. Éles eszü elmélkedése Csaplovits Jánosnak 61.

4. A' Magyarok' házassági és menyegzői szokásait Csaplovits János vette mulatságos értekezésének tárgyául, a' Tud. Gyűjt. 1827. évi folyam. 12. kötetében álló derék leírás után. 77. 102. lap.

5. Jankowich Miklósnak felfödözése a' magyarországi leg-régibb kalendáriomokról. Közlötte Csaplovits J. ama' tudós vizsgálónak Tud. Gyűjt. 1829. évi foly. 12. kötetében álló értekezése után. 136. lap.

6. Az uradalmi tisztek' számukra Magyarországbán felállított pensiói intézetekről tudósítást tön Csaplovits János, gr. Schönborn' munkácsi és sz. - miklósi uradalmainak igazgatója s gazdasági tanácsosa. 203. lap.

7. Temesi Banát' nevezetének eredetéről értekezik Csaplovits János. 305. lap. — Felel és a' kérdést fejtegeti dr. Rumy Kár., a' magyar törvény' oktatója Esztergamban. 429. lap.

8. Tököli Imre' kötése a' török udvarral, közli Kankófer Ignác, úgymint toldalékot I. Leopold császár és a' török szultán közt viselt háborúnak historiájához. 333. l.

9. Szepes vármegyében fekvő Nagy-Szálók' határjában eredő savanyúviznek leírása, mellyet Mauksch Tamás n. - száloki predikátor tulajdon tapasztalásai és vizsgálása szerint össze-szerzett. Egy kivonat a' szepesi havasokról irt kézirati derék munkából. 365. 377. lap.

10. A' magyar hajdankor összev hasonlítva a' külföldével, és a' jelenkorral. A' hazánk' esmérteiben igen jártas földink Csaplovits Jánosnak nyomos dolgozata, melly különösen is 1830. Bécsben Ludvig Ferencznel 160. lapon 8. rétbén kinyomott. 469től 565. lapig.

11. Eugen' csatája Pétervárnál. Schlecht Leopold kremsi prof. versezete. 517. lap.

12. László és Salamon. Vogl Jánosnak az alsó-austriai statusok' tisztjének versezete. 536. lap.

13. Imre király. Ugyanannak versezete. 536. lap.

14. Nevezetes oklevelek a' török - birodalmi irományok' gyűjteményéből. Hammer József a' napkeleti nyelvek' cs. kir. udvari tolmácsa által. 1) Budá' második bevétele alkalmával 1541. eszt. kiadatott parancsolatja Szolimán török császárnak. 2) Mohamed passának, Sinan fijának, levele főherczeg Mátyáshoz 1595. Jan. 16án írva. 3) Rudolf császár' válasza reá. 586. lap.

15. Makó Pál bölcselek. doct., apátur, váczsi kanónok, kir. tanácsos, a' bölcsekedési karnak a' magy. kir. pesti egyetemnél directorának életrajza. Beküldötte Kankofer Ignác. 645. I.

16. Hirtelen változtatása a' Korvin Mátyás királytól Budán felállított könyvtárnak. Nyomosan érkezett Budik P. cs. kir. bécsi könyvtárnok. 765. lap.

XXIIedik vagy 183lik évi folyamata.

Az eddigi két redactor a' két évig gondosan viselt szerkeztetési hivataláról lemondván, Ridler János Vilm. cs. kir. alsó-austriai kormányzéki tanácsos, és a' bécsi egyetem' könyvtárának felvigyázója, az Archivum' szerkeztetése' ügyét magára vállalta, egyszersmind a' folyóiratnak czímjét ekképpen megváltoztatta: , Oesterreichisches Archiv für Geschichte, Erdbeschreibung, Staatenkunde, Kunst und Literatur. '

1. Szigethvár' ostromlása 1566. Szuleiman által és meghódítása. A' szaloniki Mustafa effendi, czeremoniák' mestere' török nyelven irt historiájából németre fordította Hammer József. 21. 25: 29. lap.

2. D. Rummy Károly próbatételül közli a' Magyarok' Constantinus Porphyrogenitusnál előforduló Sabartoiaspfalói régi nevöknek egy új származtatását 109. lap.

3. Kőszeg városának és várának rettentő ostromlása a' Török által, és ennek eltávozása 12. haszontalan rohanások után, ama' hires és derék bajnok Jurisits Miklósnak a' vár' főkapitányának két rendbeli tudósítása 28. és 30. Aug. 1532. eszt., mellyet közlött Scheiger József. 244. 248. lap.

4. Kalatay Ferencz cs. kir. tábori főpapa az ő testvéréhez, Ildik József császár' Oroszországban tett utazásáról 1780. eszt. irt levele ezen Archivumban másodszer közöltetik 285. 292. lapon.

5. Belgrádnak ostromlása és hódítása a' nagy Soleiman által 1521. eszt. Török történetirő Nischandschi' historiájából németre fordította és közlött Hammer József, mint a' török ostromlások' történeteinek folytatását. 338. 348. 387. 391. 393.

6. A' szalánkemeni ütközet' emlékezetére vert emlékpénzek. 396. lap.

7. Mind a' két mohácsi, u. m. 1526. Aug. 29. és 1687. Aug. 12. történt ütközet' emlékezetére vert emlékpénzek. 412. 420. 424. 432. lap.

8. Budának 1686. Sept. 2án végbevitt visszavétele' 440. 444. lap.

9. Belgrádnak 1688. Sept. 2án végbevitt ostromlása 's első megvevése. 452. 468. 476. lap.

10. Belgrádnak 1717. Aug. 18. második megvevése. 470. 492. 496. lap.

11. Bajnoki rideg harcok kettő között a' magyarországi véghatár' szélein. Leírta Veith Károly bécsi tudós író. 400. l.

12. Romy Károly megczáfolja 's igazítja azon tévedéseket, mellyek ezen folyóirat' 1829. évi folyamataja 368. lapján említett Hegyalja' leírásában becsúsztak. 500. lap.

13. Némelly vonások Aranka György az erdélyi guberniumnál tanácsos és könyv-vizsgáló' életrajzából. D. Romy Károly a' Tud. Gyűjteményből kivonta, 's pótolva német nyelvre szabadon fordította. 509. lap.

14. A' török történetekről a' 16. században irt, 's Hammer József által jelen Archivumban közölt könyvek' és irások' esmértetéséhez szolgáló történeti kútfek' toldaléka. D. Romy Károly, a' honi törvény' oktatója az esztergami érseki presbyteriumban és a' könyvtárnak segéd őrzője, közölt egynehány török oklevelet, mellyek a' nemzeti magyar museum' könyvtárában lévő 'Protocolum Bátorianum' czimű kéziratban foglaltatnak. 520. Japon.

Kedves dolgot tettem — úgy vélem — mindegyik tudományt 's főkép a' haza' esméretét szerető magyar földimnek, hogy hazám iránt viseltető szeretettől indítatván, a' Magyarországot 's nemzetünket illető, Magyarok által készült történetbeli, diplomatikai, statistikai, topographiai, archaeologiai, physicalai, és természethistoriai számos és nevezetes dolgozatokat ezen Archivumból, mint hasznos esméreteknek igen gazdag kútféjből és tárházából, velek bővebben megesmértetem. Egyszersmind táplál a' reménység, hogy ez általam közölt áltnézés a' haza' esméreteiben 's történeteinek nyomozgatásában iparkodó, és nemzetünk' dicsőségén örülő tudós vizsgálónak üsztönére szolgáland.

Pozsonban Május' 27d. 1833.

GYURIKOVITS György.

B. FRANCZIA LITERATURA.

*A' francia szépliteratura 1835ben.*¹

I. *Román.* Századunk, mellyről azt mondák, hogy komoly sőt komor; mind e' mellett is fölötte kíváncsi az elbeszélésekre és mesékre, olly annyira, hogy türetlenül és rossz kedvvel fogad minden ideát és tanítmányt, melly szabad és szilárd meztelenségben tűnik fel előtte. Nekünk csak pompás öltözetű philosphia kell, ollyan, melly inkább bővölködik képekben mint száraz okoskodásokban, 's melly az érzésen keresztül visz a' gondolathoz. Ekkor könnyű kimagyarázni a' román' nagy szereucséjét közöttünk; könnyű érteni, miért ezen írászati forma' használatában a' legszebb 's a' legmindennapibb elmék találkoznak. De épen e' találkozásá olly különböző 's egyenetlen tehetségeknék ugyanegy mezőn sajátképen változtatá annak mind characterét mind körét. A' román ollyan lett, mint a' hangműszer, mellynek hangozása szűkebb vagy tágabb körű, mint a' hangoztató ujjak 's a' hely, hól a' hangoztatás történik, különböznek.

Ezen évben egész zápora ömlött le a' románoknak minden nemben. Megvallom, becsületnek tartom, hogy a' legnagyobb rész felett illető bíró nem lehetek; 's megelégszem, itt a' legjobbakat említeni meg azok közül, mellyek *philosophiai* 's *történeti* románoknak neveztetnek.

Philosophiai román az, mellyben a' történetek' szövete, 's a' helyzetek' következete csak a' végből vannak gondolva és alakítva, hogy általok valamelly philosophálási rendszer, vagy a' társasági szerkezet' valamelly tetemesb állítmánya minden szempontból 's minden lehető alkalmazatában előállíttassék. Itéletem szerént a' philosophiai román a' leggyorsabb 's leghatósabb eszköz, melly által egy tehetséggel bíró író tanítmányait terjesztheti. Méreg vagy ellenméreg: hatása csodálatos. Az egy *uj Héloïse*, vagy egy *Comte de Valmont*; egy *Léïa*, vagy egy *la Volupté*.

Philosophiai románoknak nevezzem - e azon négyet, melylyeket *Balzac* úr ez évben kiadott? Nem merem ezt tenni, mert kételkedem, hogy *Balzac* úrnak vagyon philosophiája; vagyis

¹ L. France Littéraire. 1835. Decembre. 353 — 369. I.

inkább az ő philosophiája nekem olly talány, mellynek' kulcsát berekesztéstelen negyven kötetten keresztül keresni, nem érzek semmi kedvet. Csak tanúsítom tehát itt azon nagy divatot 's kapósságot, mellyben B. úr' munkái jelenleg állanak, olly kapósság és divat, mellyet B. úr kettőzötetett termékenységgel viszonzoz. 1835beli termékei: *le Père Goriot; le Lys dans la Vallée; la Fleur des Pois*; 's végre *le Livre Mystique*', melly utóbbiról valaki elmésen azt mondá, hogy a' publicum e' könyvben több mystificatiot fog találni, mint mysteriumot.

Sand asszonyáság' románjai kevésbbé bonyolt természetűek 's világosb philosophiai színezettel bírók mint B. uréi; csaknem mindenikben eléggé áltlászik a' theoria, 's a' következmény, mellyre vezetnek, könnyen felfogható. De említhetem 'e Sand a', nevét a' nélkül, hogy keseregjek azon ártalmas befolyáson, mellyet ezen első rendű elme a' fiatal értelmeken gyakorol? Soha, J. J. Rousseau óta, a' csalokoskodás nem szólott több bájjal, az erkölcstelenség több csábitással. Azonban, legújabb műveiben 's jelesül *André*-ban Sand a., ugy látszik, megszűnt ártalmas tanítmányi' hirdetésétől 's botránytalán festeményekben nyugszik ki a' felforgatás' hivatásától, mellyet magának kítúze.

A' *történeti* román, mellyet W. Scott' génieje egygyé tett a' legszebb literaturai divatok közül, már régóta meghonosult Franciaországban. E' munkanemben a' képzelet és tudomány egyesítik erejüket a' multnak hathatós előidézésére. A' romániró' ecsetje 's a' történetiró' vésője itt szövetkeznek. De hogy e' szövetségből remekek támadjanak, szükség, hogy tökéletes súlyegyen uralkodjék az író' poetai és kritikai értelme közt; szükség, hogy ennek képzelete eléggé erőteljes legyen, le nem bágyadni a' tudományosság' terhe alatt 's mégis eléggé tanítékony, annak jármát elviselni. A' tehetségeknak illy szerencsés mérséklete kétségkívül igen ritka lehet, minthogy azon számos historiai románok között, mellyek 15 év óta megjelentek, *Hugo V. úr' Notre-Dame de Paris*-ja, 's *Vigny A. úr' Cinq-Mars*-ja az egyetlenek, mellyeknek, mint hiszem, hosszabb életet ígérhetni. — Az 1835ben megjelentekre szorítva ítéletünket: ezek' egy része már el van, egy része még nincsen elfeledve. Mi jövődó várja az utóbbiakat: olly titok, mellyen nem akarok keresztül hatni, elég, itt feljegyeznem, hogy azok ma még kapósak és kelendők.

Névszerént *Dumas Sándor úr' Isabel de Bavière*-je ált hágja a' historiai román' egyik fő törvényét, az egységet. Ezen szerzeményben nincs középpont; nincs egy uralkodó és

fő életpálya, mellyhez és melly alá simúljanak a' másod vagy mellék életpályák. Dumas úr ügyesen szedé rendbe a' chronikákat: ez minden. *Isabel'* stylusa rohanó és forró, de egyetlen, és apró hibákkal elhintett, mellyek a' hirtelenkedett kéznek tanúi.

Delatouche úr igen deli és eszes író, 's épen nem csudálkozom, hogy *Grangeneuve* című románja szerencsét tett, noha a' munka sok tekintetben gáncsolható. A' részletek' érdemei megbocsáttaták a' szerkezet' gyengeségét, a' cselekvés' lankadságát 's a' historiai színezet' hamisságát.

Guiraud úrnak *Flavién* vagy *de Rome au Désert* című románja az idén kiadott valamennyi historiai románok közül talán legjobban fogja kiállani az idő' próbakövét. E' munkát a' mi könnyen feledő korunknak a' tárgy' nagysága, a' meglepő képeknek 's. indító jeleneteknek sokasága, 's leginkább az általa kifejtett szép historiai theoria ajánlják.

Guiscriff, vagy *Scènes de la Terreur dans une paroisse Bretonne*, egy fiatal írónak, *Carné* úrnak, munkája, ki mint publicista érdemlett hirben áll. *Guiscriff*nek érzésteljes situatioi vannak, characterei jól körzöttek, és stylusa maga a' szilárdság és természet.

Minekutána *Vigny* úr, *Stello*-jában, a' költőnek természetét fejtegette 's társaságunkbani helyzetét keseregte volna, nost egy másik jelenkori paríanak, a' katonának, természetét 's társaságbeli helyzetét akará kimutatni. A' *Servitude et Grandeur militaires* három elbeszélést foglal magában, mellyekben *Vigny* úrnak szokott tehetségei és tulajdonai csillognak: a' formák' válogatott egyszerűsége, 's csendes és mély érzete a' charactereknek, mellyeket rajzol, 's a' történeteknek, mellyeket beszél. A' szerző, miután minden fő szempontokból láttatá azon állapotot, mellyet a' katonának az állandó hadak' mostani rendszere ad, egyetlen gyamolául sorsa' szigorúsági ellen nem nyújt neki egyebet a' kötelesség' 's lekötött eskü' eszméinél, mellyeket ezen egy szóval fejez ki: *becsület*. A' becsület tehát *Vigny* úr szerint a' hadnak igazi istene, az egyetlen, mellynek tisztelete nem csökken, 's mellynek oltára szilárd pontnak látszik azon szomorú tengeren, mellyen minden hiedelmek elenyésznek. — Ez a' vég következmény annál sajnosabban jó, minthogy *Vigny* úrnak literaturai multja mást hagyva reménylenünk. De, ugy hiszszük, meg fogja azt czáfolni egy más toll, melly nem fog annyira sietni, mint most a' miénk, 's melly könnyű szerrel ki fogja mutatni *Vigny* ur' katonaválásának üres- és elégtelenségét, 's melly a' katonának egy sok

kal határozottabb, sokkal kényeszerítőbb, egyszersmind sokkal vigasztalóbb törvénykönyvet jelelend ki, mint a' *becsületé*.

Ezekben kimerítém azon románok' sorát, mellyeket méltóknak tarték a' közönség' figyelme előtt újlag felvezetni. El kelle hallgatnom mindazokat, mellyeken a' vásári és siető gyári munka' bélyegét találtam 's csak azon czélt, hogy a' henyék' és olvasótárák' étvágyát elégítsék.

II. *Utazások*. A' romániró' csillogó szüleményei 's a' történetiró' komoly szerzeményi közzé egy bizonyos munkanem helyezi magát, melly egyenlő mértékben fogadja el amazok' színezet-elebenségét 's emezek' rajzcorrectségét; értem azon *utleirásokat és utazási emlékezeteket*, mellyeknek Chateaubriand úr olly csodálatra méltó mintáját adá. De, hogy az utazások által ihlett könyvek helyet foglaljanak a' literaturában, szükség, hogy az utas ne mindennapi utas legyen, hanem a' költészetnek és ékesszólásnak hatalmas ihlete lelkesítse elbeszéléseit, elevenítse leírásait. 'S e' tekintet tetemesen rövidíti az itt általam említendő munkák' sorát. •

De Lamartine úrnak *Souvenirs d'un voyage en Orient* című utleírása bájoló olvasmány, csakhogy nem kell a' munkát úgy tekinteni, mintha az vég eredményeit foglalná magában azon zarándoklatnak, mellyet e' koszorús lantosunk a' keleter tetemes költséggel véghez vitt. E' hibás szempontból indulva ki, hoztak a' felől több bírálóink olly kemény ítéletet. Ré szemről, én szeretem azt hinni, hogy L. úr, midőn e' munkájában jegyzeteit 's benyomatait a' rögtönözés' (improvisation) pongyolájában 's csupán az időszeréni következés' rendében adá, inkább csak a' kiadó' türetlen kíváncsiságának engedett. Igen, engemet vigasztal azon nemény, hogy L. úr itt nem szórta ki egész kincsét azon új ideáknak és képeknek, mellyeket ő a' kelet' ege alatt gyűjtött, hanem inkább megtartá azolnak legtisztább velejét, hogy azt termékenyítse, érlelje, 's úgy zárja be egykor poetai pályáját, mint egy szép nyilányt zízunk be: egy diadalívvel.

Michaud és *Poujoulat* uraknak *Correspondance d'Orient* című utleírások valamint a' legkellemesb úgy a' legteljesebb is mindazok között, mellyeket eddig Konstantinápolyról, Syriáról, Palaestináról és Aegyptusról birunk. Itt a' figyelmezés' szelleme uralkodik inkább mint a' lelkesedése, a' miér: köszönettel tartozunk a' szerzőknek, mert a' keletről elég költeményink vannak már, ideje, hogy birjuk a' valóságot is.

'S itt, mielőtt a' szorososan úgy nevezett *költeményekre* áltmennék, örvendezésemet kell jelentenem *Toqueville* úrnak

azon szerencse felett, melyet *De la Démocratie aux États-Unis* című munkája a közönség előtt tett, 's melly szerencsét e' munkánál a figyelet' lélekismeretessége, a szándék' tiszteletet érdemlő egyenessége, az ítélet' beható élessége 's a styllus' nemes egyszerűsége egyiránt érdemelnek.

III. *Lyra és epos.* Messze, igen messze vagyunk már 1825től, azon időszaktól, midőn a' császárkori (*classica*) literatura, komolyan fenyegettetve állásiban, kétségbeesetten védé magát, ijat faraga minden fából, 's végre a' rohanókra Vientet úrnak *Épître aux Muses*-jét 's Jay úrnak *Conversion d'un Romantique*-jét dobá le. Tudjuk, miképen végződött a' tusa, Hasztalan hivatkozott a' császári literatura azok' dicsőségére, kiket elődeinek nevezett; nem levén mivel hágnia fel a' capitoliumba ön nevében, megbukott, 's kénytelen tanúja lett az akkorban ugy nevezett *romanticismus'* diadalának, melly azonban nem volt egyéb, mint a' tökéletes és általános szabadságnak elve a' költészet és művészet' tárgyában. De mihelyt ezen elv a' köz vélemény' hozzáállását megnyeré, mintha lánczairól szabadult volna le a' leggőgösebb 's legkülönzebb individualitásoknak egész serege; 's a' legtulságosb követelések gyakran a' legszükebb, legkorlátozottabb agyakban támadtak. Csak emlékezzünk e' legutóbb lefolyt évekre vissza. Hányan vevék az unalomnak vagy láznak, melly őket meglepé, izgatását költői hivatásuk' felébredésének! Hányam voltak, kik miután magok köré népet gyűjtöttek 's a' génie' helyzetében állottak ellenébe, a' vallásos csend és várás után egy pompás fattyuszülésnek spectaculumával ereszték el azt! Mi lett ebből? Az, hogy a' publicum kifáradt végre a' sok csalatásban, 's innentül minden ismeretlen szózat gyanus lett előtte. Valóban, a' mai nap minden literatori ambitiók közül a' legszanandóbb az, melly a' költői repkény 's lantkoszorú után törekszik. Mindaz, ki a' költészetben keres hirt magának, bármilly jeles legyen tehetsége, viselni kénytelen elődei' bűneinek súlyát, 's egy megtompíthatatlan állhatatossággal kell felfegyverkeznie, hogy a' köz bizalmatlanságon erőt vegyen. Mert a' sok csalatás megkeményíté füleinket, 's mi nem akarjuk azokat többé semmi más költő' szavára hajtani, mint kinek multja kezes a' jövendőről, 's inkább hagyunk elhalni a' távolban néhány édes hangot, mint hogy azok' felszedhetéséért a' vad és harmoniatlan hangoknak egész özönébe ütközzünk. Ez a' helyzet, mellyben vagyunk, 's ez az ok, miért én itt semmi nagy és új költői jövendőt nem üdvözölhetek; minden név, mellyet idézni fogok, régóta ismert 's kedvelt a' publicumtól.

Tastu Amable asszonyság 1835 elején egy kötet lyrai költeményt ada ki, melly ítéletem szerint sem haladást sem csökkenést nem mutat talentumában; 's így *Tastu Amable* asszonyság folyvást megtartja helyét korunk' múzáinak legelső sorában, *Girardin Delphine* és *Desbordes-Valmore* asszonyságok között.

Meg nem állhatom, hogy néhány sohajt ne áldozzam itten azon fiatal nantesi hölgy' emlékezetének, kit egy kora 's inségokozta halál nem régiben a' költészettől elemelt. Miértis nem tartják meg a' vidékek töredékeny hajadonkáikat; miért küldik őket Párisba, az íróknak e' forró keverékébe, hol mindenkor a' legerőtlenebbek hullnak el. Így járt *Mercoeur* *Eliza*. — De legalább temettetése nem maradt tiszteletnek nélkül, 's láttuk *Atala*' írójának nemes és merengő alakját a' szelid hölgy' sírjára hajlani.

Deschamps *Antony* úr igen rendetlenül ihlett költő, ki nek fel kellene hagyni a' stylus' azon kicsapongásával 's a' lelemények' azon bizarságával, mellyeket csak egy mindenkép kitűnni akaró kezdőnek lehetne megbocsátanunk. Különben a' *Dernières paroles*-ban néhány darab van, tele kellemmel és melancholiával.

A' publicum ezelőtt *Barthélemy* és *Méry* urak' literatori testvériségének egy sereg költeményt köszönt, mellyeket leginkább erő 's harmonia jelelének. A' két marseillei költő eleinte a' politika' veszélyes mezején a' gúnyirat' ostorát patogtatá, mellyet előttök több okosság 's előrelátás forgatott. Utóbb a' *Napoléon en Égypte* című hőskölteményt adák. A' júliusi revolutio külöaszakasztá a' satyrának és eposnak e' két ikerét, 's ezentúl, öszvehasonlítván illető szüleményeiket, könnyen észre lehetne venni a' ritka öszhangzást, melly a' kettő költői természete közt uralkodik.

Nem kell itt szólanom *Barthélemy* úr' *Némésis*-éről, e' példátlan erőszakú darabról literaturánk' történeteiben, sem az ennél sokkal alantabb *Douze Journées de la Révolution*-járól; minthogy ezek 1835 előtt jöttek ki. Hanem említenem kell tőle az *Aeneis*' verses fordítását, mellynek első énekei ez évben jelentek meg. *Barthélemy* úr azt mondja, hogy őt *Virgil*' fordítására a' csodálatnak 's *háladatosságnak* kettős érzelme birta. Én merem hinni, hogy őt e' dologra csupán ez utóbbi unszoló, 's hogy azon akaratnak is, mellynek B. úr jelenleg mit sem tagadhat meg, tetemes része van ezen vállalatban. Ehhez kell adnom még, hogy fordításán, noha az jobb mint *De-lille*-é, a' mi nem sokat mond, meg van a' hidegségnek és

nyügnék azon bélyege, melly a' parancsolt munkáknak szokott tulajdona. — Több melegség és élet van a' *Cinquième anniversaire* című költeményben; de szép volt a' tárgy is, szép annak is, ki ex officio költő. — B. úr, ki csak második rangban áll mint költő, talán a' legelső verselőink között. Lehetetlen több könnyűséggel és simulékonysággal bánni a' költői nyelvvél, jobban ismerni annak minden kincsét, 's több változattal, egyszersmind természetességgel rimelni, mint ő.

Méry úr' költői pályája, mióta B.-től elvált, csendes volt és bántástalan. Nagyobb költeményeket vagy köteteket nem adott ki, csupán apróbb darabjait közlé koronként a' *Revue de Paris*. Legújabbjai közt a' *Madame Laetitia*-hoz írt óda, 's a' general *Allard*-hoz intézett allocutio, jelesek. Méry úr ugyanazon módot tartja a' verselésben, mellyet *Barthélemy*, csak-hogy ő nem olly vagdalt (incisif) és nem olly rohanó (véhément).

Kevés költőt ismerek több tehetséggel áldottat mint *Musset* Alfred úr. De miért él ő vissza olly gyakran dús organisatiojával? Minek ez ugrándó szesszenések, 's minek e' rendetlenül csapongó képzelet, melly majd a' naivet szereti egész' a' leglaposabb prosához ereszkedésig, majd ismét könnyű szerrel a' legihletesb 's legharmoniasb énekig emelkedik? Milly szerencsések volnának M. úr' olvasói, ha ennek minden balládjai a' *Lucie* és a' *Nuit de Décembre* címűekhez hasonlítanának!

És itt *Hugo Victor* úrnak *Chants du Crépuscule* című Iyrai gyűjteményéhez érkezünk. Méltán gáncsolák a' költőt, hogy ő egy jelentés alá huza sok olly darabot, mellyeket csak különböző ihletek szülhettek. Nem függhet tőle, egy költeménynek tekintetni több olly éneknek egyesületét, mellyeket csak erőszakos társítás közelített egymáshoz. Hugo úr, mint minden író ki sokat tehet, de ki még többet mer mint tehet, általában vagy egy vakbuzgó lelkesedésnek vagy egy ádáz rágalomnak és becsmérésnek szolgál tárggyául; reá nézve a' nyugodt és részrehatatlan becslők egy észre alig vehető kisebb számot alkotnak. Megszokván e' tulságokat, Hugo úr is gyakran haragudott 's kéjelgett egyszersmind, 's minthogy bírálóit imádóira 's üldözőire szokta felosztani, ezentul is mindazt, ki szüleményeit hidegvérrel ítélendi 's tartózkodva csodálandja, ő amaz utóbbiak sorába fogja vetni. De olly kritikának, melly hasznos befolyást kíván gyakorolni a' literaturára, nem szabad elfogultsággal lenni ez vagy amaz író' elkényeztetett érzése iránt, 's mindaz, mit jogképen kívánhatni tőle, csak annyi, hogy ne legyen tiszteletlen az eltévedett génie iránt, 's taná-

csak, mellyeket annak nyujt, ne legyenek keserűk. Én is tehát megválasztom Hugo úrnak e' gyűjteményben foglalt darabjait, 's midőn jelességet 's elsőbbséget tulajdonítok némellyeknek, a' többit azon árnyékban kell hagynom, némelyet azok meggyőződéséem szerént érdemlenek. Van e' kötetben nyolcz vágy tiz darab, mellyeknek őszinte csodálója vagyok: ilyen a' *Noces et Festins*, ilyen a' *Dans l'église de ****, ilyen a' XXVII., XXIX., és XXXIldik ének. A' többi nem igen látszik nekem méltónak Hugo úr' poetai multjához; a' szép versek bennök ritkák, 's az elszámolásokkali visszaélés néha fásrasztóvá teszi azoknak olvasását.

Általában szólván, a' lanköltészet ez évben mintha egy mély lankadtság' állapotjába volt volna merülve. Azonban nem szabad elfelednem egyikét szerencsés kezdőnek nevét, kik szép jövővel kecsegtetnek. Ezek *Maurice Justin* úr és *Favier* kisasszony. Az *Au pied de la Croix*, 's a' *Les Chants de l'ame* nemes és szép ihletek' szüleményei. Szerencsétlenül, a' többi sok versben, mellyeket olvasánk, sehol sem találtunk tartósb és hatalmasb lélekzetet, mindenütt csak gyenge és rövid lihegést, sehol egy tiszta és bő hangú éneket, mindenütt csak töredezett melodiát 's megszakadt sohajokat.

Azt fogjuk-e következtetni ebből egy elmés kritikussal, hogy a' poesis elhagy minket 's elhagy azért, mivel nincs többé mit mondjon? Azt tartom, ne siessünk illy szomorú következtetéssel. Nem sokára *de Lamartine* úrnak olly türetlenül várt költeménye 's *Edgard-Quinet* úrnak *Napoléon*-ja világot fogtak látni.¹

IV. *Drama*. Mostankori dramairóink közül csupán a' következő négy érdemelhet literaturai vizsgálatot: *Dumas* Sándor, *Hugo* Victor, *de Vigny* Alfred, és *Delavigne* Kazimir.

Dumas úr' szerzeményeinek uralkodó bélyege a' cselekvés' sebessége. Az ő dramája igen ritkán lankad, többnyire, sőt szinte mindig, erőteljes rugonyokon épül, mellyek a' jeleneteket növekedő rohanással űzik a' vég kifejlés felé. A' szerkezet és kivitel' ezen elevensége kétségkívül igen becses tulajdon a' színen, miután az egymaga elég volt *Dumas* úr' munkáinak sikert eszközölni. A' sokaság, elragadtatva a' dramai hatások' csörgetege által, nem bir többé elég hidegvérrel, szigoruan számot kérni a' szerzőtől a' beszéd' hevéről 's

¹ Azóta mind *Lamartine* úr' *Jocelyn*-je, mind *Quinet* úrnak fennevezett hőskölteménye megjelentek 's a' francia költészet' publicumától messze vizsgálzó tapsokkal fogadtattak.

a' használt eszközök' vaskosságáról. Dumas úr kétségtelen tehetséggel bír a' dramai nemben, mellyet szintolly helytelenül dicsértek, mint helytelenül becsémérlettek mértéken tul. Hogy őt igazságosan bírálhassuk, egyiránt távol kell állanunk Nodier úr' hízeltő előbeszédétől¹ 's Granier de Cassagnac úr' marczone feuilletonitól. Egyébiránt Dumas úr 1835-ben nem adatott semmi új darabot.

Angelo vagy *le Tyran de Padoue* Hugo úr' leggyöngébb dramai művének tartatik. Ha sokat is kell még a' darabban csodálni, sokat is lehet abban gáncsolni. Egyfelől rettentő helyzetek, erőteljesen adva, 's hatalmas szenvedélyek, ügyesen ellentétezve; másfelől szembeszőkő valószínűtlenségek 's a' rugonyoknak vastagsága, gyakran gyermekisége; végre a' stylus hajlékonyság és természetesség nélkül, 's kétségkívül a' classicusok' periodusaitól irtózás miatt, apró mondatokra vagdalva 's interjectiokkal elhintve. Mi a' darabnak erkölcsi célzását illeti, az engem egy általános észrevételre vezet. Midőn Hugo úrnak valamely dramája adatik, kiki lát abban inkább vagy kevésbbé indító képeket, mellyek több vagy kevesebb hívséggel 's szerencsével vegyített historiai színezetben egymás után legörögnek; de én nem látom, hogy igen keresné valaki azon uralkodó ideát, mellynek ihlete alatt a' szerző dramáját teremté, sem azon philosophiai czélt, mellyet ez, vélhetőleg, magának kitűzött. Későbbben a' darab kinyomatik, 's most Hugo úr egy rendszerint igen szép, elő- vagy utóbeszédet függeszt hozzája, mellyben panaszkodik, hogy őt nem értették, — 's csak itt adja művének azon lelket, melly aze-lőtt abban nem lakozott. Én ugy tartom, azon dramairó, ki darabjához csak annak adatása után ír előbeszédet, hogy ebben a' darab' ideáját kijelentse, önmagát ítéli el. Mert mindenek, ki a' sokasághoz szól, legelső kötelessége magát azzal megértetni, nem pedig talányképen vetni ideáit annak elejébe.

Vigny úr' *Chatterton* -je meglepőleg eltér Dumas és Hugo Victor urak' dramai mintáitól mind a' külső pompának tökéletes nélkülözése, mind a' jelenetek' szerkezetének rendkívüli egyszerűsége által. Köszönettel tartozunk Vigny úr iránt, hogy visszahozá a' spiritualismust a' dramába, melly már egészen vér- és sárkeverékké kezdte fajulni; hogy inkább akará a' lélek' zivatarjait festeni előnkbe a' színen, mint a' test' rángatózásait, 's hogy, egy szóval, inkább értelmünkhöz és szívünkhöz akart szólni, mint érzékinkhez és idegeinkhez. Bátorítva *Chatterton*' kedvező fogadtatása által, maradjon meg

¹ Dumas ur' minden munkái (Oeuvres complètes) előtt.

Vigny úr tovább is a' pályán, mellyet magának nyita, 's az ő példája talán meg fogja dramairóinkat győzni a' felől, hogy a' maradandó színművek nem a' láznak, hanem a' lelki csendnek és reflexionak szüleményei, melly egyedül képes az írókat az emberi szív' tragicus mélyeibe levezetni.

Az vala mondva, hogy Dumas, Hugo V. és de Vigny urak a' cselekvésnek, spectaculumnak és gondolatnak képviselői a' dramában, 's hogy, ha majd e' három typus el fog enyészni 's mind a' három egybe olvadni öszve, csak akkor lesz majd nekünk tökéletes dramaköltőnk. Ez azon formulázás és abstrahálás' szükségének nyelve, melly a' transcendentális kritikának sajátja. Azonban e' három szó: *cselekvés*, *spectaculum*, *gondolat* nem kevés pontossággal jegyzi azon tulajdonokat, mellyekben a' most nevezett három író egy a' másik felett jeleskedik.

Azon pillanatban, mellyben irok, *Delavigne* úr' *Don Juan d' Autriche*-je teljes fényében áll színi sikerének. A' szerző ez úttal elhagyá a' zengő alexandrínt, 's diadalát a' prosa' meghittebb kelleminek akará köszönni. *Delavigne* úr' minden darabjának adatását tapsokkal fogadá a' közönség, kivéve az egy *Princesse Aurélie*-jét, 's, a' mi ritkább, csaknem mindnyáan fenmaradtak a' repertoriumon. E' saját és ritka színirői szerencse engemet nem lep meg. Legelőször is meg kelle hálni *Delavigne* úrnak azon tiszteletet, mellyet ő a' publicum iránt az által mutat, hogy csak lélekismeretesen kidolgozott 's kisimított munkákat léptet színre. Továbbá meg kelle ismerni az ő versezetének deliségét, melly, kevesebb kellemmel 's több coquetteriával, *Voltaire*' verseire emlékeztet. Egyéb iránt *Delavigne* úr nem igen dús alkotással bír a' színirászatra; ő csak alacsonyabb fokon bírja *Dumas* úr' hevét, *Hugo* úr' képzeletét 's *Vigny* úr' analytical tudományát. 'S ime, maga e' középszerűség szolgált neki. Menten azon tyrannismustól, mellyet az írón valamelly hatalmas tehetség' főuralkodása gyakorol, D. úr egy harmoniás egészszé olvasztá másod rendű tulajdonait, 's nézőit, hogy ugy mondjuk, egy szelid világú 's közép mérsékletű levegőbe helyezé, melly igenis tetszik a' nagyobb számnak, mellynek kedvesebben esik a' szende érzékenyülés, mint a' rögtön borzadás és villanyi rázkódtatások. A' mi több, D. úr egy tökéletes udvarnok gyanánt mindig előre kikérdezte 's puhátolta a' publicum' izlését. Eleinte a' régi iskolának levén társa, lassacsқан odább-odább emelé sátorát, a' mint az új iskola a' köz pártolásban előhaladt. XI. *Lajos* a' legelső lépés volt, mellyel D. úr a' classicusok' ös-

vényin túl lépett; *les Enfants d' Edouard*-ban már tovább ment, 's *don Juan d' Autriche*-ében tökéletes a' dramai eclecticismus. Valóban, a' publicum keveset is gondol az író' történeti elő- vagy hátralépésivel, 's elejti vagy megtapsolja a' darabot a' nélkül, hogy kérdené, Aristotelestől vagy Shakespear-tól jön-e az unalom vagy gyönyör, mellyet érez. Szóval: Delavigne ur minden dramairóink közt a' legdelibb (élégant), legügyesb és legszerencsésb; ő a' színek igazi Delaroche-a.

V. *Kritika.* Általmegek a' kritikára, melly sohasem fogott tágasabb helyet literaturánkban, mint az utolsó 15 év óta. Kevés híres íróink van most, ki a' *feuilletonon*¹ ne kezdte volna, 's ki hírének ezen bölcsőjéhez időnként vissza ne térne. Minden napi-lap 's minden folyóirat mellett bizonyos számú bírói hivatal áll, mellyeket forrón kíván az író'ság, mivel itt a' már ezen hivatalt bírók egyiránt kielégíthetik antipathiájokat 's kegyeléseiket. Sokat kellene itt mondanom azon a' tárgytól egészen idegen befolyásokról, mellyek e' literaturai bírácoknak egyenességét 's igazságszeretetét naponként megingatják; de ez nekem itt nem tárgyam, és sietek inkább megnevezni a' jeles férjfiakat 's munkáikat, mellyekkel 1835ben a' kritika köztünk dicsekhetett.

En négy módját ismerem annak, miképen lehet érteni 's gyakorolni a' kritikát, és megkülönböztetem: a' benső, a' theoriai, a' tudós, és végre, a' classica kritikát.

Azon kritika, mellyet én *bensőnek* (intime) nevezek, a' biographia' nyomdokin jár, nem választja el az író't az embertől 's amazt emez által világositja fel. Kiki látja, hogy ezen bírálati módot csak nagy nevű 's tettű férjfiaknál követhetni, különben a' legelmésb vizsgálat is csak meddő mezőre lenne vesztegetve. Így meg kell ismerni, hogy semmi sem lehet érdekeseb, mint egy nagy nevű író' életének 's munkáinak egyzersmindi bírálata. *Sainte-Beuve* ur' keze alatt e' benső kritika a' tökélynek eddig nem ismert fokára hága fel. Hogy csak ez idei munkáit említsem, az ő studiumi Molière, Staël asszony'ság, Vigny ur és Bayle felett meghaladnak minden várakozást az észrevételek' finomsága - 's a' tagolat' mélységére nézve; csakhogy én az ő stylusát néha egész' a' villogásig ragyogónak 's egész' a' keresettségig elmészedőnek találok.

A' csupa *theoriai* kritika természeténél fogvást dőlőfős, kirekesztő, kérlelhetetlen, elvont 's, hozzá adnám, unalmas, ha nem félnék balul itélni, midőn személyes érzeteimet általánosítom. Minden új munka csak újabb kiindulási pontúl

¹ Journali és folyóirási kritikán.
TUDOMÁNYTÁR X.

szolgál a' theorizáló, kritikusknak *saját nézetei'* kifejtésére a' felvett tárgy felett, 's ő, ezek' kaptájára huzva a' könyvet, nem késik kinyilatkoztatni a' szerzőnek, hogy a' terv, mellyen ez munkáját építette, rossz, hogy nyomorú módon rontotta el a' legszebb tárgyat; 's végre felsohajt, hogy ezek a' mai írók egyenként 's egyetemben milly gyengék, milly tehetetlenek! Ez a' nyom, mellyet a' theorizáló kritikások rendszerént követnek. Igaz, vannak köztök sok behatással és philosophiával bíró férjfiak; de tapasztaljuk, hogy valahányszor e' módszer gyengébb kezekbe esik, a' szigorúság és haragos góg, mellyel e' bölcs urak a' munkákról szólnak, szintolly nevetséges mint kiállthatatlan. Legnagyobb hibája a' theoriai kritikának az, hogy igen magasra csigázott követelései miatt sikerét elveszti. Mutassátok ki az írónak gyengéit, 's ő azokból fel fog épülhetni; jeleljétek ki a' foltokat könyvében, 's ő azokat el fogja tüntetni; de ha ti követ kövön nem hagytok művében, ha tőtől talpig felforgatjátok azt, 's azt kívánjátok tőle, hogy ő tehetségét épen azon mintába szorítsa, mellyet ti nyújtatok neki: akkor illy kicsapongó kritikátokat nem fogadja el az író sem részben sem egészen, 's az minden gyógyító erejétől elesik. — Mint legjelesbeket theoriai kritikásaink között megnevezem *Planche Gusztáv* és *Granier de Cassagnac* urakat, kik azonban, mint írók, semmi más tekintetben nem tartoznak egy sorba.

Harmadik neme a' kritikának a' *tudós* kritika. A' tudós kritikus, midőn valamely munkáról számot ad, legelőször is elszámolja azon kutfókat, mellyekből az író merített 's az anyagokat, mellyeket használt vagy használni elmulatott; ezután következik tökéletes sora azon szerzőknek, kik ugyanaazon tárgyról irtanak, illető érdemeiknek latolatával, 's az egész elhintve anekdotákkal, mellyekre néhol vala szükség, néhol nem vala semmi szükség. Csak akkor, ha már az olvasottságnak és tudomásnak mindezen pogyásza előrebocsáttatott, adatik, ha csakugyan adathatik még, hely a' munkának, melly annak öszvehalmozását okozá. — Igen sok elmésség üldözé e' tudós kritikát, de a' mi épen nem gátolható, hogy a' publicum a' kritikának e' nemét kegyelje. 'S mikép is lehetne ez különben, miután annak olly jeles képviselői vannak, mint egy *Nodier* Károly, *Weimar* Loève, *Charles* Philarète és többek. A' publicum igen jó bírása saját érdekének, 's miután a' sajtót olly igen termékenynek látja, természetes, hogy barátságos indulattal viseltessék azok iránt, kik őt egy izetlen könyv okozta unalomért egy felőle irt érdekes és tanuságos cikelylyel vigasztalják.

Végül következik az általam úgy nevezett *classica* kritika, így nevezett azért, mivel csaknem egyedül ez vala szokásban, mielőtt a' sajtó a' nyilvánosságnak olly tágas tért nyitott, millyennek most mi vagyunk tanúi. Ezen kritikának természete, lapról lapra, szakaszról szakaszra, darabról darabra követni az író, kijelelni ut közben mindazt, mi dicséretet vagy gáncsot érdemelt, 's végre, midőn a' könyv' végére jutottál, arról egy általános ítéletet mondani. Mint látható, az illyes kritika nem emeli magát a' könyv' elejébe, nem uralkodik a' művön, mellyet bírál, 's nem akarja azt újjá szerkeztetni, hanem olylyannak veszi azt a' millyen, az író' nyomdokán jár, 's hogy jobban megítélhesse a' könyvet, az író' körébe és szempontjába teszi magát. Kétségkívül ez a' módszer a' legtökéleteseb 's leginkább felel meg azon ideának, mellyel a' kritikáról lennünk, 's a' czélnek, mellyet ennek szükségképen követnie kell. Egyszermind ez a' legszerényebb kritika, 's meg kell jegyeznünk, hogy legnagyobb íróink csaknem mindenkor ezt követték. Ez vala Voltaire-nek, ez Marmontelnek, ez La Harpe-nak és Dus-sault-nak kritikája, kiket most, mint hozzájuk legméltóbb onoka, Nisard ur utánaz.

Csak most veszem észre, hogy kritikuskainknak egy leg-hiresebbike 's bizonyosan legtermékenyebbje, Janin Gyula ur, osztályimon kívül maradt. Ennek oka az, mivel valóban szinte lehetetlen egy valamelly rendszerhez csatolni a' kritikai lapoknak csoda mennyiségét, mellyet Janin ur minden hirlapban 's folyó gyűjteményben kibocsátott. Másfelől igen nehéz, analysis alá fogni ezen pezsgő kritikai bőséget, melly a' kornak minden érdekesb tárgyai fölött szerte árad, 's e' mozgó és mindig eleven szellemet minden játékiban, ötletiben 's széleségeiben utól érni. Elég legyen tehát itt Janin urat mint olyat ismertetnem meg, millyennek főhadi-szállásán, a' *Journal des Débats*-ban, mutatkozik. Itt ő, hetenként egyszer, audientiát ad mindazon íróknak, kik valamelly vaudevillet, vagy melodramot követtek el. Ha bűnhödtetni akar valakit, akkor egy bohóskodó inventáriumát adja mindannak, mit a' darab magában foglal vagy nem foglal, 's azt így a' köz nevetésnek tárgyául ereszti. Ellenben, ha pártolni akar valakit, ki neki megtetszett: oh, akkor keleti színekben 's festői ecsettel előszámlálja az előadatásnak csodáit 's a' darabban fellépett színésznék' tükélyeit. Szóval ő mindenkor égig emel, valahányszor porba nem sujt. — Mentsen isten engem annak vizsgálatától: micsoda befolyások alatt képződnek Janin urnak csodálata és becsmérlesei; a' mit én itt tanusítani akarok, csak any-

nyi, hogy a' másod rendű színházak' e' főbirája minden mértéken túl szeszélyes és állhatatlan; 's hogy ugyanő, midőn el akarja hagyni a' Journal des Débats' földszinét, hogy a' *Variétés* cikkelyig emelkedjék: akkor rendbe szedi öltözetének szokott pongyoláját, a' bohóskodások elmaradnak, 's csupán a' deli és szeszés író, a' gyöngéd és finom műtagoló szólamlík meg. — Ha Janin ur mindig ilyennek mutatkoznék, ha ő nem vesztegetné venáját holmi vaudeville- és daljátékirók elleni nyomorú harcokra, 's komoly dolgokra használná gyönyörű talentumát: akkor ő csakhamar dicsőséggel fogná letorkolni mindazokat, kik őt már elkopottnak 's a' feledés' elejébe sietőnek állítják.

Az általam eddig megnevezett műbirók' nyomába egy se-reg fiatal író tolakodik, kiknek a' publicum által már ismert és megismert tehetségök azt igéri, hogy kritikai jövődönkben nem marad semmi hely üresen, semmi veszteség kipótolatlan. Ilyenek, hogy csak azokat nevezzem, kik épen eszembe jutnak, *Guérault*, *Gozlan* Leo, *Toussenet*, *Poujoulat*, *Luchet*, *Pyat*, *Fortoul*, *Ozanam* 's több unak.

A' mi időszaki gyűjteményeink már régóta kiléptek a' literaturai kritika' szűk köréből. Philosophiai értekezetek, erkölcsstudiumok, historiai munkák, útleírások, dramai szerzemények, sőt egész románok teszik most ezeknek főbb 's legszokottabb tartalmát, a' napi termékek' bírálatának csak néhány lap maradván szánva benők. Azonban épen gyűjteményekben, inkább mint a' napi-lapokban, mutatkokik a' komoly és lélekismeretes kritika, 's itt őlt ez magára legdelibb 's legcorrectebb formákat. Valóban ez a' hely mind céljára mind állapotjára nézve legkedvezőbb. Ugyanis itt a' kritika egy válogatott közönséghez, értelmesb és figyelmesb olvasókhoz szól, olyakhoz, kik miután róla az ujdonság' virágít leszedék, nem sujtják el őt egy igazságtalan holnappal, hanem inkább tiszteletes asyllumot nyujtanak neki könyvtáraikban.

A' kritika, köteles Ievén szemmel tartani a' literaturának mindennapi mozdulatit 's, ugy szólván, óránként adni ki annak egészségbulletinjait, küldetésének e' részét csupán a' feuilletonokban 's néhány lapnyi cikkelyekben teljesítheti; de szün-óráiban mégis huzamosabban visszatekint a' multra, 's ilyenkor tetemesb időszakot foghatván fel, hosszabb lélekzetet vesz 's egész könyveket szül. Ilyeket hozott létre a' lefolyt év is, mellyek, mint hiszem, meg fognak maradni.

Igy *Viardot* Lajos ur egy derék kötetben szintolly szilárd és pontos stylussal mint sok értelemmel és tudománnyal fog-

Ialá őszve *Spanyolország*' intézeteinek, literaturájának, színészetének 's szépművészetéinek történetit. 'S e' könyv, noha csak a' *studiumok*' szűk körébe szorítva, a' legteljesebb munka, mellyet eddig Spanyolországról, e' jelenleg olly érdekes hazáról, e' tekintetekben birunk.

Igy *Nisard* urnak *Études sur les poètes latins le la Décadence* czimű munkája nemcsak egy valódi talentum', hanem egyszersmind egy reformatori erő és akarat' szüleménye. Őt, mint azon lelkes írót, ki annyi ékesszólással kele ki a' mostankori *könnyű literatura* ellen, illeté, egy sok gondú 's alapos tanultságú munkát állítani a' divatszerű művek' hiusága 's pongyolasága' ellenébe. Én őszintén sajnálom, hogy e' cikelyeknek mintája nem enged bővebb tagolásába ereszkednem *Nisard* ur' *Études*-jeinek; különben kifejteném, az észrevételnek mennyi finomságával, a' módszernek mennyi ujságával 's a' fordulatoknak mennyi változatosságával hányja ő fel *Phaedrusnak*, *Senecának*, *Persiusnak*, *Stadiusnak*, *Martialisnak*, *Juvenalisnak* és *Lucanusnak* életit 's irásait, mindig elmés czélatokat 's meglepő hasonlításokat húzva korunkra a' tettekből, mellyeket kifejt, az erkölcsökből, mellyeket leir 's a' literatori gyöngeségekből, mellyeket kijelel.

Végre, az 1835beli jelesebb kritikai munkák közzé kell számlálni a' következő, Németországról irt, négy munkát: *Au delà du Rhin*, *Lerminier* urtól; *Notices politiques et littéraires*, *Saint-Marc Girardin* urtól, melly könyv több, igen elmésen irt cikelyek' gyűjteményét foglalja magában; *De l'Allemagne*, *Heine* urtól, ki igen ragyogó előadású, de nem épen mély gondolkodású író; — 's *Études sur Goethe*, *Marmier* urtól, kinek e' munkájáról a' sajtó igen kedvezőleg ítelt.

Francziából.

CSATÓ Pál.

VEGYES KÖZLÉSEK.

I. — *Romai felirások Sopronban.* — Báró Ocskay Ferencz urtól a' m. T.-Társasághoz érkezett tudósítás szerint, Sopronban 1831. Oct. 19. Cenck Mátyás polgár, a' séta mellett álló 622 szám alatti háza' kertében, bizonyos gazdasági czélra vermet ásatván, egy igen jól fenntartott romai sírkő találtatott, mellynek magassága 6, szélessége $2\frac{1}{2}$, vastagsága fél láb; 's felső felében három emberi alak látszik húnyt szemmel, szívre tett kézzel; mellig 's csekély emelt műben. Ezek alatt néhány arabeszk; 's még alább a' felírás, mellyet a' tudós beküldő így olvas (a' nagy betűk ott állanak a' kövön, a' kicsinyek b. Ocskay' pótlékai):

Aulus TERENTIVS,
Auli Filius DENTO, ANnorum XX;
Aulus TERENTIVS, Auli Filius
MARTIALIS, ANnorum XV;
IPic Siti Sunt; NATI SALO-
NIS. IVLIA TITIA, Titii Filia,
MATER Vidua, FILIIS SVIS
ET SIBI Posuit.

A' Tudóstársaság' felszólíttatására tiszteleti tag Jankovich Miklós ezen emlékről előadván véleményét, annak olvasásában annyiban tér el b. Ocskay Ferenczétől, hogy a' IP-t az utána következő SS betűkkel nem *Hic Siti Sunt*, hanem *Hic Positi Sunt* olvassa, a' millyen értelmet a' IP monogrammának a' valódi romai iuris consultusok, és utóbbi kőirások' magyarázóí tulajdonítanak. Ugyanez a' következőket mondja még véleményében:

, Becses ezen emlék hazánkra nézve több tekintetekben; ugymint: hogy a' nevezetes *Terentia* és *Titia* romai nemzetségeket előbb Dalmatiában Salona városában, melly most Spalatumnak hivatik, telepedetteknek, és utóbb Pannoniába feljötteknek említi; hogy az egyik gyermeknek *Dento*, másiknak *Martialis* cognomeneket tulajdonít, mert a' romaiaknak közönségesen három nevek levén, *praenomen*, *nomen*, és *cognomen*,

az utolsó szerzette minden nemzetségekben a' személybeli különbözést: DENTO nevezettel a' tudós beküldő azt kíváná jelentetni, hogy a' gyermek *fogas* vagy *nagyfogu* lett volna. De ezen ige a' legtökéletesb deák dictionariumokban is, u. m. Roberti Stephani Thesaurus Linguae Latinae, c. animadv. Ant. Birii, Basil. 1740. in fol. vol. VII.; és Fabri, Thesaurus Erud. Scholasticae c. not. Gessneri, nem találhatván, Muratorius, Gronovius, Gruterus' inscriptioi közt is hiában kerestetvén, tőlem megkurtítva előadottnak Ienni gyaníttatik DENTOSVS helyett, melly romai szóval már Ovidius is élt Fastorum libro V., midőn a' fűső' fogairól ezt mondja: *Dentosam crinem depexere buxo*. Azonban a' kőfaragók' vigyázatlansága által történhetett is olyan hiba, hogy a' DENT helyett DENTO vésetett, és akkoron méltán *Dentatus*-nak [olvassám, 's állíthatnám, hogy Aulus Terentius DENTATVS olyan gyermek volt, ki fogával együtt jött a' világra, mikép M. Curius DENTATVS-ról írja Plinius libr. VII. cap. 16. E' volt azon híres romai vitéz, ki Tarentum városánál tengeri ütközetben Pyrhust diadalmasan meggyőzván, tengeri hajóknak rezes oroztatából készült nevezetes oszlopot érdemlett. Az ifjabb gyermeknek MARTIALIS nevezete születése' napjától adatott, hogy t. i. Marsnak szentelve volt napon, vagy a' midőn a' nap azon égi csillagzatban volt, született.'

Közöltetvén a' beküldővel e' megjegyzések, azt jelentette, hogy a' kérdéses DENTO szót Carrach János Fülöp' szótárában (Thesaurus linguarum latinae et german-scholasticoliterarius; Viennae, 1777. 8. maj. Pars I. 1. 457.) feltalálta, melly szerint: *Dentatus* 1. der Zähne hat; 2. metaph. dentata charta, Schmähschrift; 3. zackig. *Dento, onis*; m. Langzahn, Grosszahn; *Dentosus*; zackig, mit Zähnen; — 's így ha *Dentatus* és *Dentosus* némelly írók által, *nagyfogu* 'értelemben használtak is, azok sajátkép még is csak *fogast*, *kinék fogva van*, tesznek; *Dento* pedig kirekesztőleg nagy vagy hosszú fogút.

Ugyanazon tudós férfit közli egy, a' soproni városház' udvarában találtató sírkő' felírását, olly jelentéssel, hogy ez, az 1775diki nagy tűzi vész' alkalmával annyira megrontatván, hogy alig látszanék néhány betűje, a' gondos városi tanács által egy más kőre vésettetett, melly jelenben mellette látható. Ezen e' sorok állanak:

Quod pone visitur, Militis Romani
Monumentum in horribili incendio

Quo haec Civitas A. CIOICCLXXV. d.

28. Nov. conflagravit

Collabefactatum et obliteratum

Olim a Lazio in ruderibus templi hic observatum atque integre
ita traditum est:

M. VIBIVS

C. F. ANIESIS

VET. LEG. XV.

APOL. AN. XXVI.

H. S. E. T. F. I. ARBI

TER. L. LARTI.

ET. T. MVRSI. H.

B. Ocskay' olvasása: Marcus Vibius Caii Filius Annien-
sis, veteris Legionis decimae quintae Apollinaris, Annorum
viginti sex, hic situs est. Titulum fecit Iulius Arbitr Lucii
Larti et Titi Mursi haeres. — Jankowich szerint, ki e' tárgy-
ban az academia' elébe terjesztett véleményét még az 1832.
Tud. Gyűjt. 2d. köt. I. 75 — 80 bocsátá közre, a' T. F. I. =
Titulum Fieri Iussit; b. Ocskay nem tartja hihetetlennek, hogy
azok ezt is jelenthetnék: Testamenta Fieri Iussit; mert u. m.
ezen szavakat egészen kiírva is sok egyéb romai sirköveken
olvashatni. — Ugyan Jankowich szerint VET. LEG. XV. tes-
zen: ,Veteranus Legionis XV.,' 's azt, hogy mikép lehet 26
évü fiatal férfi, azzal mutatja meg, mivel Romában a' tiz
esztendő katoná már veteranus volt, Vibius pedig, noha 17
esztendő előtt nem lehetett katoná senki, nem lehetetlen, hogy
pártfogás által egy évvel korábban fogadtatott be. — Később
b. Ocskay figyelmetessé tétetvén arra, hogy a' kérdéses felir-
at e' könyvben is: Inscriptionum Romanarum Corpus absolu-
tissimum, ingenio et cura Iani Gruteri 'stb. 1616. fol. meg-
volna, azt annak 568d. lapján megtalálván, öszve hasonlítá a'
soproni restitúoival, 's azt különbözónék találta, nevezete-
sen itt a' XXVI helyett AN. XXC. állott. Ha így lett volna
a' dolog, a' nyolczvan esztendő Vibius' veteranusságáról töb-
bé természetesen szó sem lehetett volna. Minthogy azonban
Gruterus, Laziust idézi, ki után a' feliratot másolta; b. Ocs-
kay Gévayt szólítá fel Laziust' megtekintésére (Commentatio-
num Reipublicae Romanae illius, in exteris provinciis bello ac-
quisitis, constitutae 'stb. Basileae, 1550. fol.), hol a' felirat,
lap 687., ekkép hangzik :

M. VIBIVS. C. F. ANIESIS
 VET. LEG. XV. APOL. AN. '
 XXI. H. S—E. T. F. I. ARBI
 TER. L. LARTI. ET. MVRSI.]H.

Ebből kitetszik, hogy mind a' két, előbb említett másolat hibás; 's hogy, mivel teljesen lehetetlen, hogy egy 21 évü ifju veteranus katona lett legyen, Gévay azt véli, hogy a' XXI. alatt csak azon évek értetnek, mellyek' lefolyása alatt M. Vibius a' legioban vitézkedett, 's hogy itt a' VET. LEG. XV. és az AN. XXI. közt e' szó: MIL. vagy MILIT., melly más kőírásokban gyakran előfordul, gondatlanságból kimaradt. —

Ugyan Sopronban, Tóth fő-őrmeester' özvegyének 619. szám alatti háza' udvarában, 1786 körül e' következő felírásu kő ásatott ki, 's egy pinczeajtó mellett befalazva látható. A' felírás, mint b. Ocskay Ferencz úr közli :

C. FARRACI. GL
 AVCANIO. AN. L.

H. S.

C. FARRAX.

IVCVNDVS. PATRONVS.

POSIT.

Közli Dr. SCHEDEL Fer.

II. AZ UGY NEVEZETT PÓCSI SZŰZ MÁRIÁNAK KÉPE A'
 SZ.-ISTVÁNI FŐTEMLOMBAN BÉCSBEN.

Nem sokaknak tűnik szembe a' Sz.-Istváni főtemplomban Bécsben az ugy nevezett *Pócsi Boldogasszonynak képe*; mégis márványoltára előtt már sok fohász emelkedett föl a' főtemplom' csendes szürkületében, 's a' hideg márvány sok könnytől nedvesült. Pócsi Szűz Mária' képének kétségkívül azért nevezetik ez a' köz életben, mivel a' pócsi nevezetes bucsúhelytt (Szabolcsban) levő képéhez a' Boldogasszonynak igen hasonló, jöllehet annak nem másolatja. — Nem tudjuk a' művészt, ki a' Szűz Mariának e' bécsi képét írta, 's szintugy nem a' helyet és az időt, hol és mikor készült. Van ugyan hire, mintha azt 1679. körül egy magyar művész készítette volna, de ezt részszérént a' görög betűk, mellyek a' kép alatt látszanak: $\overline{MP} \ominus \overline{IE} \overline{X\S}$, részszerént a' byzanti stylus, melly Magyarországnban a' 17dik században bizonyosan nem divatozott, meg-

czáfolják. — E' bécsi kép épen nem hasonlít Rafael' Madonái-hoz, hanem inkább a' Szűz Anyának byzantiumi stylusban alkotott képeihez a' görög, szerb és orosz szentegyházakban. 'S épen azért olly nagy a' hasonlóság a' bécsi és pócsi képek közt, mivel a' pócsi kép is, melly az óhitüektől szintugy tiszteltetik mint a' római katolikusoktól, valóban byzantiumi remek. A' vonalmak a' bécsi képen igen szépek és gyöngédek: a' szemek nagyok, mint Junoéi, az orr hosszú és keskeny, a' száj hasonlólag keskeny és kicsiny. De szembetűnő hasonlatossága van a' Boldogasszony' ábrázatának mind ezen mind más byzantiumi képeken *Szent Ilona'* (Konstantin császár' anyja) ábrázatával. Ezt a' hasonlatot már Goethe észrevette, ki *Kunst und Alterthum* című folyóiratában a' tárgyról így szól: *Man bemerkt an den griechischen Bildern noch immer einen geerbten Kunstbegriff und ein Traktament¹ des Pinsels. Auch hatte man sich gewisse Ideale geformt; woher sie solche genommen, wird sich vielleicht auffinden lassen. — Das Gesicht der Mutter-Gottes, näher angesehen, scheint der morgenländischen kaiserlichen Familie nachgebildet zu seyn. Ein uraltes Bild des Kaisers Konstantin und seiner Mutter brachte mich auf diesen Gedanken. Auffallend war die Grösse der Augen, die Schmäle der Nasenwurzel, daher die lange, schmale Nase, unten ganz fein endigend, und ein ebenso kleiner Muud'. —*

Dr. RUMY Károly.

III. A' LEMÁSOLÁSNAK EGY LEGUJABB MÓDJA.

Érezvén, hogy rajzolóknak, festőknek és mérnököknek csak egypár pontnak pontban eltalálása is melly sok munkába és időbe kerül, 's hogy ettől munkájik' sikerére milly kimondhatlanul sok függ: ezen nagy fontosságú tárgyra elejítől több és több ugy nevezett lemásoló szereket 's mesterségeket iparkodtak az ahhoz értők kitalálgatni; mellyek valóban mind időre, mind pontosságra nézve sok nyereséget is nyújtottanak.

'S ime ezen lemásolás-módoknak egy új nemét kívánom én is ezennel köz használatra előterjeszteni; melly ha nem épen nagy daraboknak egészen levételére tökéletesen használtatható

¹ Miért nem inkább *Behandlung*?

is, de kisebbeknél mind egyszerűsége, mind szabatosága által némi figyelmet — reményilem — érdemelend.

Alapja ennek azon, a' mérnököktől egyéb czélra is alkalmazott elv, hogy két nem-párhuzamos vonal' iránya által egy közös pont mindenkor bizonyosan meghatározathatandó; úgy, hogy ha ezen két vonalnak iránya bizonyos előttünk, ha őket nem egészen a' pontig - öszvefutó hoszban, hanem csak némi részben birjuk is: egyszersmind már azon ponttal is birunk. Következésképp ha, valamelly pontoknak illyes, őket irányzó nem - párhuzamos vonalít ismerjük és birjuk, magokat a' pontokat is könnyen kitalálhatjuk. —

Az alkalmazásnak hosszas magyarázatja helyett lássuk a' dolgot egyikét kimerítő példában:

Már ha az 1. képen ABCD - én belől levő ábrázolatot egy másik lapra akarom álttenni: ha a' levetetendő ábrázolat nem nagy lapon van, akkor azt egy nagyobb lapra rá alkalmaztatom; ha pedig nagyobb kiterjedésű lapról akarok valamit lemásolni, azon esetben egy ABCD formán kivágott lapot rá fektetvén, a' pontokat köröskörül a' példában |kimutatott vonalrend szerint egyenként leszedem; melly megtörténvén, ezen kivágott lapot egy másik tiszta lapra helyezem, 's a' vonalpárokknak egymást álmetszésüket éles rajzónnal rendben megjelölvén, az ábrázolatnak minden kívántam pontjait birtokomban találom.

Ha a' lemásolandó lapot nem akarom a' jegybütükkel befirkálni, egy másik papirosra rajzolok szabad kézzel egy *olly forma* figurát, 's a' pontokat azon czövekelem ki a' jegybütükkel; ugyanezen pontoknak levételét azonban természetesen az eredetiről eszközölvén.

Továbbá, ha a' lerajzolandmány csekélyebb terjedelmű, az őt elfogadandó lapnak csak egyik szélére huzok egy hoszt (1. 2. Kép), mellyen kívül a' vonalpárokat kijelölvén, a' kijelölés után leveszem, a' levétel után pedig ugyanezen vonaljegyzeket — már mint szükségtelent — elvágom tőle.

Ha pedig valamelly pont egy már ismert hoszra esik: ekkor az illy pontnak azon közös hosz már meglevén egyik vonalul, még csak egy másik vonalt huzok; péld. az 1. Képen meglevén már az 1, e hosz, melly a' bcd pontokra nézve is közös hosz, ezen esetben a' bcd pontokra nézve már csak egy egy vonal leend szükséges. Így például a' 4, c hosz' levételére a' közönséges szabály szerinti két pár = négy vonal helyett,

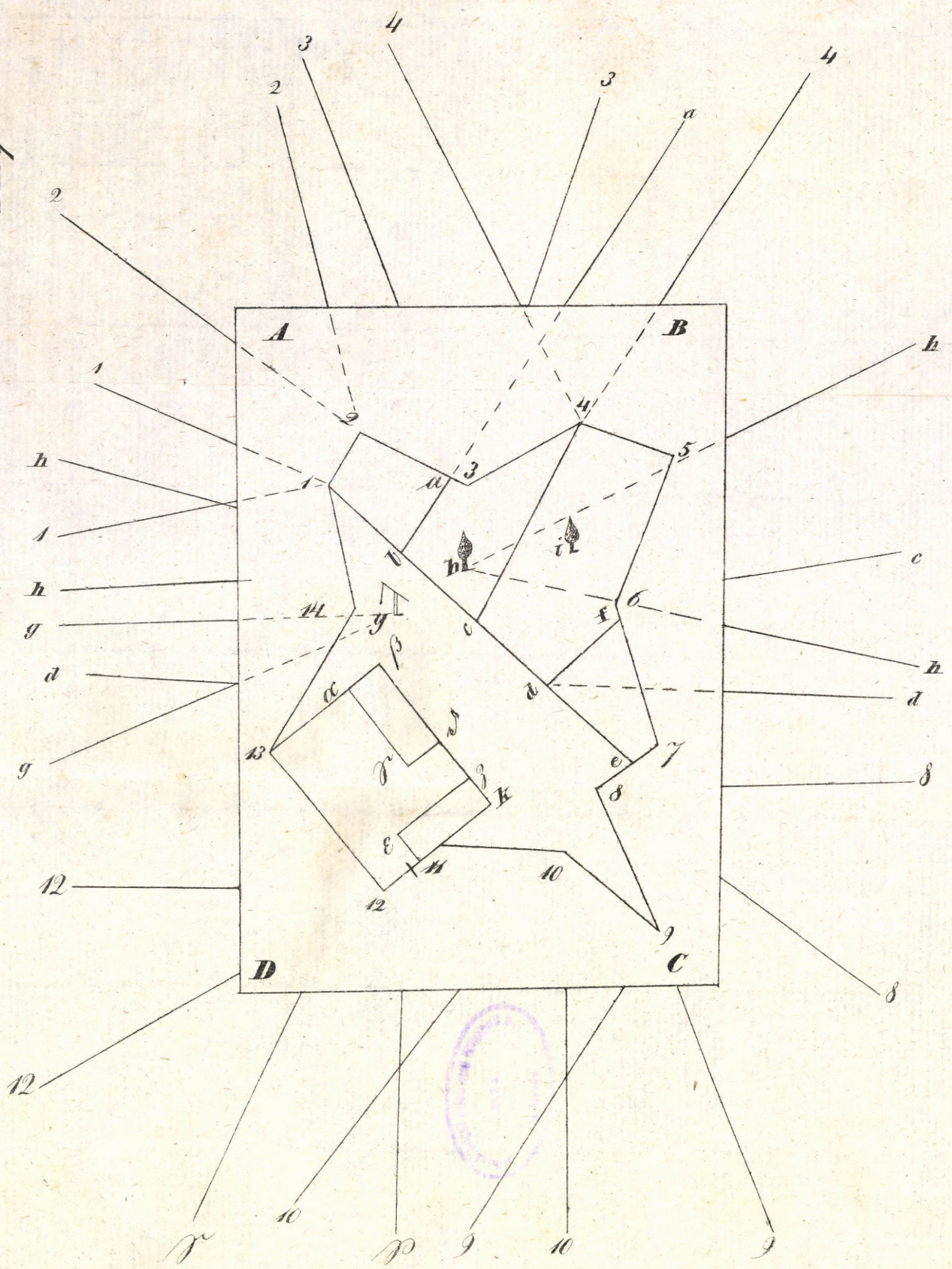
birtokomban levén már a' 4 pont, a' c pontra nézve pedig az l e közös hosz levén: a' 4 pontra nézve egyre sem — a' c pontra nézve pedig csak egyetlenegy vonalra van szükségem.

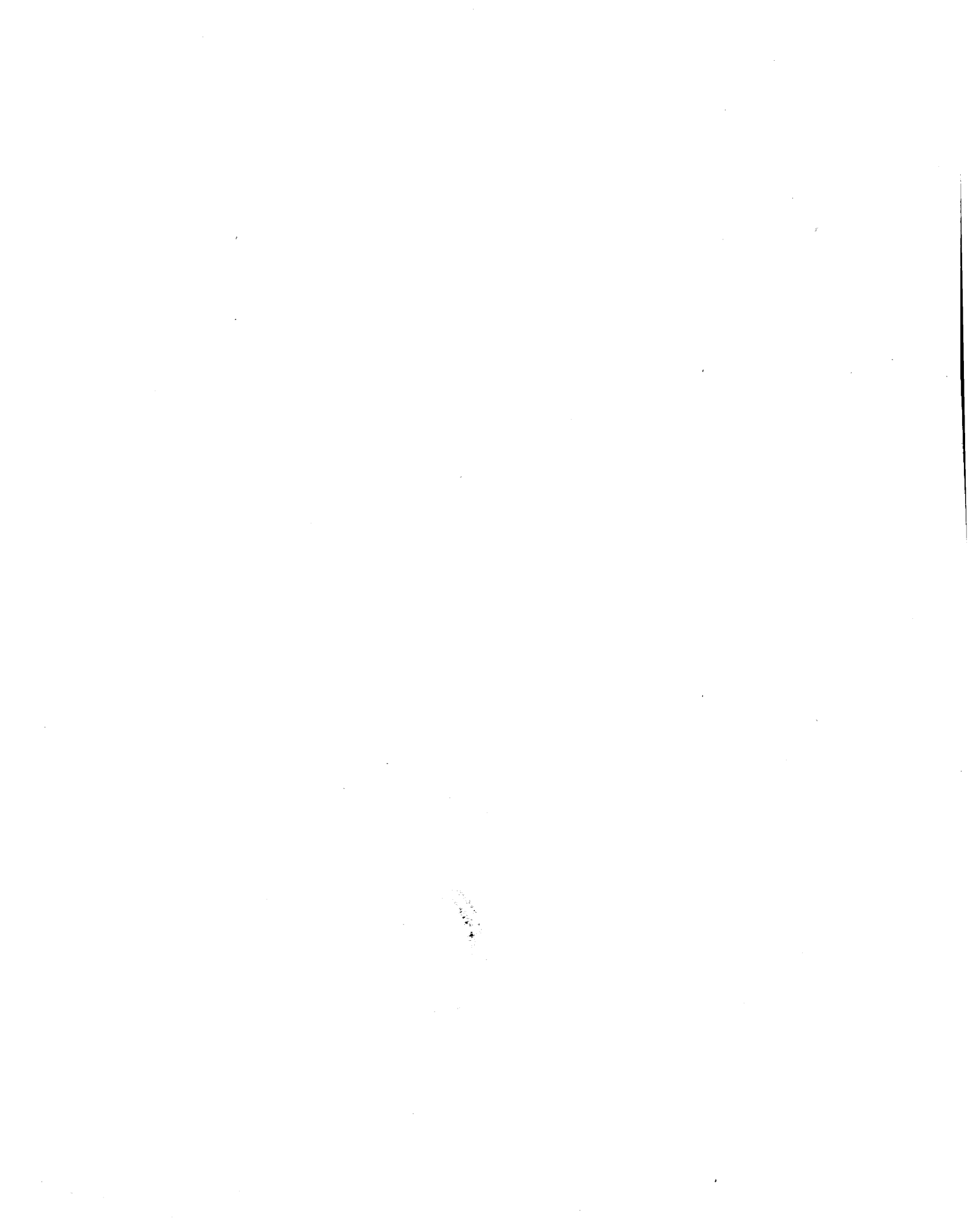
Könnyíthetek még a' munkálaton ugy is: ha a' külső osztályokat más-más jegyekkel jelölöm; például: a' külső pontokat számjegyekkel, a' belsőket pedig bötűjegyekkel. Vagy még tovább, a' szorosabb megkülönböztetés' kedvéért, a' belsőeknek egyik osztályozását latin — a' másikat pedig görög alphabettummal, 'st.e'f. (Alkalmaztatását l. az l. Képen).

Ez volna már hát az illy nemű lemásolásoknak ezen ujdon-uj módja, némelly könnyebbitési szabályok' alkalmazásával együtt. Melly könnyítési szabályok' száma azonban, hogy az ezen módot használni kívánók által még sokkal többre is szaporíthatandó — igen világos.

KARÁCSONY Lázár.

I Kęp

II Kép

